L Lin
2304

1999

ՍԱՍՈՒՆ ԵՒ ԶԷՅԹՈՒՆ

ՏԱՂԱՁԱՓԱԼ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ԾԵՐՈՒԿ ՓՆԱՐԱՒՆ

Ս - ՓԵԼԷԿԵԱՆՑ

1904

«Ողբամ զքեզ Հայոց աշխարհ, Ողբամ զքեզ հանուրց Հիւսիսականաց վհատողն»։

ԽՈՐԵՆԱՑԻ

Հայկ. ՍՍՀ Գիտությունների Ակադեմիա Գրադարան

ԳՈՀԻԲԼ
Տպագր. Ժողովրդական Տպարանի
Հիմնադիր Ե. ԹՈՐՈՍԵԱՆ
1900

1017 Ր.

ՀԱՅԿԱԶՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՀ 2304.ա
ՀՔ 2305

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ո՞վ հարեւնասէր ընթերցող.

Պէտք է գիտնալ որ. այսօրուան հարստահարեալ եւ տառապիր հայերն ի հնումն տէրն ու բնակիչն եղան Արեւելեան աստուածաշունչ աշխարհին, ուր երեսն Սրբութիւն Գեղեցկութիւն, եւ պարզութիւն երկնային այս երեք երեսութիւնները միգամած կը պահէին եղեմի կենսածին պայծագը գրոյ. եւ հրեշտակի ու նախահայր իրեր մի ընտանեաց սիրակցող անդամի՝ կը խօսակցին մէկ մէկու հետ :

Ի՞նչ պաշտելի երեսութիւն :

Այո՛ պէտք է գիտնալ թէ, հայերն էին, որ այն երեսութեան գայրին մէջ Աստուծոյ ծրագած մարդկային այգի անդրանկութեան խանձարուրը բանկեցին, մանկութիւնը դիեցուցին անուցին, որով եւ հայի օրհնաբեր անեցան ու բազմացան, եւ անհամեմատ բարութեամբ եւ իշխանութեամբ, մինչեւ ցերկի արեւելեան եւ այգի այգի գիտութեամբ հետզհետէ այնչափ զարգացան ու մեծցան, որ բոլոր Հիսիսային պետութիւնները կենագրկի հոչակուելով հանդերձ՝ Պարսից այն ժամանակի մեծահարգ բազաւորներն

«Հայոց Աստուած» ըսուելու բարձր պատուոյն հաւասարել, եւ նախանձելի հանդիսացաւ տիեզերական փարիզուրեան մէջ, եւ այնպէս բռնադատուեցաւ իրեն պայծառ ճակատագրին, եւ օրըստօրէ հրաշակերտ կազմութիւնին բայց ոչ հասարակութեան եւ նախանձու, որոց հոգեսարսուռ ոճրին առաջին մարդին պատ, ու կը տեսէ զ'ապօր, եւ պիտի տեսէ մինչեւ աշխարհի վախճանը:

—Եւ ի՞նչ է նախանձն ու վրդովմունքին: —

Իրաւանց եւ արդարութեան հակառակ՝ Աստուածային ծածկեալ բաղձանքի (*) մը, որ երկու անձի՝ երկու տան՝ երկու գիրքի եւ բաղձի, եւ հետզհետէ մարդկային բազմութեան մէջ մտաւ, եւ ծնաւ բաժանումն եղբարց, խռովութիւն ազգաց, վրդովիլ տիարին, եւ հարուստներուն(**) անհեղին. եւ այս կենդանորոշ եղանակաւ ջնջեց բազմաթիւ ազգ եւ իշխանութիւն. եւ առեւտուր կոյտերու վերածեց աշխարհաւարդ շինուածներն, եւ զարգացեալ բաղձանքին:

(*)Ես նախանձն Աստուած եմ. եւ իմ վրայս ուրիշին չե՛մ տար: (Աստուածաշունչ)

(**)Ես ոչ ակն առնեմ խաղաղութիւն, այլ սուր: (Աւետարան)

Բաբէ՛. հոս է որ սիրտս կը բաբախէ, եւ չեզուս կը կապկպի ըսել քէ՛. —այն աշխարհաքորճան հարուածոց շարքին մէջ գտնուեցաւ նաեւ բաղդատող Հայն. որ վրառաւրութեան եւ նախանձու ձեռնձոն կուռքին առջեւ իր բարձր գլուխը խոնարհեցնելով՝ հիմիգ դարէ՝ ի վեր մեծի Բաբելոնի հակակրօն Պիղատոսներու երկաթի լուծին ներքեւ հեծեց բազմաչարչար, եւ որ ուրեմն հանդերձեալ ջեղի բաժակը բաղելով աս տասն եւ հինգերորդ ոճրագործ դարուն մէջ պատրաստակեալ հրեղէնութեան արեւմտեան նեխեալ գողգոթային վրայ նախատանօք խաչուեցաւ:

Այո՛, խաչը չարչարանք մ'է, եւ չարչարանքն է որ վրկութիւն եւ աշխատութիւն կը ծնի. սակայն ա՞ռ, ջեռ վրկութեան եւ աշխատութեան զեղուածիծաղ արշալոյսը չ'բացաւ Հայաստանի սգաշունչ առեւտրագէտ վրայ. ջեռ իրաւանց եւ արդարութեան տագնապեն յուսարեր ալիքն ի՞նչ ձիրքերէ ազատեց մեր վրկութիւնը չ'առեցաւ մեզ:

Ի վերայ այսր անհնարինի չոչ ցաւագին եւ անհատնելիի այն եղաւ քէ, խաչն ու առեստարան՝ որ ի հնումն հեթանոսական աղջամղջին մէջ յուսարար արեգ մը եղած էին առաջնորդող ջեզի իրաւունք, ջեզի արդարութեան,

դէպի գրութիւն եւ եղբայրութիւն . այս ահեղ հրիշտ դարուս մէջ գաղիլի մորթով կերպարանափոխեալ կատաղի գայլերու գործիք եղան , որոնք իրայ եւ առեւտուրն ի ձեռին եկան , եւ որ ուրեմն պարզամիտ հայր ոչխարաց ջարդերու , անգութ կեղեքմանց , եւ անհանդուրժելի պղծութեանց անարեկութեանը մատնելոյ՝ դիտաւորութեան տակ ողբալի կորուստն :

Ահա՛ այս ալ եղաւ Հրիսոնէութեան մեղապարտից բաղմախանութիւնն : Վա՜յ ձա՜յ . ի՞նչ նողկալի բաղմախանութիւն , եւ ի՞նչ անհաս գայթակղիք . որ շանիւ եւ աշխարհաւարութեան անյագ տենչիւր ղգուած՝ առանց բնաւին խղճահարութեան՝ առանց գերագոյն մարդ ըլլալու արժանապատուութեան զգացման , Հայու բանկագին եւ նուիրական արեանցն նուաստացաւ օծել մանկիկի գարշապարից երեսն , եւ ընդդէմ երկրպագելի Հրիսոնէութեան առաքեալ վիսոմոյ խրոխտացնել զանի :

Որ աշխարհ տեսաւ ու գիտէ որ , հրիսոնէութեան ներկելիութիւն եր մեր Հայոցս անուսոյց հաւատքն , ու կոյր վստահութիւնը , եւ անխոհեմ եւ անհեռատես շարժմունքը , որ նոյն ինքն եղաւ վարողն զմեզ ի կորուստ :

Վստահութիւնը սպասուելիք մ' է բաջին . զի այնու բազում անգամ հզօր առիթ մը կը յապաղեցաւ տալ ազատեալ մը . այլ աչքիսի հանդիսական յաղթութիւն անդադար պատճառ մ' է յաղթողին . զի դատապարտեալը եղած յաղթութիւն մը չի կրնար պարտելոյն բացարձակ հաւատարիմ :

— Ահարկու պիշապ մը ինգացած տեղը շանը բանեցնել . եւ կամ հզօր առիթ մը բանտարկը ձգելն ոչ միայն բացութիւն չէ , այլ եւ դատապարտութիւն : —

Եղե՛ր հազար . եղածը անցաւ ու գնաց . եւ այժմ հարկէ լռել . զի անկերպարանելի են բանտարկեալ Հայոց , որոց յանցանքն միայն իրենց ի կշիռ , բայց երբ բողոք անկարար եւ արդար պահանջ մեր անպարտ արեանց . որ ոչ միայն տանկասանելի պղծեալ հոգերը ներկեցին , այլ եւ իրաւանց անբռնաբարելի չարութեանը դիրեցին երկնից պետութիւնն յարդար կրեժխնդրութիւն . զանոնք զի նորա արդարութեան արեգակը դեռ չ'երեցաւ Հայութեան ազգապրիկ կրայ . եւ դեռ կը խարխափէ խաւարամած ամպերու ներքեւ . այլ վաղ կամ անագան Հայաստանի կրայ պիտի ծաղանի իրաւանց արբանեալ գրօշակը . եւ այն ատեն անհատականութեան աշխարհը գործող պիտի տեսնէ ու հատատայ թէ' արդարութիւն եւ իրաւունք այնչափ անբռնաբարելի են , որ տիեզերաց ամեն զօրութիւն չեն

բանեցնել տիար աղուեսի մը . այլ աչքիսի հանդիսական յաղթութիւն անդադար պատճառ մ' է յաղթողին . զի դատապարտեալը եղած յաղթութիւն մը չի կրնար պարտելոյն բացարձակ հաւատարիմ :

— Ահարկու պիշապ մը ինգացած տեղը շանը բանեցնել . եւ կամ հզօր առիթ մը բանտարկը ձգելն ոչ միայն բացութիւն չէ , այլ եւ դատապարտութիւն : —

Եղե՛ր հազար . եղածը անցաւ ու գնաց . եւ այժմ հարկէ լռել . զի անկերպարանելի են բանտարկեալ Հայոց , որոց յանցանքն միայն իրենց ի կշիռ , բայց երբ բողոք անկարար եւ արդար պահանջ մեր անպարտ արեանց . որ ոչ միայն տանկասանելի պղծեալ հոգերը ներկեցին , այլ եւ իրաւանց անբռնաբարելի չարութեանը դիրեցին երկնից պետութիւնն յարդար կրեժխնդրութիւն . զանոնք զի նորա արդարութեան արեգակը դեռ չ'երեցաւ Հայութեան ազգապրիկ կրայ . եւ դեռ կը խարխափէ խաւարամած ամպերու ներքեւ . այլ վաղ կամ անագան Հայաստանի կրայ պիտի ծաղանի իրաւանց արբանեալ գրօշակը . եւ այն ատեն անհատականութեան աշխարհը գործող պիտի տեսնէ ու հատատայ թէ' արդարութիւն եւ իրաւունք այնչափ անբռնաբարելի են , որ տիեզերաց ամեն զօրութիւն չեն

կարող յաղթանակել (կարդա՛ աշխարհակալաց պատմութիւնը)։

Այդ այս դառն պարագայիս մէջ այժմ մեզ այնպէս կը թուի թէ՝ Յեսուայ պատերազմիկ Աստուածը տակաւին կոտնէն չէ դարձած, եւ կամ Մովսէսի եւ Դաւթի երեմիայիդ դեռ եւս չի յագեցուց իր անզուսպ ցասումը. եւ դեռ անհատներ կը կենայ իր բոլանի՝ Հայկին Աստուածորդի գառնալացը եղած անգթութեանց վրայ։ Ո՞վ ցաւոցս յուսահատ ընդ այս աղեխարշ տեսարան սուգ առին Հայոց եկեղեցիք. դառնապէս արտասուեց ժողովուրդն. ողբաց հայ գրականութիւն. կոծեցին ժառանգականքից պատմիւք. եւ Հայ բանաստեղծից վշտակիր ճառն մանկան մը պէս հեկեկագալի լացաւ. եւ մեր որդեկորոյս մայրն Հայաստան բոլոր ջախջախուած՝ արիւն ջարդուած՝ հողերու տակ կենդանի թաղուած, խորերու ժորերու եւ ծովերու մէջ անողորմաբար նետուած, իր ծոցածին որդոց դիակացը վրայ հոգեպատառ հառաչանօք կը մնայ վշտաշարշար եւ ուշակորոյս։

Ո՞վ անողոք դար. եւ ո՞վ անբացատրելի արդարութիւն. որ կարծես մի սկզբնական մեղաց վրէժը յուծելու համար զետանոս արեւուն մեր կեցիք Եղեռնի ծաղկածին պայծառն։

Այդ պատմութիւնն, որ անկորուստ կը պա-

հէ ազգաց առաքինութեան ու վատութեան թող հայու արիւնախառն արցունքով արձանագրէ նախատինք մը ազգաց ոմանց. անէծք մը յաջորդող դարուց առանդելի. եւ արդար վրէժխնդրութեան կատակ մը մեր ապագայ ժառնդի։

Այդ ահագին եւ վիրաւոր տեսիլ վշտահատ ժայռիկն անապատ՝ ինչո՞ւ կը յանդգնիմ ապստամբ յուզիլ եւ յառաջ երթալ. երբ գաղջ գիտեմ թէ՝ չի պիտի կարենամ մեզ հանդիսատես հոգիներն՝ դաշտերն՝ ու ժորեր Հայոց ողբերգութեանդ եւ իրաւացի զանգուածներուն լինել. եւ ինձ անհնար պիտի դիտայ Վարդանանց արքասուն արեամբը ներկուած իմ ողբակից տիտուտիս պղտոր՝ գառնոտ եւ վրիժառուն ալիքներն վրդն առնուլ, եւ ողողել հրատնէութեան խարդաւանեալ աշխարհին. ուրեմն վշտակրութեանս վախճան տալով կուգամ մխիթարել հոգեպատառ արցունքներն, եւ ի խորոց սրտի ողբալ իմ հոգեկցորդ Աղգիս բանի մը հարիւր հազար երանելի նահատակներն, որոց մի մասն անհատներս անձնուիրութեամբ կեանքերնին չի խնայեցին իրենց Հայաստան աշխարհի. եւ միւս մեծ մասն տարապարտուց գոհ եղան յանուն մեր պաշտելի Հայութեան. հետեւաբար կը մնայ ինձ այն հանգարիւն դիակներն որեգործ ոճր մը նմանի գգուելով, խանդաղատ մոր մը պէս վրայիս յելով, սիրակր-

ցոդ եղբօր մը հաւգոյն գուրգուրալով՝ ողջագո-
րել, եւ արտագին հաւքոյրներով գրկապինդ սեղ-
մել, եւ մնալ լքեալ, եւ հեղձամղձուկ։

Եւ որովհետեւ չեմ կարող իրաւաւնչիւրին
մի առ մի փառաւոր արձաններ կանգնել, ուս-
տի այս « ՍԱՄՈՒԷԼԻ ԵՒ ՋԻՕԹՈՒՆ » անուն ողբեր-
գութիւնս կը նուիրեմ անոնց արքայական եւ պաշ-
տելի յիշատակին, եւ արտօսրանովն կը բարեմաղ-
թեմ անոնց մշտատեւ հանգիստ, եւ յաւիտենական
երանութիւն, որ բաջին եւ առաքինւոյն արժա-
նաւոր պատկեր անմահ կենաց։

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՄԱՇԱՐՋԱՆ

ՆՈՒԻՐԵԱԼ ԱՌ ՄԱՐԴԱՍԷՐՆ

ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆՑ

ՅԱՆՄԱՀ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻԻՐ ԱՆՄԱՀ ԿԵՆԱՑ

Ինչպէս ամեն ազգ, նոյնպէս և մենք պար-
տաւոր ենք մեր բարերարաց յիշատակն անկո-
րուստ պահել։ —Ընկերական կենաց օգտակար յի-
շատակ մը յարգելն օգտակարը քաջալերել, և
օգտակարաց թիւը աւելցնել է —, որով միայն կա-
րելի է մարդկային ազգի յառաջդիմութիւնն և
օր ըստ օրէական զարգացումը բարգաւաճել, և
մարդն առանց ազգի և կրօնից և իշխանութեան
խորութեան բարձրացնել իւր մարդկայնական բարձ-
րագոյն ճակատագրին, այն է բացարձակապէս մահ-
կանացուն անմահութեան բարձունքը վերացնել, և
մօտեցնել Աստուծոյ, որ ազգերն է իմաստութեան

զօրութեան և մեծութեան, և ծնող կամ ակիզբն մարդկային ազգի։

Պէտք է գիտնալ որ, մարդկային ազգին մէջ գլխաւորապէս երկու դասակարգ կայ, մին անհատական կենաց, և միւսն ընդհանրական կենաց տէր անձինք։

Բազմաթիւ փորձերով կը տեսնանք ու գիտենք ոչ, անհատական կենաց տէր անձը՝ քանորոշ ինքնասիրութեամբ խմորեալ է, միմիայն իրեն, և իրենները կը վերաբերի, այնպիսին ընդհանրական կենաց անօգուտ ըլլալով՝ իւր անպատեալ գիտութիւնը, իւր հարստութիւն կամ իշխանութիւնը որչափ ալ նախանձելի, և անկուր մը կամ կատաղի որչափ ալ ցաւալի ըլլայ, երկուքը միանգամայն նոյն անհատին, և իրենները միայն կը վերաբերին՝ անհատապէս ժայռի մը խոռոչին մէջ բացուած ծաղկի մը նման, որ որչափ ալ գեղեցիկ և անուշահոտ ըլլայ, այն խոռոչին մէջ ինքնին կը բուսանի կը բացուի, և վաղ կամ անագան կը չորնայ, կը վերջանայ. սակայն կը տեսնես որ բան մը կարու չ'կայ, նայն իսկ աշխատութիւն մը, որ կատպայ ոչինչը կ'առնէ, ու կը տանի, յիշատակաց գոնէ փորձիկ էջ մը չ'բանալով մարդկային կենաց իմացական մասնեին մէջ։

Այսօրինակ անպտուղ և ընկերա-

կան պատուոյ և պատճառ անպիտան անհատներով կազմուած որ և է ազգ նուաստութեան, թշուառութեան և խոպան անկման ենթակայ է միշտ։

Անհատական մարդոց յիմարութեան մեկ յատկանշականագոյնը, որովհետև բնական է գիտնալ թէ, երբ մեկը ուրիշի մը չ'օգներ, ի հարկին ուրիշ մ'ալ իրեն չ'օգներ. այսպէս անօգնական դատութիւն մը որչափ ալ զօրաւոր ըլլայ, ուր ուրիշն կը չքանայ, կը քայքայի, և կը ծնայ անյիշատակ։

Իսկ ընդհանրական կենաց նուիրեալ անձը՝ որ մարդասիրութեամբ, կարեւոր գիտութեամբ, ազգաց վրայ ունեցած անխոնջ հսկողութեամբ և արդարասիրութեան քաղցր ոգւովը խմորեալ է, այնպիսին ընկերական կենաց միշտ օգտակար կը լինի, և այնպիսւոյն մեծութիւնը հարստութիւնը և անհրաժեշտ գիտցը որչափ ալ նախանձելի, և անկումը կամ կորուստը որչափ ցաւալի ըլլայ, երկուքն ալ միանգամայն ոչ միայն իրեն, և իրենները, այլ և մարդկային ազգին անխտրաբար կը վերաբերին։

Փորձիկ քանի մը օրինակ կը բաւէ բացատրելու. գիտնք որ ազգութիւնը հին աշխարհը նորին, կամ անցեալը ապագային կը մատնցնէ։ Դարերու լեզու մը, որ միշտ կը խօսի։

Երկաթուղին քիչ մնայի մէջ հետաւոր աշխարհներ իրարու հետ կը կապէ, և հաղորդակցութիւնները կը դիւրացնէ ։

Հետագիրը ամիսներով բաժանեալ մարդոց կարծը ակնթարթի մէջ իրարու դիտակցութեամբն կը լուսաւորէ ։

Շոգենաւը առագաստանաւերու պէս փոխանակ ամիսներով կառապի հողմերու խաղալիկ ըլլալու, ամեն ալեաց խոժոռութիւնը ծաղրելով, գոռոզաբար կը հանի իւր նպատակին. այսօրինակ և դեռ չատ մը դիւտեր այլ և այլ ազգաց անհատներէ հեղինակուած, վտանգը կարճեցին, երթեւեկութիւնը հրաշալի կերպով համաւօտեցին, վաճառականութիւնը յուսացուածէն աւելի ծաղկեցուցին, և մարդը մասամբ Աստուածացուցին ծովին ու ցամաքին վրայ, և երկնից անհուն տարածութեանը մէջ։

Անհատիկ կը տեսնենք որ այլ և այլ ազգաց անհատներուն չնորհիւ այլ և այլ ազգ և ամենք անխտիրաբար կ'օգտուին այս համապատկին բարերարութենէն ։

Այս սրբազան դրութիւնը, կամ՝ այս բնական սկզբունքը ազգերը՝ որ մէկ ընտանիքէ սերեալ են ի մի ձուլելու, և ազգախորութեան մահաբեր վտանգը բառնալու, և խաղաղութեամբ ապրելու միակ միջոցն ըլլալ ապահովուած է ։

Աւար համար բոլոր մարդկային սեռի նահապետն ու նախահայրն եղող Ադամն ու Եւան Աստուծմէ յատուկ կոչումն ունէին ժողովուրդը՝ այն է երկնից զաւակները, թոռները, և անոնց բոլոր յաջորդները՝ ըստ որում մէկ խմբէ դադրեալ են, բնական օրինօք զամեն ըրը մի ընտանիք մի ազգ կազմելու. բայց դժբաղդաբար մեկմեկէ բաժնուած են՝ մին իշխանութեամբ իւր նմանեացը տիրապետելու վայրագ տենչովը, մին կրօնից մոլեռանդ ներդործութեամբ տակ հոգիներու իշխելու քահանայապետական խրոխտ ոգոտմամբը, և միւսն անճնասիրութեան հեշտանքներու հոսանքէն մղեալ մարդկային անմեղ սուրբ, և խաղաղաւէտ կազմութիւնը քայքայեցին ։

Արդ, կ'ելրակացնեմ՝ ըսել թէ, ընդհանրական կենաց վերոյիշեալ չնչաչարհիկ ձիր քերով և օժտեալ էր բարեհամբաւն Նոսպար՝ այն մեծ Հայ ազգին՝ որ իւր կենացն ընթացքովը բազմաթիւ բարերարութեանց յիշատակներ, անմոռանալի հանդուցային կենաց բարերարներուն չարքին մէջ ։

Այս՝ մեծ էր այն վեհանձն Հայազգին, վասնզի իւր քով իբրև մարդ հաւասար էր Հայ Օհաննէսը, Փիլլահ Ալաուդդահը, Աբռասալ Ցոյնը. Աշօն Հրէային, Խալացի Փիէռը, պաղիացի Թիէռը,

հայէն, հայէն, հայէն. այս անխոնջ ուսուցիչով զամենքն ալ մարդկային ազգին իբրև մի ընտանեաց անդամ նկատելով էր որ, իր լուսաւորութեան և յառաջդիմութեան չափովը ըստ կարելոյն պաշտպանէց ազգասէր իրաւունքներն իւր դիմադրութեան և մարդասիրութեան նովանին ընծայէց հալածական եղկելւոյնեւոյ, հիւանդին ու կարօտին դէղ ու դարման չի խնայելով, առաքինացաւ մարդասիրութեան Աստուածային գործին մէջ։

Այո՛. մեծ էր այն երանեալ հայապետն, և որչափ մեծ, դիտէ՞ք. ըսեմ–Յուլիոս Կեսարէն ալ մեծ, Աննիբալէն ալ մեծ, Աղեքսանդր Մակեդոնացիէն, և Պոնապարտէն ալ մեծ —։

Բաւական մի զարմանաք, դիտնալով որ, այս չորս մեծ աշխարհակալներու յաղթական դրօշակը երբէք չի կրնար հաւասարիլ երջանկայիշատակ Նուպար փաշայի սրբատիպ դրօշակին։

Վասնզի յիշեալ աշխարհակալները հոյակապ քաղաքներ կործանելով, դիտուքիւն և արհեստ ասնակից ընելով, բազմաթիւ կենաց աբեներ մարելով, և անթիւ որբոց և այրեաց արցունքներէն դետեր յօրինելով, իրենց մահաբոյր դրօշակը աւերածութեանց վրայ բարձրացուցին, և իրենց գահը արեանց և դիակաց մէջ հաստատեցին, և այնպէս իրենց աշխարհա-

կալութիւնն ու փառքն եղաւ աւերածութի՛ւն, արի՛ւն և մա՛հ։

Իսկ մեծն Նուպար, մարդկային կենաց ապրելութեան մէջ առանց կրծելի և ազգի խնամութեան՝ որ գերագոյն սիրային է բարեկամութեան, գիմադրեան և մարդասիրութեան, յաղթական զօրագետ մը եղաւ, և քանդուած հոյակապ քաղաքներու տեղ պարզ գիւղեր հաստատեց։

Ելլանելու մօտ չաս կենաց վերակենդանութիւն նեղչեց, անթիւ որբոց և այրեաց արցունքները սրբեց, և իր կենսաւէտ գործակը քաղաքակրթութեան վրայ բարձրացուց, և իր գահը ժողովրդական ջերմ պոհանակութեան մէջ հաստատեց։

Եւ այնպէս իր աշխարհակալութիւնն ու փառքը եղաւ չինութիւն և կեանք։

Այսպէ՞ս պարելով, բազմաթիւ օտարաց նահանջանք ապահոյն Հայոց բազմանուէր օրհնութիւնը ջնեա ձգելով, վերջապէս կենաց առաքինութեան սուրբ, պաշտելի, և գերագոյն յաղթական ի ձեռին մտաւ յերկինս։

Օրհնեա՛լ և յաւէտ օրհնեա՛լ բլլայ իր պաշտելի յիշատակը։

— Եւ ի՞նչ՝ անմխիթա՛ր մնացինք։ —

Ոչ երբէք, այլ պաշտպան մեծ կորստեան մը

1961

մէջ մխիթարութիւն մը ունինք տեսնել, որ բա-
բերաբեր Աստուած հանդուստով Նահապետ մ՚ալ
նուիրած է մեզ յանձին Բարձրապատիւ Պօղոս
Փաշայի Նահապետ, և իբր առաքինաբարբ մօրն,
քրոջն, և բոլոր ընտանեաց . որոնք բնական
գերազանց ձիրքերով օժտեալ, հանդերձեալ են
ընծալ այն խորին վիշտը, զոր իւր ցաւալի մահ-
ուամբն բացաւ օրհնեալն Նահապետ :

Ուրեմն երանութեա հանգիստ իւր յաւիտե-
նական կենաց :

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ

ԲԱՐԵՁԻՇԱՏԱԿ

ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱՅԻ

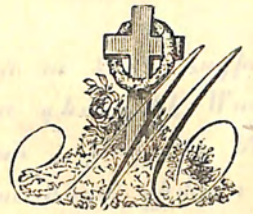

Հայ կրօնի և մարդկութեան
Բզ յաղթանակ տար աս. Աստուած
Սիրա Նահապետի, սիրա Հայկական,
Սիրա իւր ազգին և Հայրենեաց :

ՍԱՍՈՒՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

Լուռ է սարն ու ձոր, հավիտենը լուռ են
խոնջեալ բիբերու դեռ հակէ Մոռփէն.
հաւերն են ի թառ, թռչուն՝ք են ի բոյն,
դեռ չ՚արձակեցաւ մեզմ զեփիւռ այդոյն.
ոսկի երազոց ժամեր հեշտապին,
դեռ չ՚հեռացան աչքէն գեղեցկին.
դեռ սիրահարին սիրտը սիրայոյզ
կը ծփի՝ ինչպես ալիքներ ի յոյզ.
չլռնէ անուռւայ կը լսուի դեռ ոչ,
լուռ է ծործորին քաղցրաձայն խոխոջ.
է՞ր այդպես կանխես Մուսայդ իմ ծերուկ,
երա՞մ կը բերես հառաչք ու արցունք.
դեռ ննջէ աշխարհ, հանդստեան է ժամ,
դէպ ո՞ւր խուճապես, ճեպես տաբաժամ.
բակ՛. ո՞վ է այն, որ կոչէ զքեզ
այդչափ սոսկմամբ, այդչափ ահ պղնապես.

ո՞վ է այն . ուր սալ կուշես պատասխան ,
Ծովի՞ն , թէ հովին , գաշա՞ն , թէ լերան ։

——

Յայնժամ հէգ Մուսայ մէկ մը յիս աչեց.
ու մոմեր ձայնիւ այսպէս մրմնջեց .
« Հինգ դարէ ի վեր . զուրկ ամէն փառքէս
« կայի , ծնայի այլի հինան պէս .
« և մինչ ալեայ մեր Մասեաց ի կոզ
« պլուխս գլած ձնէլեր ի հոզ .
« բանեն գարաւոր երազոց ոխուր
« սառակապճս կրնկճեր հոգիս իմ սիրուս .
« հուսկ ապա այսօր սեռայ յերազիս ,
« իմ Հայկ նախահայր , Թոռմայ հոգիս .
« խանդ մը նեղչնչեց յիս սէրն Հայրենի ,
« երթալ , ու անոր փարիլ կուզէի .
« և ի՞նչ . չունէր նա հայրական ծիծաղ ,
« խաժոռ էր նայուածք , և կարի նուաղ ։

——

Ծեսի , գալիացած գէմքէն կը թափին
անձրևի նման արցունք ի գետին .
և ինչպէս զորովին կոչուանէ հայր ,
այնպէս հևկևկուն կոծէր , ու կուլայր .
կնճիռն ի ճակտին խլրտէր ի ծուխ ,
կարծես ցաւուցեալ ծով մ'էր ալեծուխ .
ծովը պայթեցաւ , ու փրփուր ալաին ,

սասիկ շառաչմամբ վերադ նոյն ժամին .
Հանկարծ անկի նման որոտայ ,
որոտման ձայնէն երկիրը թնդայ .
« Ե՛լ , ըսաւ , Մուսայդ Հայոց , Ե՛լ ի լոյս ,
« ուր քեզ կ'սպասէ ազատութեան յոյս .
« Թոռմայդ՝ զոր Լեռն Թագաւոր վերջին ,
« Եղեռն կենսայ կախեց վեր ծառին .
« օ՜ն Ե՛լ ու փութա՛ , գնա՛ զանի առ ,
« յարդարէ Թուղցած Թեվեր վշտահար .
« պինդ ու պ'նդ պրկէ , Տարէ՛ ուժգնապէս ,
« մինչ ձայնդ բոլոր Հայոց Հասցնես ,
« ապա մուտ Սասուն , քանի հայ գոյայ
« Թէ նահատակի ժառանգ հասաւ փառայ .
« Թող հոգի առնուն , մեծ հոգի հզաւրս ,
« Թող ինձ արժանի սիրտ կրնան ազատ ,
« Հաւատքդ կապեն Թող հետ գէնքերուն ,
« Հաւատքով գէնքդ ուժգն է զօրքերուն .
« Թող բանակ-կազմեն , հոգ չէ՛ քիչ ըլլան ,
« Աստուած զօրապետն է իրենց միայն .
« բա՛ւ է որ ըլլան ամենք միաբան ,
« ոչ է անվընասո հոգի յաղթական » ։

——

Մուսայ Թէ երկնէն յոտնալով Աստուած ,
Տայր՝ որպէս Թոռանք ձեռք ձեռքի տուած ,
Թեվերն բանալեին զօրաց յաղթեցնող ,

Հարբն ու Հայաստան ըլինք Հայրենիք .
մենք զանոնք առինք արեան քաղաքեամբ ,
արդ լքանե՞մք զայն արեան վաստակեամբ .
լաւ է որ միամիք մենք անհայրենիք ,
քան գլուխ ծռենք , ու կրենք չարիք .
ո՛չ. մեռնիլն անմահ կեանքն է քաջին .
վաստակեամբ ապրիլ մահն է վատին .
ով որ ի հարկին իւր կեանքն Հայրենեաց
ինապէ չ՛տալ , նա վատն է վատաց ։
արդիւք ծնողաց միշտ կեանք կը պահեն ,
քանզի անոնց մէ զանի փոխ առեր » ։

——

Զայր բաւ , լռեց , գալիացաւ կրկին ,
առկուժով լցուց վիս իւր մեծ հոգին .
արեան ի արուի այլ յայլմէ եղած ,
կացի , միացի պահ մը չտարակած .
ոչինչս եղաց , ոտիդնաց պատեց վիս ,
ալ չ՛հանգուցիմ խռովեալ հոգիս .
ընդոստ արձագայ , բայց նոր տեսարան ,
իսկոյն բացուեցաւ աչացս յանդիման .
դէտ նոր այդպիսի Աստուծոյ սիրուն ,
պնատ , հետաքրքրուած տար վերկին աղօթիս .
նոյն կոչտ ի տես մեզ կենսաբեր ալիք ,
կապուտ խաճարին նոր բանաք պատնէշ .
նոր ծաղկեալ պալին ոսկեզօծ հանդէս ,

նոր երկինք կերևէր աւելի պայծառման .
դէտ նոր իւր գլուխ վեհագոռ արեւ ,
պար բարձրացնել , սիրել լուսաթեւ
և ինչ կը տեսնեմ ահա՛ նոյն ժամին ,
համօրէն երկինք ի հիմանց սարսին .
տեսայ , մի քանի չերչերց վոյթ ի փայլ ,
սև ամպամ ծածկեց հորիզոն կապոյտ .
տարերք խառնեցան մէկ միւսին հետ ,
կ՛երկնէին ծնիլ նորաստեղ ալէտ .
ձայն մ՛սպառնական փոխարկի հանդիպի ,
եկաւ զգրգեց երկիրը ողջին .
այդն խրոխտեցաւ , պահն եղաւ գաւժան ,
ճչեցին ամէն վայրեր Հայկական .
զայր երբեմ տեսայ , քնարս ինկաւ ,
մոռցած քնարիս ինայլ ինելը բնկաւ .
զարձեալ յորդահոս բերին արտասուք ,
այս իմ ստացուած ողբերդս ասկունք ։

Երբ զայր տեսայ, կարկամեցաւ, կեցաւ լեզուս,
բառմնեցայ, չկամ չկամ տարեալ սիրեց հոգւոյս.
բնկեալ սրտիս չուրջ հայելյայ երբ խոցճանչ ,
ահ լսեցի , ոդբալ լեցուած էր Հայ աշխարհ .
տեսի անոր տահմանքն յերեր՝ կան տարաբեր ,
ուր լոկ վրէժ կը խրոխտայր մահաճրաւէր .
ոչ մտրկալին անոր չ՛երևէր ոչ օգնութիւն ,
չ՛էր վերահաս եղիտաժամուն արդարութիւն ,

չ՚երևէր գոմ, կարևկյամիւն ծածկեց երես,
աճեզատատ գառատանի օր մ՚էր կայծես։

——

Տանջանոտան մ՚էր բացուելյաւ խիտ աֆտար,
գարս գատկեյին հեն ու գատմանը հալարար.
վիշապն հին ապագելներ բերաւ հանդէս,
որոց աչքեր արեան լճակ մի էր կարծես,
ինչպէս առիւծ մանչելով աճեզաձայն,
ամպէս ելան, և ամենայն կողմ գրաւեցան.
ազատագես մի ունէին Մանիա անուն,
որ կը գոչէր — Քշուաւ հայոց մահ և արիւն. —
քանի արիւն իւր մտանդն էր, ու պղտատուր
օշտակի հանդոյն բուժէր նորա պատուր.
որչա՞փ զրհանր, որչա՞փ ոճիր գաշխատն լեան,
երբ կրօնից գայ ազգագէզ կոյր մոլութիւն,
Քրիստոս ինքն ինձին ոճիր մի է սրդէն
գոր անցելոյն պատմութիւններ մեզ հաղորդեն.
կրօնք՝ երկինից ու երկրի մէջ միայ միջա կապ,
կրօնք, մարդոյ ս՚Աստուծոյ մէջ է պատեհապաշ։

——

Կրօնասիրք տեսան, որ Հայք են աննկուն,
կը գիմագրեն Տաճկի ամեն մեկ գօրութիւն,
երբոմն քրիստ միակ մինոյ խաչել գՀայն,
ուսի կեղծիօք ու պատրանօք խաբեցին զայն.

այս վատութեամբ Հայերն զէնք մերկացուցին,
ու զայն ամէն մեկ կոպտանէ անօգ թողին.
յետոյ երդումներն առնակոտ ըրին խոտոր,
պի ատա երդումներն չար գործիքն է թշնամւոյն,
երդումն է ցած մինոյ վատութ միտնդմանէն,
կը գործածէ, երբ գօրաւոր է թշնամին։

——

Այսպէս բերին մեր պարտ Հայոց պղտատն
ու ձիւն,
և կարկտահ պէս թափեցին չարիք անդադար.
մեռ ասիան սրթել, միատ հեղուլ զանի. —
այս է օրէնքը աղետահաս սիրտ ճանաչի.
այս է կրօնք Մահամետին, որով պարծին,
ո՞ր կրօնքն է, որ կը նեղէ տանջել բարին.
Հայքն՝ որ իւր խղճատանջման եղաւ մի բաղդ,
միմիայն պատրեց նմա գալ ազերբախտ.
ալ ինչ օգուտ, օձին մեծն ալ փոքրն ալ օձ է,
թէև բարիք ընես, տակտն միշտ կը խոցէ։

——

Սովալուկ ապա պայքար գիշ և բաղաք
եկեղեցի. ու վանք առին պաշարման տակ.
նախ Հայ քաղքեն շղթաներով պինդ կապեցին,
երկաթ ձեռքեր, ոտից կաշիներ հագուցին,

յեռայ ամենք կառաղաբար յարձակեցան,
այդպար Հայոց արդար պատնեշն ըմեն ցիր ցան։

——

Ատաղ, այսպես սկիզբն առաւ ահեղ սպիր,
և ցասեցաւ, գնաց, լեցաւ Հայոց երկիր.
շատ սուր խարտյց, և անձրևեց անհամար առիւծ,
անապատն մահ կ'ըմպանայր լիառատ լիառատ։

——

Աչքըդ՝ ատաղ ուր որ չընես, և ուր հայիս,
հոգիդ ցաւոց չ'հանդուրժեր, խոհդ ցնորիս.
այսպես ահա՝ քայքայեցաւ հեր Հայոց տուն,
որ այլ չ'կար աչինչ բնաւ ուրէք կանգուն.
չէնք քանդեցան աւերակաց եղան կոյտեր,
վայր մը չ'կար, որ Հայը իւր գլուխ գնէր.
մշակութիւն վերցաւ, ցանքեր սչնչացան,
այն բարերեր Հայոց արտերն եղան խոպան,
նայէն լիներ անվիճ այրիք կային օրհնած,
որոց արդիւնք Արևմտեան շարժէր նախանձ.
կոխկրտեցին, կառարեցին ամեն կողմէն,
և քաշեցին, հանին որթերը արմատէն.
այրիք չ'կան, ոչ սև դեղին չ'կայ խաղող,
և ոչ գինի մարդոց մտաց խոհն մեզմող.
ոչ ձի ճոպ և ոչ աչխար, և ոչ ալ ել,
չ'կան գառինք, որք կայտռէին մանկան մը պէս.

և ոչ ալ սերմ. չառնարանք պարպուեցան,
ցամաքեցաւ հարուստ աղբիւրն առատահոսն.
պի տուն՝ խանութ՝ վաճառանոց կոտորակեցին,
եր սեպհեն մինչև ծերեր մերկացուցին.
ոչ մէկուն գրով հագնելու ոչ հանդերձ մնաց,
ոչ կերակուր, և ոչ գոնե պատառ մի հաց.
երազ մ'եղաւ մեղր՝ ու կարագ, կամ ու մածուն,
որոնք արդար ուտեստն էին պարկեշտ Հայուն.
սովը ձախեն, հարուածն ալէկոծ մրրիկ մ'էր տուին,
այն չէին վայրերն անապատի փոխարկեցին.
եղուկ հազար, բոլոր երկիրն ամայացաւ,
և Հայկազանց տուն հիմն ի վեր տապալեցաւ։

——

Թէ սակաւ ինչ ունկն գնես, ձայնը պան աղբոց,
լեռ չուրջ հնչիս, տեսնես աւեր՝ հուր՝ ծուխ ու բոց.
սպանդարան եղան բոլոր արբատեղիք,
յոր զոհուեցան հայր՝ մայր՝ ու հարս, մանչ ու աղջիկ.
հոն ուր պատգամ կուտայր երկինք անմահ կենաց,
հոն ուր Քրիստոս պատարագուեր յերկրպագուաց.
հոն հոգեխօս մեղեդիներն գարձան ողբ,
և պղծութիւնք լցան ի մէջ Սուրբ տաճարի.
որ պայերուն որչ մը եղաւ, որչ պարսպանման,

Սուրբ Հատառոյ նախատինքներն յերկինս ելան։

——

Ապա պայլերը պիշաիչ ուր որ հասին,
Հայ հինհիներ բանալարեալ մերկացուցին.
կնապատու իրրդ բռին ու շատ չարչարեցին
Հայաստանի բոլոր կոյսերը պղծեցին,
վալալա՜ ապը, վաս ու դաժան, ինչպես պատ-
ման
պատռտեցին, բզքտեցին զով որ տեսան.
և նոցա Սուրբ արյունքներուն մեջ ներմուղին,
մահմէտական պիղծ պիղծ հաճույք կատարեցին.
վայրապարար պարկեշտ կանանց ճեղքեցին փոր,
կաթ ու արիւն խառնուեցան իրար բոլոր,
դուրս քաշեցին զնորահաւկ չէք երախայ,
որոյ յօշ յօշ ճարակ ըրին սրախու դաժան.
մայր ու որդի մեռան անճայն վիրայ մի մեռանիլ,
մեկ մանպատով իրենան երկու ծոցիկ կենդանի։

——

Ի մոլոր պրիսպ պկամնատուն տոհմն մանկիկ,
ու նիզակին ծայր անցուցին յոյժ եղկելիք։

——

Երեսատասրդ թէեն արի, սակայն անզէն
ոչ չկրցին վրկիլ չարին անպատմ մահէն.

ազգակիր ձայներն հասան պաշտաց՝ հովտաց,
պաշտ ու հովիտ անկան ի ջերմ ծով արտասու-
ացաց,
վազը ու տախծ մնեղեցին, ջայս ոչ տեսան,
հազիր կատղեցան, գետը գառնացան, ժայռք
պատռեցան,
անօրէնները չ'տոկացան։

——

Երբ այս գազժ տոհմն վայրերն եղեմին,
ո՞ վիտհամուռ ազգաց ձայն բարձին.
մերկացան տոհմն գոյն գոյն ծոպկի
ծառք թոթափեցին տերև պեղեցիկ.
Եփրատ ու Տիգրիս հանին սև փրփուր,
ինչպես հնացեն գուրս կը ժայթքէ հուր,
անճառ՝ քարանցաւ՝ ձորերը ու լեռներ
բերրին հեծեծանք. հարուածյան տեսիր,
ոգը խորհնացուցն գարձեալ սկսաւ,
ի ծագաց երկրի մինչ մուտն հասաւ.
գի բոլոր գաշտք գառաւ աւաններ
տոհմեն ալ տուին հաշտ հաշտարներ,
որոնք յոշտ տրեամբ գործեցին լճակ,
տոհմն մեկ լճակ հասէր բնաւ վտակ,
որ օր մը ծլին բանան վառաւոր,
հոգիներն հայրենի, հոգիք ախտաւոր.

մեզ ապառնի՛ն թաղցրաբոյր վայրեր
ջոր մեզ պղպտան անթիւ պատուհանք ։

——

Ապա մեռած լոյսին վառուն,
որ ունէր արի որդիս քաջազուն,
որդիս, այլ երակ անզուսպ ու անոանց,
կրկին անցնի արիւն մեր նախնեաց.
որով և անցին չարժեցան ի ոտքմ,
վի պատուի՛ն էր գինք, սէրն էր պատերազմ,
այսպէս գերեցան մեռնու և աւեան,
ընտրեցին քան կեանք զգուրա գերեզման ։

——

Քա՛ոքն ժամանակ, ուռեստ չ՛ունէին,
օրեր չաբամինը նօթի միացին.
չ՛ունէին վառօդ՝ սուր և հրացան,
գոնե երկաթի կտոր մը միայն,
այլ ինչո՛վ երթալ յանդիման վատոյ,
որ կը յարձակին չունի պէս կատաղած ։

——

Տեսան որ հայերը չ՛եկան օգնութեան,
քանզի և նոքա էին գիր ու գան.
սեռան որ ժպաէը մահն անդխմագիր,
զայիսրն թագելու պատած է վճիռ.

սեռան ոչ անաէը միաց Հայրենիք,
գարձան հոգեառնչ, հայեցան երկինք.
անոր յանձնեցին հայր՝ մայր՝ ու զաւակ,
որ խաչին փառած կային գլխահակ՝
աչքերնին լեցաւ, հանին հառաչանք,
Աստուն ի խորոց տուաւ աչձագանք.
ուստի ձգեցին ոսկի լծել կենաց
վերջին հրաժեյտ աուին Հայրենեաց.

զայս ապօթք լրին
ամէնք միասին
ամենքն ալ գրած
ծունկեր ի գետին,

——

«Ծանիմ մը աուր Աստուած, չանիմ մը կայ.
ծախսիդ,
չանիմ մը վրէժուդ, ու չանիմ մ՛իրաւանդ՝
աուր, որ ազգակիներ, հարներ առաքապին,
խանձներ ու մրկներ կեանքը պատանին.
որպէսզի սեռանին երկինք ծով ցաւնը,
Հայոց յաղթական քաղաքացի պատկ.
յայնժամ խնդագին լծով գոչէ ազգայն.
—Մեծն Բարեկեան անկա՛ւ չարաչար» — ։

——

«Տէ՛ր, հոգ և ծծուկը, աուր մեզ Սպանին,
աուր, որ թեթեափեներ նման անէրեվին.

վառենք ու մոխրենք ճիապին պլտիս ,
որ յետոյա թողու միայն խանձ ծուխ ,
որպեսզի տեսանեն երկինք՝ ծով՝ ցամաք . . . :

——

Տէր, տուր մեր Հայկին ու Տիգրանին տար ,
որ մշենք ինչպէս հրաշէկ չամիւռ
յարիւնաթրբու սիրտ այն չարին ահեղ ,
խափել իւր սրտին ինչպէս մի հեղեղ .
որպեսզի տեսանեն երկինք՝ ծով՝ ցամաք :

——

Տէր, տուր նոր Մովսէս, որեան ծով կարմիր
ճեղքէ , որ հրէանք տեսեսցի երկիր .
կամ Յեսու մը տուր , որ վառին արև ,
կապէ , կեցնէ մութ ամպոց ներքև .
որպեսզի տեսանեն երկինք՝ ծով՝ ցամաք ,
հայու յաղթական քաջափայլ պսակ .
յաղիժամ ինդապին խոզ գոչէ աչխարհ
—մեծն Բաբելոն անկաւ չորաչար : —

——

Հազիւ զայս ազօթք բերին վերջացուցին ,
զօրք Սպարապետեան Տասնն խուժեցին .
չամչյան հազար գնել մեկի դեմ ,

ու պատերազմիլ այնպէս դէմ ընդ դէմ :

——

Երբ տեսան որ թուրքին հայ Յարուածի սակ
արիւն կը հոսէ կայլակ առ կայլակ ,
երբոր ալ կ'ընկճէր վոհմակ տաճկական
հանդէպ խաչակիր զօրքին Հայկեան ,
պատրն նոյն ժամուն անցաւ ընդ առաջ ,
յաղթեց նենգութիւն , այլ պահածացաւ խաչ
դի խաչիւ ի հող անկան բալլամ Հայք ,
որ խաչիւ ի վեր երթեն ինդալ կեանք :

——

Տասն և իննեքրորդ գար եղուկ կարգաց ,
թէ— Ասուած կրեց անլուր կառաչած ,
և ի զուր մեռան Հայոց սիրելիք
բոզ մը չ'եղաւ չարին թէ՝ հերիք :

——

Ահիւծն ակամայ յանձնեց ապուէնին
իւր գլուխ Տղոյ , գլուխ գիւցազին ,
գիւցազն , բայց ծուռակ չ'տեսաւ առաջ ,
ազատ անվեհեր գնաց ընդ առաջ .
ինկաւ , ու ծնաց ի մէջ ծուռակին ,
ի՞նչ ծնաց ընել այլ քաջ վիհարին .
ինչպէս մի տղայ եղաւ անճառաւոր ,
թէ ոչ , գայն յաղթող . ո՞ր թուրք կայ , ցցուր :

——

Երբ այս բոթի առին եղբարք Տանաթիեն,
Գողաց, ու թնդաց սիրտ ամենուն.
տեսան էրզրում, Վան, Մուշ մոլմնքով
Քաջքերդ, Կեսարիա լցան այգունքով.
տեսան Ալաքկիր, Բաղէշ ու Բէհնա,
չերմէ ի չերիմ շրջեցան նուագ,
խորշերէ ի խորշ դիակ սիրելեաց,
խնդրեցին և գտու և ցօղ արտասուաց.
զի չերիմք են դոց, խորշեր չ'ասենես,
Աստուած իմ ու՞ր են ծածկուած անտես
ու՞ր են այն սրբոց վաեմ յիշատակ,
որք մեր սրտերէն թռան վերելեակ։

——

Զարկք՝ մահ՝ զրկանք ինչ որ ալ ըլլան,
չեն կրնար զապել արցունք մայրական,
— մեր մը լալ որդւոյն վրայ վշտագին
այս գոնէ կ'ըլլայ միխիթար վերջին. —
այսպէս շատ Հայոց գիւղեր, ու քաղաք
առակալի չարդին եղան ողբերգակ։

——

Թառաց մ'է պատուոյ քաղքանդ անեղուն,
կոկիծ մ'է ճմլեց սրտեր գազանին,
որոնք խնդրեցին գժբաղդ Աստուցին,
դարոց տուրք արիւն հեղաւ ի խաչին.
ու այնպէս մէկ մէկ Գողգոթայ եղան,

ու մէկ մէկ ծածկեալ խորհուրդ քաւութեան.
ուր սէրն Հայրենի վաղեր Հոն ու Հոս,
և լալեօք Համրեր անթիւ մարտիրոս.
որք պատարագեալ ծեր՝ տղայ՝ մանկիկ
փրկութեան խնկով ելին ի յերկինք։

——

Զայս տեսաւ մեր մայր. թրջեց աչքեր թռչուն,
ցնցեցաւ յատկէ մինչև ցգլուխ.
դողդոջուն ձայնիւ «ա՜հ, ու՞ր են» գոչեց,
«ու՞ր են իմ որդիք» արտասուչ ձայնեց.
«մխիթարու լեռներ, վայրեր ապառիկ՝
«որ Հայոց անբիծ արիւն ծծեցիք,
«և այն եղկելեաց եղաք գերեզման,
«ու՞ր են, դուք ըսէք, տուէք պատասխան։»

——

Լուռ է ամեն կողմ, չկայ պատասխան,
սրճադանք տուին ամայիք միայն,
Տղմին որ տուչէր կախ թեւօք թափուր,
և նա լուռ անցաւ, ու գնաց այլուր։

——

Այս վշտին վրայ նուաղումն կգայ,
և սիրտը երբեմն սրով խոցոտուած,
խե՜ղճ մայր, կարծնցուց զգայուն և այժ,
կարծնցուց իսկոյն ճանաչմունք, և ուշ,
գոչեց գոչեցաւ, ցնցեցաւ կրկին,

ճչեց խելայեղ, անկաւ ի գետին,
և զառանցելով խոժոռեցը հնչեց
գայլ վշտաչունչ ապերախչ նշխար։

——

«Դարե՛ր ահ դարե՛ր, անողոք դարե՛ր
«որ փառքը Հայոց ձեզ հետ ի ք տարեր,
«դարե՛ք այլ ի չեա, ո՜հ պահ մի դարձե՛ք,
«ու զանի առե՛ք, ձեզ հետ եա բերե՛ք,
«բերե՛ք ահեղ՝ նիզակ, ու սուրն Հայկական,
«դի Հայք այն վհուց վազուց կարօտան,
«բերե՛ք, որ ելնեն ի ճակատ մարտին,
«դի դէնքը հոգի և այժն է քաջին,
«բերե՛ք, որ ելնեն ի վրէժ ալոգաց,
«Կատղ ու բուդդ ընեն թնաւորքը չարաչար,
«և ջնջեն անոր անուն ազգեզի,
«որ հողևան ք բերաւ բոլոր աշխարհի։»

——

«Դարձե՛ք, ու տեսե՛ք այր են որ կուգան
«ձիւնբերդն արևու չորով կը գալան,
«կուրծքեր լայնագիր, կոպուի թևեր,
«կայծեակ կրակէ չինուած մարդիկներ,
«լոյծ չանչ ունին, կատաղ ու կ՚առնեն,
«սուրի նիզակի դէմ կը խիզախեն.
»եթէ քայլ առնեն, կ՚երերայ աշխարհ,

«ոտքերնուն ազդի երկիրն կուգայ թմռնել,
«կեանքն է արիւնք որ հանել պղտոր,
«և կամ Անհնա՛զ ահեղ ու խռովար։»

——

«ո՜չ, ո՜չ, ես ճանչցայ, դուքա չեն օտարք,
«են իմ ծոցածին ոյդիք հարազատք,
«դուքա Զէյթունին ոսկեծ են զինուած,
«որ երկար ատեց հետէ մեծազանծ
«յեղափոխութեան դուչն առաջին
«Աբդ ընիոյ լերա՛ց վրայ պարզեցին,
«և տարտէ տարի ցայսօր անդադար
«հզօր յարձակմանց կացին դիմադար.
«ո՜չ, դեռ պարտութիւն չունեցան բնաւ,
«քաջի յաղթուի միշտ ոսին համբաւ։

——

«Ա՜խ՛ ալ կը ճանչնամ իմ հնչակ է քաջ
«որ երբ խիզախ ոսոճկին ընդ առաջ,
«չատ հարուած առաւ, բազում ք տարակեցան,
«ու երբէ ասիաւ անձնազոհ եղան,
«օրինակ ոսին սիրոյն հայրենի,
«սէր ահեղագ քաջին կեանքն է դիւցազնի.
«ինչ որ ալ լըլին, ինչ ոյ ալ եղան,
«չանչ՝ հոգի ոսին ինկերքն Հայկական,
«ու պայծ աշխարհի առջև հանեցին,

« ցուցին լեռ , Հայք ալ սիրտ ե՛—ազիւն ունին .
« այն պէտ ու արիւն ինչպես մի հրդեհ
« վառեցին լոյսով ամեն դէմ .
« մեռան անկեղծներ՝ լռութեամբ ապին ,
« ու այնպես ի մեր հանին Հայ անուն :

— —

« Ա՜ եարբեն եկողն Դրօշակն է Հայեր ,
« որ այսօր՝ մարի հոգւով անվհեր
« առներէն ի վար արծիւի նման
« իջաւ , ու կեցաւ ի Պանդն Օսմանեան ,
« ու կոյտակի պես լրաւ չանգռաձայ
« կայսր ու կայսրութիւն , ու գօրքեր վատիար ,
« անդ բարձր կռիւ կանգնեց քաջութեան ,
« կռիւ՛ , որ պարծանք բերէ Հայութեան ,
« և պիտի կենայ , ծնայ ընդ երկար
« ընդհանուր ոգւոց պատմութեան մէջ յար .
« որ երբ ապագայ գարեր զայն տեսանեն ,
« զարհուռնք մխիթարոյ պիտի Հայրենեն .
« —Այո պրօշն Հայաց է Արտաշատին ,
« որ միայ կը պիրե մեր հոգւոց դէմ ,
« օրհնեա՛լ , որ ասի պարզեց քաջարի . —
« ուրեմն որ այսպես պիտ՝ լսէ , անցնի : »

— —

« Իսա՛ , մեծ միտս մեծաւեծ կ որուսա

« Հառաչ տարաբաղդ Հայուն ամենուստ .
« Իսա՛ . քաղմահիւ տուն տեղ ու քաղաք
« երին նենգասիրտ թշնամեն աւերած ,
« բայց բաւ չէ տեսնել անթիւ մեկն դէմ ,
« որ գոյայ ինչպէս տերև հողմին դէմ :

— —

« Ալ ինչ՞ հարկ հաչիւ ընել քնդ երկար ,
« ազա՞ տպատերազմն հաչիւ չունենար .
« քանին տասպարեզն է ամբողջ հաչիւ ,
« կ՛ուզէ մեկ մեռնի , կ՛ուզէ բազմահիւ ,
« սկզբան տէր մարդ միայն այն է որ ,
« կամ մնայր կ՛ընտրէ , կամ կեանք վատաւոր :

— —

« Այսպէս այս երեք եղբարք Հարազատ
« ամեն մեկն երեն չափուն ազատ
« մին շատ , և մին քիչ գոյծեցին յօժար ,
« երեքն ալ իրենք եղան օգտակար .
« արեամբ գծեցին իմ մայրենի աեր ,
« ու՛ կ՛սպասէի գարերէ ի վեր :

— —

« Արիւնով բացին փրկութեան ճամբան ,
« որ պայ փրկութիւն վայ կամ անապան .
« այն ազգ՝ որ չունի արիւն յերակին ,

« Գերութիւն՝ տանջանք՝ մահն է իւր բաժին .
« այն ազգ ոչ հաչիւ կուգէ մեռեալին .
« այնպիսին քաժին չունի լաւ կեանքին : »

———

« Արդ իմ զաւակունք թէ գան , միանան
« անչահախնդիր ոգւով սրբազան ,
« թէ եղբայր եղբօր ձեռք տայ աննախանձ ,
« քոյր եղբօր համար լլլայ անձնուրաց ,
« իմ կեանք՝ փառք՝ պատիւ նորոգի յայնժամ ,
« և ես ալ զանոնք կ'օրհնեմ յարաժամ : »

———

Զայս ըսաւ Թոխմուեց դլուխ դնէն վեր
դլուխ ծերունի , սակայն անվեհեր .
ու չուրչ հայեցաւ . տեսաւ դողդոջալ
Հայ դիւակ ինկած հազար ու հազար ,
դոչեց . « կոտրուիք դուք յար և նման ,
« որ որդւոց արիւն թափեցիք ունայն .
« անիծեա՛լ լլլաք . անիծեա՛լ խոպոպ .
« այս է իմ անէծք ձեզ մշտաբաբառ .
« վարէն կը չարդէք , այլ Աստուած վերէն
« կը համրէ ոճիր թրքացդ անօրէն . »
« ո՞վ երկինք գան տուր պատիժն այս չարայ ,
Ըսաւ , ու անդէն բողոք որոտաց .
բողոքը կրկնեցին լերինք Հայրենեաց ,
բողոքը Թոխ , գնաց առ Աստուած :

———

Սուգ առին Հայոց աղջկունք լալագին ,
ակեղձել մազեր թափած ցիր ու ցան ,
աչեր թոխլխոր նմանակ լուանկին
արցունք թափեցին իւր եղբարց չիրմին .
բաւէ , մնայր խնդրէր զորդին սիրական
և փեսային իւր հարս , և հարս իւր փեսային
եղբայրը եղբօր ձայներ սրտառուչ ,
ընկեր ընկերի կը վազէր ի դուճ .
և կային սոյն աղէտ պէս պատին ,
որոնք ի սպանդ անմռունչ վաչին .
և պատարագեալ ծեր՝ տղայ՝ մանկիկ ,
փրկութեան խնկով ելին ի յերկինք :

———

Այսպէս հեծեցին , կոծեցին Հայոց
մինչև որ երկինք ի գութ չարժեցան :
լսին « ապաւէ Հայոց աշխարհիկ
« ալ դադրէ՛ , ով՛ լար , ոլբերդ են հերիք .
« օր պայ , որ հանդերձ հագնես ծերանի ,
« ինչպէս ով նոր հարս պճնի գեղանի .
« գի քեզ՝ ահ բերէ նոր աղատութիւն
« Աստուծոյ որդւոց Սրբազան արիւն .
« որ պատարագեալ ծեր՝ տղայ՝ մանկիկ
« փրկութեան խնկով ելին ի յերկինք : »

ՋԷՅԹՈՒՆ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Գիշե՞ր մի էր. խիտ մուխ գիշեր
լռանդակ ծածկէր սև ամպոց տակ
և աստեղ կայծ պաղ պաղ թափէր
լալեայ յօղեր առուակ առուակ։

Դառն չունէր ի մանկութենէ
սարէ ի սար թևէր ուժգին.
խուլ որոտմունք գժոխքներէ
սոսկարարաձն ելնէր յերկին,

Գետոց խռխռալ քաղցրանուագ
ձայն հանէին հառաչանքի,
և ալեբեայց անուշ վոսկ
պատրելով հսկեր լեզի։

Չոմուկ վեհիւս բանաստղեայս,
Ծաղկներուն փափուկ բնկեր,
կառոյց քաղի մ՚արձակեցաւ,
և մռնչէր ի վար ու վեր։

Անդ ահռելի ձայնք կ՚երևէին.
և ազալակ խառնաշփոթ,
լեռ մը կ՚ըսեր միւս լերին
—վայիւ ունիմք չարեաց նոր բոլ։

Չի մեր ճակատն ի պատմագիրք,
ուր գարերու գրուած է վիշտ,
և քալ կենաց պայծառ կինք
անդ գրչեան կը Ցեայ միշտ։

Լուսաճաճանչ յայիժամ մի կաթ
կուգար յերկինէ քան սար Հոգմիկ,
և առկաէն յայ ու յահեակ
թափեր կայծակ, ու լիւր չանթիք։

Խաչն ի վերայ փայլէր ծածան,
ուր ոմանք՝ կարդաց աչխարհ,
ուր արարած ք՚առարկեցան,
կառքն ի Սուքամ մուտ յաղթահար։

Ի նոյ Սոդոմ արիւնաբբու ,
ի հին գազանն կատաղի ,
որ գահակալն է բռնաբկու ,
գժոխոց պետն սոսկալի ։

——

Կաբքին ի մէջ կայր գիտութիւն ,
պղպջաբեխիւն երկնաքնակ ,
որ սիրտ դիներ հակեր անբուն
սիեղնեւացս նոյս բոմանդակ ։

——

Ան զոյգ հրեշտակք եկան գացին ,
գեղի նեւրոպ առնուլ համար .
որք անտարբեր միչտ ծնացին
ի տես Հայոց արեան վճար ։

——

Իսկ հատ մ՚ալ կար , տեր վրիժուց ,
հրեշտակ ցասման անդադաստ ,
որ աչերնիմէն կուգար նանուրց
Հայոց հնչել ոգի ազատ ։

——

Սուր ի ձեռին մուտ ի Զեյլիուն ,
« քալՓ՚ը » ձայնեց , ու նոյն ժամին
քալՓերն իսկոյն ատեան ի գուրս
անպատանէն և աստակալին ։

——

Ո՞ր լեռ ծնաւ այս մեծ քալՓեր ,
և ո՞ր ատիւծք գիեցուցին ,
գիւցազնական սիրտք անվեհեր
նոցա կրծոց տակ թնդացին ։

——

Եւ խուժեցին խուճապելին ,
ու հրեշտակին ձեռք փրկարար
երկրպագեալ համբուրեցին
ծնրադրելով յերկիր խոնարհ ։

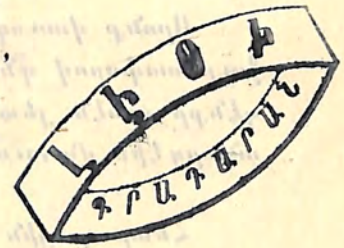

——

Եւ առին սուրն այն կենսաբեր
ահադնապայ փող հնչեցին ,
երկաւասարդ՝ ազայ , ու ծեր
զինուրեցան ի միասին ։

——

Քանչ հայուհիք կին ու տղիկ
մանչեր ձգած ի թիւ հազարին ,
դլուխը բաց ոտքը բոպիկ
լայն ու արձակ չունչ առնուին ։

——

Եւ խնդապին երդ Հայկական՝
զոր մարք որդւոց թողուն ժառանգ ,
բարձրաձայնիկ և միաբան
կը խօսեին քաղցրանուագ ։

Ջինուորութիւք ապառաժին
գոռան ազատ և անվեհեր
հանդիսատես կանգնել երկին,
տեսնել սիրոյս այս հրաւէր։

———

Որոնք վատօդ՝ գնդակ չալկած
չուր սափորով գնացին հետ,
գէնքը ուսէն չեռ կոյս կախած,
անարդելին մահուան ապէտ։

———

Հետը գացին մօր ու եղբօր,
եւ ամուսնին գալ օդնական,
որ ի մարտին այն ուխտաւոր
պարզեն դրօշը յաղթութեան։

———

Հետը գացին ինչպէս եղնիկ
թեթեւաթաթիլ և սոսասուն,
ոչ գոբա չ'ին, չ'ե՛ն հայհոյիք,
այլ գեղուիք են վեհապոյն։

———

Թէ երբ այսպէս Հայոց կուսանք
սրեամբ նոյ հարթ թլլալ երթան,
եթէ մայրեր ինչպէս հոսանք
ի մահ գիմեն արիաձայն։

———

Ա՞ր մարդն է այն, լսէ՛ք ինծի
թ' ըլլայ հիւանդ, կամ տկար յոյժ,
որ մարդն է այն, երբոր ասի
տեսնէ, կրնայ ունենալ ժոյժ։

———

Անզուսպ հոգիք արի սրանց
զասի տեսան, ու եռանդով
գերթի գիւրաւաո խոհիւ չորցած
բռնակեցան պարտուց հրով։

———

Աստանդներ կրճտեցին,
աչքեր սրեամբ կարմրեցան,
ու չրմունդներ դողդողացին,
գեղին յօնքեր պատեցան։

———

Ըմբռաո՝ խրոխտ, և ուռուցիկ
ծով մը գարձան բոցափրփուր,
երբոր տեսան թէ գեղեցիկ
սեռ խիզախեց ի գէն ի հուր։

———

Ա՛յս ոչ միայն օրէնք բնութեան,
այլ էր պատգամն Աստուածային,
որ այր ու կին ժամ ամենայն
միշտ աշակից միմեանց լինին։

Ուսոի մի սիրա , և ի մահ հայա
ամենք մի վայր բողոքեցան ,
ու գոչեցին ահեղաձայն
« վըէ՜ժ , վըէ՜ժ Հայու արեան » ։

Վըէժն հնչեց , ու կրկնեցին
զայն Տաւրոսի ազատ լերինք ,
Ձայն վրիժուն ցասումնամբ լի
դնաց հասաւ մինչև երկինք ։

Խաչ ի ձեռին յայնժամ եկաւ
անդ պաշտօնեայն Աստուածային ,
Հաղորդութիւն մի մի տուաւ
և մասնանիշ բրաւ երկին ։

Ըսաւ « հասած է ժամանակ
այս է և ամբոխ անմահին ,
որ Հայրենեաց կապեն նոր թագ
քաջածնունդ որդիք Հայկին ։

Տեսէ՛ք , ահա ձեզ կը ծնայ
մանաւոյր գաչա պատերազմին ,
քանզի որդիք եք դուք Հայկայ ,
և Նուբիենեանց յաղորդ վառքին ։

Թէ յաղթութիւն գտնէնալ տանիք ,
ինչպէս տարին ձեր հարք ու մայր ,
փառքով գարձէք ի Հայրենիք
ո՞վ իմ քաջայ քան զաւակունք ։

Մահ կամ պատիւ՝ այս ձեր բաժինք .
այս ըլլայ ուխտ և ձեր հաւատք ,
կամ Սուրբ կեանքով ելնել երկինք ,
և կամ պչնար բերել նոր կեանք ։

Թող զօրաւիգն ըլլայ ձեզ խաչ ,
և պահապան երկնից բանակ ,
օ՜ն քաջագունք ի ձախ ու յաջ
հարէ՛ք , փռէ՛ք չարին դիակ ։

Լայն լայն կուրծքեր յայնժամ պարզած
ինչպէս պարիսպ մի ամրակազմ ,
ծաղր ընելով վտանգ հարուած ,
պատրաստեցան ի պատերազմ ։

Ապա այս երգը երգեցին՝
երգ ազգութեան և կրօնի ,
զի Հայրենեաց անվտանգ հոգին
այս երկուքին մէջ կ՛ամփոփի ։

ՔԱՑԼԵՐԳ ՉԼՑԹՈՒՆՑՈՒՆ

Մտեաց ամպոտ գլխէն դուրս
դարձեալ կ՚ելնէ արշալոյս.
դարձեալ Հայոց արև նոր
կուգայ ծագել կենսատուր.
ելնենք ե՛րբարք օ՞ն ի գէն,
մեզ Հայրենիք կը կոչեն։

Մեր քոյր՝ եղբայր՝ հայր, ու մայր
նահատ կուլան անդադար,
թէ արբունիւն Հայ ազգին
գազաններէ պղծեցան,
ելնենք եղ՚բարք օ՞ն ի գէն,
նահանձ՝ պատիւ մեզ կոչեն։

Մեր սուր ու գէնք ամենայն
կայծակներէ չինուեցան,
գնդակ՝ ու ռումբ մեր քաջայց
Սուրբ արիւնովն է չաղուած,
ելնե՛նք եղբարք օ՞ն ի գէն
մեր Հայոց ոսկերք մեզ կոչեն։

Մեր տաճարներն աղօթից
եղան կոխան պիղծ ոտից,
Խաչ և Սկիզ ոչընչացին
գարշութեան մէջ թաւալին,
ելնենք ե՛ղբարք օ՞ն ի գէն,
եկեղեցիք մեզ կոչեն։

Ջէյհունցիին գլօսանք
կարմիր արեան է հոսանք,
դի նման փառք է իւր մահ,
առ որ դիմէ միշտ անահ,
ելնենք ե՛ղբարք օ՞ն ի գէն,
մեր Վահնիք մեզ կ՚սպասեն։

Ցայս դիւթական երդ հոգեզեղ
ի պատեանէն դուրս թռաւ սուր,
ի հրացան իլաւ ահեղ
Հայու դնդակ լեռնատարուռ։

Եւ հարեցին փող ու թմբուկ,
ու խոյացան առ թշնամին,
ինչպէս կայծակ մի հեղեղուկ
աւեն կոչմէ հուր ախեցին։

Հուր սիրեցին, և թշնամին
փախաւ թագչիլ խորշերու մէջ,
ուր Ձէյթունցուն գնդակն ուժգին
հասաւ ինչպէս բոց մի անչէջ։

Եւ կարկուտի նման վարկաւ
սեւաճոդի բանակ թուրքին,
որք ոռնոցին չանց պէս անքաւ
ալլահի, ալլահ, կոշկոշացին։

Կոշկոշացին ալլահի ալլահի
սակայն խրճիթ ալլահ չ'ունին
ա՛յո չ'ունին վալլահի պիլլահի,
զի չիք ալլահ անօրէնին։

Որոց և ձայն տուին լեռներ,
ու կրկնեցին այս բան արդար,
թէ այս հարուած թէ այս վէրքեր
արդարութեան է լոկ վճար։

Այսպէս թրքերը չարդեցին
ու ցրուեցին հոտի նման

և մնացածն հալածեցին
մին վիրաւոր, մին լալաձայն։

Հուր և ծծումբ էր որ թափեց
արկն Ձէյթուն ի Սոդոմ նոր,
և անտառի նման այրեց
ի մէկ ծայրէն մինս բոլոր։

Բայց Հայուն սիրտ չ'էր հանդուրժեր
տեսնել վառին արիւնը պիղծ,
զի այն թափուիլ արժանի չ'էր
յ'Ումպէրիական սուրբ հողն անբիծ։

Մկրտութիւն մ'էր այս վերջին,
սակայն տեսնենք թ'ե՛րբ խնդալով
պիտի դնէ արդար երկին
Մուհամմէտին Պօղոս անուն։

Եւ կնքահայրն ո՞վ է, ըսե՛ք,
կեսարիա՞յ, վա՞ն, Մո՞ւշ, կարի՞ն.
ոչ. քիչ օրէն պիտի տեսնէք
պատկառելն Ձէյթունցին։

ԱՒԵՏԻՍ

—o—

Ո՛վ որ դայ ինձի, ու տայ աւետիս
Թէ եկաւ Հայոց կենսաբեր մայիս,
Լեռներուն հպցուց գարնան հագուստները,
Թռչնեկաց տուաւ նոր կենաց երգեր,
Փափկածին բոյսեր չորս կողմէն բացին,
Լսեցի որ, մին կ'ըսէր միւսին,
«Թէ մեր չորացած երկիրը խոպան
«Կրկին դղեցաւ զարմի կենսպարան»։
Վատակ վատակի ասէր այս աւետիս
«Թէ եկաւ արևն իմ Հայաստանի.»
Յայնժամ ես անոր դրախտի ծաղիկները
Ժողվեմ, փունջ կապեմ, ու կուտամ նուէր։

——

Ո՛վ որ դայ ինձի, ու տայ աւետիս,
Թէ բացան չերիմը դիւցազանց ոգիս,
Հոգի Թորգոմին՝ Հայկին՝ Տիգրանին
Հայոց դղրդման ձայնէն դուրս եկին,
Ե Հայ երակաց մէջ լցին արիւն,
որ խակոյն խաղաց արագ եռանգուն,

ու Հայք չարժեցան, առին ոգի նոր,
Ձեռք ձեռքի տուին, սիրտ սրտի բոլոր,
Սկսան վանել խաւարն ամենայն
Մինչև փողփողէ լուսով Հայաստան.
Յայնժամ ես անոր հոգւոյս անհամբեր
Համակիր սիրոյս համբոյր տամ նուէր։

——

Ո՛վ որ դայ ինձի, ու տայ աւետիս
Թէ ծաղիկ բերին եղերք եփրատիս,
Ե Ցղմուտ բացաւ վարդ անուշահոտ,
ուր հինգ դարէ վեր մնայինք կարօտ.
Լսեց Հայ սոխակ, իմաւ տուաւ թևին,
Երգ առած բերան ի ձայն քաղցրագին՝
Վազեց, ու դնաց մօտ անոնց ալեաց,
որք խոխոջաձայն նոր կեանք Հայրենեաց
Կ'երգէին՝ ճերմակ լժողէլով փրփուր,
Ե զարդարէին չուրջն ձիւնաթոյր.
Յայնժամ ես անոր իմ սրտիս սիրած
Կուտամ ծերունի քնարըս մաշած։

——

Ո՛վ որ դայ ինձի, ու տայ աւետիս,
Թէ նոր գար մ'եկաւ Հայոց աշխարհիս,
Ե ամեն վայրեր յանուշակ ի բոյր

բացէն բազմաշան ծաղկ կենսաբոյր ։
և ամենքն ի կայք , ի պարտ հարմանեար ,
գացէն ողջունել զմեր փեսայն նոր ,
փեսայն , որ կապեց մէջքը հայկին սուր ,
ու թագը դլխին դրաւ ոսկեհուռ ,
առաւ և անոր նիզակն ու զրահ ,
որոյ ընդ առաջ կը թօթափի մահ ,
յայնժամ ես անոր քան զաւեն լինչ վեր
ուրախ և յօժար կեանքս սամ նուէր ։

Ի ՀՐԱՇԱՓԱՌ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՏԵԱՌՆ ՍԵՐՈՑ ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Թռա՜ւ . բայց ո՞վ էր որ թռաւ յառաջ ,
թևերն էր կայծակ , ու չուքը չանգիեր ,
աչքէն լծակիը բոց , յօնքէն ցայտեր լոյս ,
երեսէն ճաճանչք լծակէին ի դուրս ։

Ո՞վ էր , որ աւրեց կնիքը երկրին ,
ու ծաղրեց ամեն հնարք մարդկային ,
սէր ու պիտութիւն նոր կենաց պայման
բարի սրտերու ձգեց սուրբ ժառանգ ։

Վարդաձիր ներկուած բառաթիւ կառօք
ո՞վ էր , որ երկրէս վերացաւ փառօք .
ո՞վ էր , որ ճեղքեց կուրծքը երկնքին ,
ուրկէ լուսնկան ու արև ծագին ,

ո՞վ էր, որ առնէր ի վեր յաղթանակ,
ազնւապէս ձգելով յերկնային բանակ։

Երբ տեսան այսպէս վսեմ ու չքեղ
անծայր մեծութիւն, զօրութիւն անվեղ,
երկրի պետութիւնը, լրջան դաշնակը,
արեւելք ու մուտք անկան ի խոնարհ.
երկնաբնակ Մասիս՝ պատուանդան նոցին
ճակատն ամպերէն ծռեց ի գետին,
հայել չ'իշխեցին գետեր ու վտակ,
ի' ծունր եկան ծովեր ու ցամաք.
ամենքն երկիւղած, ամենք օրհնաձայն
ամենքը տուին այսպէս պատասխան։

« Այն տէրն իւր տէրանց, փրկիչն աշխարհի
« որ ի փրկութիւն մարդկային ազգի
« եկաւ ի խաչին, տանջեցաւ յօժար,
« գժոխքն աւերեց, լրաւ յաղթական։

« Ցիտուն էր խաչեալ, որ համբարձաւ վեր
« թեւերն էր կայծակ, ու շուրջը չանթե՛ր.
« աչքին թափէր լոյս. յօնքին ցայտեր լոյս,
« երեսին ճառագոյք թափէին ի զուրս։

« Նայն ինքն էր այն, որ կնիքն երկրին
խորտակեց, ծպրեց հնարք մարդկային,
աեր ու գիտութիւն նոր կենաց դպեակ
բարի պատերաւ ձգեց աստր ժառանգ »։

Վարդապիր ներկուած քառաթեւ կառոք
այն էր, որ երկրէս վերացաւ փառօք,
այն էր, որ ճեղքեց կատր երկնքին
ուրկէ լուսնկան, ու արեւ ծագին.
այն էր, առջեւէն վարեր յաղթանակ,
սարսափ ձգելով յերկնային բանակ »։

Հրեշտակք « ովսաննա՛ » գոչեցին խնդուն,
նոյն բան կրկնեցին տիեզերք ողջոյն.
խնդաձայն տուին աւետիս միմեանց,
թէ « յարեա՛ւ մահու և Տէրն կենաց »։

Եւ ա՛ւր է հայուն օրեր փրկութեան,
ո՞ւր է աւետիս կենաց նորոգման.
այլ ազգեր առին, տուին աւետիս,
զոր քանի յիշեմ, կը վառի հոգիս,
կը վառի թէ, է՞ր Հայ չ'առնէ փրկանք,
էրո՞ւմ մինչ կրէ բազմաթիւ տանջանք.

կը վառին պէտ մեր գժոխքին մէջ
կը լեցուի նոր նեխի հրոյ շեղջ ի շեղջ ։

Ըսէք, ո՞ր գժոխքն աւերեց Յիսուս,
որու դեռ բոցերն կ՚ղդամ մէջ հոգւոյս.
կ՚ղդամ կրծքիս՝ Ազգիս թշնամիք
չ՚խարեն կրօնք ազգ ու հայրենիք,
պի Հայ ազգ կրօնք առաւ Եւրոպին,
ալ չ՚ունիմք մենք ազգ կրօնք մէջ երկրին ։
Այս յաւուց Համար լալաձայն ողբոց
երկինք կը խուժին արտասուղները, ու կոծ.
թ՚Աստուած իմ՝ ահեղ այս չարիք որչափ
մեզ պիտի տանջեն անչափ ու անչափ ։

Այո՛ մեզ տուաւ բարեգութ երկինք
խաչն ազատ կենաց ոսկի բանալիք,
սակայն աստանան զայն գողցաւ, գնաց,
դուռն ազատութեան մեզ դէմ գոց ձգաց.
և խաչն ալ մեզ պէս նախատինքի տակ
այս գաւն չարեաց կը քամէ բաժակ,
աստ բարեպաշտէ միշտ Հալածական
մեղք նա ալ մեզ պէս ոտից է կոխան ։

Տէր, Հայ Ազգին մէջ արդո՞ք մ՚ալ չ՚կայ
որ քու գթութեանդ արժանի ըլլայ.
կամ Բեթլեհեմի կոտորածին պէս
չ՚կրցա՞ր գոնէ մի անմեղ մոլեցս,
որ կարմիր ծովէն վմեզ անցուներ,
ու Փարաւոնի ձեռքէն ազատէր ։

Ո՞հ, ո՞ւր ձայներ, երեւէ մ՚ով Տէր.
չ՚կաս երկրի մէջ, չ՚երեւիս յեղեղը,
որ քեզի համար ալօթք ծնրադիր
այնչափ ողջակէզ գացին ի նահիր՝
Տէր եթէ յայթեց մահիկը խաչին,
մեզ պատասխան տո՛ւր ո՞վ պարոնայ երկին.
իսկ եթէ պայ յայտնել վայ կամ անագան,
ըսէ, որ բուժին մեր վերքերն համայն՝
այս է մեր բողոք, այս է խնդիր մեր,
որ մեզի խնամք Դու տանիս ո՞վ Տէր,
և պայման դնես կախել անդադար
հաշտութեանդ աղեղ յիրաւանդ կամար,
զոր մենք ալ տեսնենք ու բսենք միաբան
« Թէ յարեաւ մեռու և Տէրն կենաց » ։

ՀԱՅԸ ԶԱՏԻԿ ԶՈՒՆԻ(1)

Երբ Ա.յդն բացաւ իւր ժպդյն երես,
արեւ չի կրցաւ եչնել ի հանդէս.
օրն եղաւ դաժկան, Հայերն բրին կոծ,
ինչպէս չտեսչեն ծովեր ալեկոծ,
«Թէ մեզի ամպեր ծածկեցին Մասիք
«որոնց տակ պահեց երես իւր երկինք.
«Կրօնք՝ իրաւունք, և Արդարութիւն
«Խաչ Աւետարան վերացան իսկոյն,
«Հարուած կոտորած չարդեր անօրէն
«սակմամբ լեցուցին սիրելիքդին ամէն։

Եռւար են մարդիկ, գեղերին յերեր,
այս յուսակտուր կրնեն հարցուփներ,
Թէ՝ ո՞ր է Աստուած, ո՞ր գութ ու գորով
իչխանք այսարկի ինկան ի վրդով,
մօտացան պարսիկ ու կրից գՀետ,
գացին պետութիւնք մին մըսին Հետ.
մին աչխարհակալ անէնչ տոգորուած,
ըրաւ ոտնակոխ կեանքերնը ապգայ.
մին չաչու համար ոգւով ամբարիչտ
անխիղճ անօրէն գործէ չարիք միչտ։

Երբ այսպէս ինկաւ ապդ ընկերական,
երբ անոր սիրեց ժանտախտ մոլութեան,
երբ կրօնք ու ապդ, իրաւունք պարտիք
եղան չարաչար վտանգ խաղալիք,
եւ բարեյաջող ծաղիկներ չորցան,
յաչխարհիս անոնց տառապակ չարութեան.
տառաբեր պղծեցան, գնաց սրբութիւն,
գաւարիծոց գառան լուեց ալեկոծ.
խաղկի տեղ ապրեր կը ծխին հիմակ,
Սադոմ Գոմորի նման ժանտակ.
յիմա՛ր. գեռ կայներ խօսիս մեզի պիսկ
աւետիս առլով թէ, եկաւ Զատիկ։

Աբդատանգ երկիր մեր եղաւ խոպան
մրգաբեր ծառեր արմատէն չորցան.
Հայոց գաչտերէն կանաչը վերցաւ.
ոգոյ սեւ սուան Համակ ափսեցաւ.
այն խիտ անտառներ Համանի չունին,
ուրկե արտառուչ գայլ երդ սխալին։

Ամէն կողմ լռիկ, ամէնքն ամայի,
ամէն կողմ լեցան խուժդեր ագռաւի,
պի անթիւ գիակ նետուեցան լեռ ձոր,
գլուխ, ձեռք, ու ոտք յօշոտուած բոլոր.

այդ միոյն կողէն դեռ արիւն հոսէ,
մին դեռ հարուածոց տակ հոգի փչէ.
մին կիսակենդան մրմնջէ ողբերդ,
վա՜հ, դուցե վերջին պերոյն է իւր երդ.
արդ, որ այսչափ ցաւ տուին վայրենիք,
ո՞ր սիրտ կ'ընդունի ցաւոց մէջ Զաւիկ։

———

Խե՜ղճ Հայ, իւր երկրէն ի դուրս վտարուած,
աւեր՝ տեղ, ու վայրէք ամէն կորուսած,
ապաստան չընդրէ օտար աստղի տակ,
աստ անդ դէզերէն անտէր՝ անբնակ.
կուլա՜յ, ու կուլա՜յ, կեանքն է թափառիկ,
կնոջ ու զաւկի կը քաշէ կարօտ.
չորս կողմ կը նայի աչքով մթնցած,
աղիք կտրտեն ձայնիք հառաչանաց։

———

Ո՜վ երկինք եւ առ հաշտութեանդ ապիր,
դի մեր աչք բերին լալեաց չրհեղեղ.
որոնք հոգեխօս քնար Մուսային
տալին արտասուաց ի ծով խառնեցին։

———

Չ'կայ մեր մէջ Նոյ, չ'ունիմ մեծ տապան,
խարխուլ է երկինք, չ'կայ ապաստան,
խաչը՝ զոր պաշտէ Հայոց Հայրենիք

այն բերաւ մեզի եղերն Զաւիկ։

———

Եղիշէն ահա վշտաձայն խօսի
թէ « Յետ սիրելեաց կեանք պէտք չէ մեզի »։
այո՛ չ'ունիմք կեանք, դի այլ ևս չիք
ոչ մեզ բարեկամ, ոչ մեզ սիրելիք,
մեր աշխարհն Հայոց բնաջինջ եղաւ,
ու իւր կեանքն ու փառք մեկտեղ վերչացաւ.
խե՜ղճ Հայ, որ կրեց դեռ կրե չարիք,
ալ ի՞նչ պիտ՝ ընէ խաբեբայ Զաւիկ։

———

Հաւկիթ չ'ներկեր մեծ կարմիր գունով,
դի Եւրոպ ներկեց ձեռք մեր արիւնով.
Զաւիկն Եւրոպին, մեծ չ'ունիմք Զաւիկ,
Հա՛յք, չ'ըլլայ միմեանց աւետէք Զաւիկ.
դի Հայ նահատակք Գողգոթայ եղան,
և խաչը ուսին յօժար խաչեցան.
թէ երբ այն խաչեալքն առնեն յարութիւն,
այն խակ է կարմիր Զաւիկը Հայուն։

(1) Իրաւունք գրագրի մէջ հրատարակեալ եւ սակաւ ինչ փոփոխութեամբ վերատպեալ աստ։

ԼՈՒՄՆԱԿՆ ՀԱՅՑԻՑ

—o—

Ինչո՞ւ այդպէս աչքերդ ի յօղ և վշտաձոր
աչծաթիագեղ վառ վառ գահերդ կ'իջնան ի վար .
և ձիւնաթոյր բո պատմուճան մէկդի նետած,
ան ան անպոյծ կառներով ես ծածկուած ։

——

Թաղո՞ւլ կուգես այդ անուանման լուսոյ կանոր
որ Աստուծոյ ասից ներքև կը շողայ յար .
ո՞վ ինչ ըրաւ , որ քէն ըրիր բաղդիդ վաեմ ,
ո՞ր պատահարք սիրտն պատկերդ ըրին նսեմ .
բսէ՛ Լուսին , ո՞ւր կը վաղես այդպէս առաջ ,
և ամէն կողմ ընաս ոլքով լալահառաչ .
ի՞նչ , Սերովբէ ք բու մեծ վառ բի՞դ նախանձեցան .
և բու Տիրոջ առջև եղան քեզ չարաբան .
կամ Աշտանակդ ոքեզ աքո՞ր ըրաւ յերկինքէ ,
որ սրտաբեկ հնծես , կոծես տրտմաթախիծ ։

——

Երկինք գարձի՛ր , աստղեր ձեռն քեզ անձ-
կապին ,

ամէնքն ի յոյզ , արտասրուի են քո գարձին .
երկինք գարձի՛ր, քեզ կը խնդրէ ալեսանդ ծով
քեզ կը խնդրեն ուզևորներ բազմավրդով ,
գնա՛ , նաւասն ցցաբ ուղին , զոր կոչտատ ,
խուխէ ի խուխ , ժայռէ ի ժայռ ծնայ լրատ ։

——

Քեզ յուսահատ ձեռն ի ծնօտ , և անհամ-
բեր
վտակին մօտ նստեր հայի յուսով ի վեր .
որ քո երես մէկ մ'ալ տեսնէ , դուցէ գադրին
իւր բաբախուն , և կենսամաշ հեւքեր սրտին ։

——

Եւ մահամերձ հիւանդն գլուխ գրած բարձին ,
կը հարցունէ իւր ծնողաց « ո՞ւր է լուսին » ,
քեզ կը խնդրէ , որ տայ քեզի վերջին բարև ,
և քու լուսով երթայ երկինք սուրհանդեա ։

——

Քեզ կարօտի այրեր կնոջ խրճիթի մթին ,
ուր ոչ գանէ չ'պլպլար լոյս կանթեղին .
և սպատրն սիրտը սիրոյ սրով խոցած ,
լոյս կը ժառէ քեզմէ չիմին իւր սիրելեաց .
« լո՛յս լո՛յս » մեռեալք ու կենդանիք գոչեն
հատաց ,
—լոյսն Աստուծոյ երեսին փայլն է կենսատու ։—

Լուսին ձգէ՛ պատպատար վիճակդ ի քաց,
ձգէ՛, ու ել ի լուսաբեր աշխարհ կենաց.
ճերմակ լամիելդ հագիր, ուրկէ ցօղանայ լոյս,
ուրկէ հառնի ծոիլն ու ցամաք նորանոր յոյս.
Եկեղեց Գլխոյ տեղդ գաբէ՛ր, գիշեր է ժամ,
գ-գնէ՛ր, գնա՛. քեզ երկնային այս է պատգամ։

« Եւ ո՛ւր գառնամ, անթիւ ողբով երկինք լմնդաց,
« և լոյդ նմին երկիր հառեց գետս արտասուաց,
« այն պերճ գրախտ, զոր աերն ընտրեց իւր նախնիս,
« աւերն կոչմէ աւերակ արիւն լեցաւ բոլոր.
« ուր ոչ Աստուած, ոչ հրեշտակք չ'ունին հանգիստ
« գի հոն վրէժ անեզաւոսաս մռնչէ միշտ.
« հոն բոզ-քոյ սատանիկ ձայներ գայլին լեցան,
« և չանդիմադր ամպոց նման կը որոտան.
« գժոխքն յերկինս ելաւ, ու վար իջաւ գրախտս,
« իմոզ որ իմնեմ, մեռի գրախտին լոյս ատմ ես արդ
« գի չ'ես հնար երթալ բաղդիլ գահոյս վրան,
« որոյ սուրբ ողբոյ ձայնէն գետ կը գողան,
« թո՛ղ գիս, թո՛ղ որ երթամ աշխարհն այն ա-ռաքին,

« աշխարհն, որ Տէր ժառանգ առաւ Հայկաբերին-գին,
« թո՛ղ որ երթամ, և արցունքով իմ յորդա-գոյն
« Հայոց քաղաց նահատակաց լուսաւ արիւն,
« նահատակներ, որ հերոսի կանաչ հատակ։
« վասն հայրենեաց աւերն չարին սրոյ ճարակ։

« Աչքիս առջև իմն սոսկալի տեսարաններ
« բացուին, ինչպէս երկինք լինի փոխարկաբեր.
« իմն ահարկու պատկեր կ'ուզայ մեզ յանդիման,
« ուրկէ սոսկայ, և կը խրտչի մտքն ու դաղափան.
« գեմդ են ահա՛, տես քաղաքներ ու գիւղ աւեր
Հայ գիակներ արիւն շաղախ լինած ննջեն.
« ահա՛ հրեշտակք արդարութեան և գիւթութեան
« ևիկեր անոնց գլխուն վերև նստած կուլան.
« թող որ, ես ալ լամ այս պահուս մի ժամիկ,
« գի այս լալեաց և ողբոց ժամ է սպառիկ։

լոսա լսանակն, ու սուր ճչէց, ու ճիչն խափչփ
գնացէց երկինք, երկիր չարժեց գղղդաձին.
գոր երբ աստղերը լսեցին, վար իմափեցան,

Նահատակաց մեռե՛ք աչխարհներ լուսով լեցան ,
ու ամեն մէկ ատոլէր եղան մէկ մէկ պատանք ,
ու ամեն ատող ամէն հոգւոց Սուրբ կերեզմանք .
երանութիւն ապա եկաւ անոնց վրան
սաւառնելով՝ սիրեկ խնկոյ ըսյր կենսական ,
մարտիրոսներն անմահացան ։

—o—

ԴԱՆՈՒԲ ԳԵՏՈՎ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ՌՈՒՍՃՈՒՔԻ Ի ՎԻԵՆՆԱ

1897 Սեպտեմբեր

——o——

Օ՛ր մը , և ինչ վչտակեր օր պանդխտու-
թեան ,
և ըլ ձանձրացայ և այս կեանքես թմափառական,
սրտիս մէջէն առնչ մը ծնաւ եռանդագին ,
ըսի—թողում ծանօթն , երթամ անծանօթին— ։

——

Թողի Վառնան , պայի Ռուսճուքը և այլ գա-
ւառ ,

ուր քան զաւէն տեսի Հայոց վիճակ թշուառ .
տեսի , որ չատ կլեն հարուստ , կրեն զրկանք ,
ճնշէ զանոնք աղքատութիւն ու հալածանք .
պաւի կը խնդրեն աչք յարտասուս , չունչը ի ըս-
պառ .
պաւին աչխարհէն վերցաւ , գնաց , կորաւ խա-
պառ ,
ալ չ՛մնաց ոչ պաւի եղբօր , ոչ ազգակցի ,
ալ չ՛մնաց նուիրական սէրն Հայրենի .
քանզի փոխան միմեանց տալու ձեռն օգնական ,
ալ սկսան վարուիլ ոգւով թշնամական .
մուտքան թ՛ անոնք եղբայրներ են արեւնակից ,
մուտքան թ՛ անոնք մէն մի հատած են մեր սրտից
մուտքան թ՛ անոնք մեր Հայ անուան հաւնչ սըր-
ուին
զաւակ սիրուն , ծնող սիրուն , ու սիրուն կին .
այո՛ , մուտքին , և ինչ գաժան սիրտ անզգայ ,
որ իւր եղբայրն ու Հայրենիքը կուրանայ ։

——

Տխո՛ւր վիճակ , սակայն ինչ հարկ կայ սրբ-
տունջի ,
երբ մարդ լինքն է անձին՝ պղծին իւր լիշատի .
երբ չ՛գիտցանք ընել ինչ որ պետք էր մեզի ,
պղծին չահէն առել՝ գացինք հետ մեր չահի ,
և ուզենք լսողել զԱստուած , պրծնել ազատ,

ուրեմն ինչո՞ւ մեզ չ՛պատժէ Աստուածն ազատ,
չարն ու բարին ու՞ր ես տեսեր որ հաշտ ապրին,
երբոր բարին պակսի, կուգայ հարուած չարին։

Զայս խորհեցայ, հանկարծ ալրաս ցաւով
այս յաւ աւա՛ղ, վիս շատ տանջեց տարիներով.
ատոր նման շատ սրտայոյզ խոհք վշտակիր
մտէի ամպերով կը ծածկեին աչաց ծիր.
ուստի թողի ճանապարհն, գայի անծանօթին,
ու հինգ օրեր հիւր մնացի ես Դանուբին։

Զհրան քալիք չ՛իյտեմ ո՞րկէ լսած եկան,
և Դանուբի ալեաց պարկին մռնչաձայն,
ու երկունքէն նոյնժամ անձրևն եղաւ աքսոր,
ու Դանուբի ջրեր խառնեց ըրաւ պղտոր։

Նոր յիշատակ մը արթնցաւ իմ մէջ ատսիկ,
այն յիշատակ չ՛էր ինչ, այլ լոկ իմն Հայրենիք.
չ՛դիմացաւ սիրտս, արցունք բերաւ աչքէս,
և հրացայտ հառաչք մ՛ի դուրս հանեց ներսէս։

Դանուբ ըսի, չ՛լլայ ասրիս ատեն կ՛անցնին
պղտոր ալիք պարձնալ ճերմակ պոյն կը հագնին

քո ալեաց մէջ չ՛կայ արիւն, այլ միայն ջուր,
որ քիչ յետոյ պիտի հոսէ ձիւնափրփուր.
թէ անփոփոխ վիճակ մը կայ ի մէջ երկրիս,
այն սեամած ճակատագիրն է նիւթատիս։

Որոյ ալիք արեամբ ներկան շատ գար աւա՛զ,
ալիք, այդ մէջ երկինք յօղեր միշտ փառաց շաղ,
ալիքն ազատ երբեմն էին խրոխտաձայն,
ճերմակ փրփուր զարդարէին եղեր հառաչն,
ծպտիկ անէր չուրջը բացուած անմահագեղ
որ Անահիտն սեղանին զարդն էին չքեղ։

Դու ազատ ես, ոչ ոք չ՛կայ քեզ բռնացող,
Աստուած ի քեզ կոչ է, արևն ալեացդ ի շաղ,
պերճին իմ խեղճ Եփրատես է, որ ողբագին
այնչափ գարեր բիւր հեծեծանք հանեց յերկին,
բայց ոչ Աստուած, ոչ մարդ չ՛լսին այն հիւղին դառն,
երկինք երկիր մարմար սրտով կեցան անպատմ։

Երջանիկ ես, որ չունիդ վայրեր չքեղ,
ունիս պարտէզ, և անտառներ գալարագեղ,
բայց մեր պարտէզք Աստուածատունկ բազմաճոխ,
մշտապալար բարձր ճաճիք, հակայ սոխք,
և դրախտի ընկերք չենթբերն աստղապսակ

ամէնքն եղան անչէջատակ, և ցաւալի։

—

Դու ժրաջան մարդիկ ունիս, որ ամեն օր
կը զարդարեն երկիր ու ծաղ քո փառաւոր.
խորհրդապահ մանկիկդ տե՛ս խաղան կայտառ,
ոսոսոսելով չափեն դաշտ՝ ձոր՝ լեռ ու անտառ,
իսկ մեր Հայերը թէև արի անպարտելի
սակայն անզէն, կապուած ձեռքերը չգիտցի,
անճարն՝ անճիկ նման գառին մորթուելոյն
պիղծ ու ապերա առջև բաղնեն Մահմետական,
նոյնպէս անմեղ մանկունք եղան օրոյ ճարակ,
որոց անպարտ հոտից արիւն բազմահոսակ.
անթիւ դիակք հօրեր խորեր ձորեր լցին,
ծովիք ու ցամաք մօր մը նման զանոնք լացին։

—

Քո ծերունիք ամեն առաւ. նկեղեցի
կերթան Հանդարտ սրտով կանդնել աւերք ա-
զգիդ,
իսկ մեր ոչ ծեր մնայ. և ոչ եկեղեցիք
դերեզմանոյ փոխարկեցաւ մեր Հայրենիք։

—

Դանուբ եմէ հետս գայիր մի օր՝ մի ժամ,
և չըլնէիր եղեմական վայր միանգամ,

մեռ է խանդրած, բայց տեսնելդ ծագիանդ երես,
զոյ իւր հանար Աստուած անկած էր յատկապէս.
և եկիրատին անուշակ ջուր մեծ խմէիր,
դու ալ ինձ պէս կը նստէիր, ու կուլայիր։

—

Դանո՛ւբ, մեղ որ ալիքդ խաղան զուարթ-
երես,
ալաս խաղեր երջանկութեանդ են ասպարէզ.
գնա՛, այլ մերմ ընդ մերմ յիշէ քմն Հայաստան,
որ նա երբեմն չ'աստուածուհին էր մեծութեան.
եղածն կ'ինդայ, ինկածն կ'երնէ, կեանքն է չըր-
ջուն,
այս անփոփոխ սրտաց վճիռ մ'է դերաբուն,
յիշէ՛, և մեղ քեզ օրինակ ըլլան Հայեր,
գի այս բաժակ շատ քամեցին անցեալ դարեր,
և հետ գհետ պիտի քամեն ազգ ու ազինք,
մինչ նոր օրէնք, նոր վարչութիւն գնէ երկինք։

—

Մեռաս բարե՛ւ, ալ կը զատուիմ, կ'երթամ հետս,
ուր որ կուգէ ճակատագիրս իմ լաւ և լաս,
մեռաս բարեո՛ւ, հինգ օր քո ջուրը խմեցի,
հինգ օր այրած սրտով վրայ օգտ ծծեցի,
հինգ օր առի տուի քոյին մեղմիկ զեփիւռ,

որ վշտակիր ճակատս չտեսց քաղցրահամբոյր .
չեմ ապերախտ , երբ եփրատիս ջուրը երթամ ,
քեզ վոխարէն անոր ջրէն նեկտար կուտամ ։

——

Սակայն լինչո՞ւ լուռ է Դանուբ , լուռ են ա-
լիք ,
էր չ'են խօսիր , երբ կը լսեն այոչափ լալիք .
երբ կ'իմանան բիւր հեծեծանք , ու բիւր ոլբեր ,
որու հանդէպ չ'են դիմանար ապառաժներ ։

——

Եւ ինչ զարմանք , օտար է ջուր , հողն է օտար
ծառն՝ ու ծաղիկ , արև՝ լուսին , աստղերն օտար .
չի՛ք բնաւին մեզ օտարէն ոչ լոյս , ոչ յոյս ,
այն որ յուսով կը մեզանէ , ճնայ անյոյս .
այն՛ որուն ձեռք ու ոտք երեն գլխուն չ'են
տեր ,
այն՛ չ'ունենար օգնող ընկեր , չ'ունենար տէր .
այն՝ որուն աչք նաև պարտիք չ'են առանձնորդ ,
այլ իւր բաղդին կ'ուզէ օտարն ընել մինչնորդ ,
ոՆ այնպիսին չունի ոչ բաղդ , ոչ փառք ու
կեանք ,
ոչ կաչխ փորով լակ յաճնք հաց , այլ միշտ տանջանք ։

Ուրեմն Հայք յիշեն լծող ջոյս քան անդադար
թէ— օտարներ միշտ օտար են , օգուտ չ'ըլլար .—
ուստի արթունք Հայու արեան հետ խառնեցէք ,
ու սրտակից այս յիշատակը գրեցէք ,
որ ապագայ Հայեր կարդան , ու վրէժխնդիր
ըլլան չարին , յ'որչափ ընէ չքնան երկիր ։

——o——

ՀԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ՎԻԵՆՆԱՅԷ Ի ԼՈՋԱՆ

—o—

Վիէննայէն երբ հեռացայ ,
էի տխուր և վշտաւոր ,
քանի—ես ալ թող նըւոտայ
տեսնեմ աչօք արտասուալիր ։

——

Գետնախիտչան երկախուզին
կը խոյանար արծաթ մը պէս ,
թնդէր երկիր , ցնցէր ուզին ,
մի նոր բնաջոյ տանէր կարծես ։

——

Ես էի այն ընծան միակ՝
օծուած եղբայրս իմ սրինով,
Ես ունէի խաչին պատկ
կապուած Հայոց դիակներով։

Ես կրէի գառնահամբոյր
յիշատակներ անմիւս կենաց,
Ես տանէի պատկեր ալոտ
աւերածոյն իմ Հայրենեաց։

Երբոր գայիք Միւնիխ Տաճանք,
գլխակոր չուրջըս Հայէի,
Երբոր չքնել վայրեր սեռանք,
և Տրաչ քներ Թեմեսկէի։

—Գերմանական Հող է—ըսին
և ինչ եղայ ո՞վ իմ Աստուած,
սեռայ, ու միտքս եկաւ Պերլին,
ու բոլոր անձս դողդողայ։

Միտքս եկաւ, մէկ հոն էր որ
մեծ սերտութիւնք ժողով կազմած
հոն գրեցին այն ահաւոր
վաճառն և մեկ մահու յօդուած։

Մտաւ յօդուածն այն ապտակաց,
որով Հայոց պարկեշտ ըղձին
կեանքն ու պատիւ, երկիրն Համայն
քանի տարուան մէջ ջնջեցին։

Ինչ էր, ինչ էր, մեռաւ բերնէս
միտքս հնոց մ'եղաւ խակին
բրտինք կայլակ կայլակ ճակտէս
վար թափեցան կարկտի հանդէպն։

Խռովեցաւ յաւած հոգիս՝
ինչպէս առիւծ մի կատաղի,
կ'ուզէր բակել առիման անձիս
ալիքներու պէս ահեղի։

Կ'ուզէր ձերմակ առնել վրէժ
վրէժ արեան կարմրատոտ,
և թշնամին տալ դահավէժ
ի գարձանքէն և տարտարոս։

Ես արեան պէտ դնել արիւն
այս իրաւունք է բնական
դի լոկ արիւն քաւէ զարիւն,
ինչպէս առաջն ընդ առաջան։

Բայց ինչ օգուտ, անզօր էի,
ոչ մի տեղէ ճար մը չ'կար ;
Հզօրին դէմ զէնք ակարի
միայն անէծքն է հոգեվառ ։

Ուրեմն անէծք տուր հալար,
որ սուր մրեց Հայոց սրտին,
և մոխ բլլայ երկինք արդար
վրէժխնդիր մեր Սուրբ դատին ։

Հեռվհեռէ անցանք պայծառ .
Նոր քաղաքներ կ'երևէին դէմ ,
այդ հոգ բերող, պայծառ երկինք
էր ամէն կողմ զուարթապէմ ։

Չուխկերիոյ ահա գաշտեր
հարթի մը պէս պեղկիպին
ամէն տեսակ գոյն են հագուեր ,
և կը ժպտին մեզ խնդապին ։

Նայն ժամ եղայ հեղձամղձուկ ,
և յիշեցի Հայն յուսալիք ,
որ այս պահուս տեսէր խղճուկ
կրէ աղէտ , ու չատ չարիք ։

Լօզա՞ն , Ժրնէվ , Լիւ՞ն , Մարսէյ՞լ
ձեզ որ տեսայ , սիրտս թնդայ ,
ծեր քնարիս խուլացած թել ,
չարժուի մ'ըրաւ , ու թրթռայ ։

Կարծի մնացած տախտակներէն
տրաւունք հանեց ոլրտաձիրիկ ,
տրաւոյն տեղս պաշտէն հոխորէն
այլ պաշտ հոխիտ կեցան լուիկ ։

Անդուլ ետքդ դուք ձեր վրայ
դիւք անուն մը արտասան ,
խիւք խէ եմք մեք քրիստոնեայ ,
և խաչեցիք աշխարհ համայն ։

Այն Սուրբ անուան տակ պատանել ,
խաչեցին ոճիր մ'է ահաւոր ,
սիրտին սէր գործիք ընել
մեղքերուն մեզքն է անիծուլի ։

Դուք որ խաչին կրեիք փառք ,
ոչ չ'ունեցաք խաչի պարծքեր ,
ձեր խրատից դրօշ ճերմակ
տեսայ , արեամբ է ներկուեր ։

Դարձեալ Սուրբ ծոցի առակ
միշտ ծածկուած ձնայ թաղուն,
ձեր չահածել սիրտ գժնդակ,
թափել ալիպոյ անմեղ արիւն։

Թատերական բեմին վրայ
Աստուած իմ այս ո՞րչափ խաբկանք,
Հոգեշահներն են առանձայ,
բոլոր խաղերն ամբողջ պատրանք։

Ձեր սէր չէ՛ սէր, ոչ գութն է գութ
չ՛ունիք անկեղծ մարդասէրներ,
ոգեւնութիւնն է կազդուրում
ու փառքերնիդ արիւն՝ աւերք։

Երբեմն էր ինձ, որ չ՛անցնէի,
չ՛տեսնէի ձեր թալանները,
որանք նման մի դրախտի
աքանչելեօք են զարդարուեր։

Զէի յիշեր ես ալ յաւուց
նախապրանքն իմ Հայրենիք,
որոյ էնքերն ծածկած անով,
հողնե հաւասար եղան հիմիկ։

Երբեմն էր ինձ որ իմ աչաց
դէմ չ՛ելնէին ձեր պատեհները,
չ՛բերէին մտքիս աւազ
Հայաստանեայ Սուրբ ծալիները։

Երբեմն հաղար, որ հանդէպ ինձ
ազատութիւն ի տես չ՛գար,
որ ձեր պոլթաս կապտյա երկինդ
վրայ չաղալ ամպամաղաս։

Եւ գերութեան ժանդաս չղթայն
ինձ պղալի չ՛ըներ կրկին,
զոր կը կրեմ ժամ առ ժամն
այսպես ախուր և վշտագին։

Եւ կըզձանամ հանգիլ օրին,
յորում երկինք առնի սև ամպ,
յորում աղատ կեանք հայերին
երկնից վրայ վայրկ անամպ։

Ասպա տեսնել արդարութեան
և խաւարից ղըժոշ պայծառ,

որ կը խաղայ հազմաձաձան
ի Հայրենիս իմ վերափառ ։

———

Եւթոտ յայնժամ քեզ Տրաւէր
կ'ուտամ, որ դաս, տեսնես մեր քով,
թէ'ի՞նչպէս կ'ըլլայ ճշմարիտ սէր
առնենց Հոգի, անբիծ պարով ։

———

Հան տեսնես լեռ, ինչ է պարոիկ.
ինչ է կենաց ազատութիւն,
ինչ սուրբ օրէնք գրաւ երկինք.
կրօնից ինչ է արքունիւն ։

———

Ինչպէս կ'ըլլայ Հոգ առ աղքատ
ինչպէս խնամք կարօտ անձին
անչահասէր ոգւով ազատ
ինչպէս պահին սրբն ու այրին ։

———

Ահ որ դիմէ Հայոց գլխոյն
չ'ընեն խոիր մարդու ապրի,
և անձնուէր կ'օգնեն իսկոյն
ինչպէս՝ Հայր մայր, ինչպէս որդի ։

———

Երբոր լեռնէն գաշտէն եկած
հիւր մը տեսնեն սովալուկ
և կամ ցրտէն մնած՝ լքած
երիտասարդ և կամ ծերուկ ։

———

Իսկոյն և իսկ գուռ կը բանան,
և կ'ընդունին զանի՛ յօժար,
և այն հիւրոց սեղան կ'ուտան
մեզր անուշակ, կարագ պրպար ։

———

Չ'են փափաքիր ծառայ լինել,
չ'են հեռանար նոցա գերդէն,
ոչ ապրանքն ուրացնել,
ոչ կրօնքի փոփոխութիւն ։

———

Ինչպէս որ գառ առճկի նման
սովելոյն հոգ հանդերձ տալով,
մարդասէր եղաք գոլացաք գոյն,
ձեզ մարդասէր ցոյս նելով ։

———

Ա՛յսպէս չատերը միսիթարան
բրիք, նոյնպէս և չատ հայեր

Անդրկասպի և կամ Գերմանի
բրիք ապրող կորսուաբեր ։

Գիտեմ՛ը, որ Հայն է մարդասէր,
և թշնամուն կ՛ընէ բարիք,
և առիւծայ իւր անճոռնէր
աղօթք կ՛ընէ, և ոչ չարիք ։

Հայն խընէ է բրիստոնեայ,
սիրան ու հոգին, միտքն է անբիծ,
այս վարք Հայուն ախպար բլլայ
թող Եւրոպեան վարքերու պիղծ ։

Եւրոպ մեր յորդ արիւն աճապար,
որ ստքերուս տակ թափեցար,
ու կոխեցիր անխղճաբար,
անցար պայքր սրտիս դաժան ։

Եւ ուժ առիր Հայոց չարդին,
ու զերթ անմեղ գառն զոհուեցար,
ինչպես Քիւոս Գադմոթային
վրէժ նեղկաս ի պոյն սրեան ։

Գիտեմ՛ը, որ կայ յերկինս պատրաստ
արդարութիւն անժխտելի,
որ պիտի գայ անեղատատ
օր մը թափել վատագ գլխի ։

Պիտ՛ թափէ վազ կամ անագան
հատը Սոգոմին ու Գոմորին,
և կոտծանէ չարերն հանգյն,
նոր կեանք տալով Հայաստանին ։

ԳԻՏՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ԱՆԳԻՏՈՒԹԵԱՄԲ ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՅԵՐԱԾՈՒԹԵԱՆՑ ՄԱՄԱՆԱԿՈՂ. — ՀԱՅԵՐՈՒ ՉԱՐՉՈՒՄԸ

Մեզմ՛ քեզ, մեզմ՛, ով աշխարհ Հայոց,
զի պատճառ եղայ քո անթիւ ցաւոց,
պիտան թէ ոչ եա մոայ ես քո մէջ
ու քեզի հրով վառելն անչէջ ։

Ֆո գիւղ ու աւան, և քաղաքներ չէն՝
որք հիմա հողու հաւասար եղած են.
և քոլին քաչէր՝ որք ի չէրմի կան,
ես եղայ անոնց պատճառ կըլլտեան,

Ա.ին սէգը գաժան՝ որ չեչա ի կուծքիդ
իմ ձեռօք մուաւ, խռովից հոգիդ,
եղայ մայրասպան՝ սպրդագոյժ մ'ահեղ
չորս կողմն ալեան կը հոսէ հեղիղ։

Ջորս կողմն արցունք, չորս կողմն սղբեր,
ա՜հ, այս սղբերուն ալ չ'եմ հանգստեր.
բայց եղածն եղաւ, չ'կայ ճար ճարակ,
իմոյ իմաստին արցունք, ու արեան կայլակ,
իմոյ գերեզմանիս սև քարը մարմար
ծայրէ ծայր ճամբի, փշրի անհամար.
հոգ՝ որ գիս խոր մէջը աւաւ նեխած,
իմոյ ի գործս նեաւ ի կեր պատեաց.
դի այս է վաստակ բաժին ղրուելի,
—իմ գործ չ'ընդունիր արդանդը երկրի.
չ'ընդունիր գանի ոչ ծոմն ու գեաներ
ոչ խոր ու ծումակ, ոչ մխիթ ծերպեր։—

Ա՜այ ինձ յուսացիր. ես քեզ խաբեցի,
միտքս որ երկիրդ աւերակ ըլի.
լաւ՝ որ պատմեմ թէ ինչպէս եղաւ,
այս քաղաքիդ սիրտ մայրագաւ։

Լաւ մեզանները մեկիկ մեկիկ
որոց ամեն մէկն է մէկ մէկ չարիք,
լաւ մեզաներ որգւոցդ ապերախտ
որանք քեզ երբեն այսպիսի գժբախտ։

Ա.

Ա՜եղա՜յ քեզ մեղա՜յ Հայ եկեղեցի.
որ դու հիմն էիր ատն մեր Հայրենի,
մէկ կողմ հրեշտակ, ու մէկ կողմ ալ մենք
Աստուծոյ սայլիք ամեն ժամ օրհներդ։

Ուխտ երբ Տէրոջ ես բլլալ ծառայ,
մարդիկ խաբեցի, ու կրեր եղայ.
կը ձեւանայի պարկեշտ առաքինի,
առա կ'ազօթէի մինչև առաւօտ,
այս էր կրներին գործիք խաբեբայ
խաբել զայն, որ գեռ երեն հատասայ.

վանդի կրէ Աստուծոյ անուն,
Թէ ինքն աստած է Սուրբ վիճաբանութիւն,
ինչ որ ալ ընէ, Սուրբ են գլուխին,
ահա՛ կոյր հաւատք խելք ժողովրդին։

——

Ամէն օր կարծեց Թէ Սուրբ մի եմ ես,
երկնքէն իջած հրեշտակ լուսեղեն,
երեսս էր սև, գոյն ես պիտէի,
այս իմ պատանեկն էր, ու մարդս չ'ըսի.
ըսի ամէն բան անխիղճ անօրէնը
ըսի, զոր բնաւ չ'էր նեղնէր օրէնք.
այսպէս կոյր մարդիկ ինձ հաւատացին
կին՝ մայր, ու զաւակ ամէնք յանճնեցին.
ինձ ըսին—Հա՛յր Սուրբ, և կամ Տէր Պապայ
կամ Եպիսկոպոս, որ մեկին ալ ըլլայ,
կարծեցին Թէ եմ մի վարքիկ Աստուած,
է'լսէին երբ «պապէ'ր» ըսեմ ես լերանց.
սկսայ պարել, ասպարէզս էր լայն,
Եկեղեցւոյն աչերն էի ինքնիշխան,
ինքնին կ'ըսէի — Թէ ինչ է մարդ որ
կրօնքին մոլեալ, խաբուի ամեն օր։

——

Ես ալ մարդ մի եմ կամ բարի կամ չար,
ինչ հարկ հաւատալ ինձ վաստակաւոր.
ինչ հարկ հաւատալ Թէ, պղեմր սև

խաւարը փոխէ կը չըլէ յարև.
պիտէ պղեմին մէջը մարդ մը կայ,
սեւ խօսք մնարդ է, և կամ սատանայ.
Թէ խօսք մարդ է անար մօտենայր,
Թէ խօսք մարդ չէ, անկէ հեռացիր.
այս սև վեպարիս կամ խալըսախիս տակ
պիտե՞ս Թէ որչափ սատան կայ հիմնակ.
ով որ պիս օձեց, մեզմ անար ճիտին,
վ՝ արժանի չ'էի ես այս Սուրբ կարդին։

——

Բ՝.

Մեզմ ձեզ պարտք Հայոց աչխարհին,
որ միշտ կ'արդիդրեք Հայկայ մանկտին,
ձեզ պէտ մեզք ըրի, չ'անեմ թողութիւն,
պի ես չատ ինտս տարի ամենուն։

——

Մեկը կար հարուստ, այլ սակայն ապէտ
ազգային կենաց բնաւին անպէտ.
չ'պիտեմ ինչո՛ւ կը յարգէր պես չատ
ամեն գործի մէջ կը թողուր ազատ.
հանկարծակի մ'անեք պրատ ամեն ժամ,
ես ալ յարդէի պինդ ժամէ ժամ։
Քանի տեսնէի. կ'ելնէի տարի
տեսայ այս բանէն ինք չատ կ'ախորժի.

միշտ կը կրնեմ — սէր իմ ոգի մնաս
ու չես քակէ ինծի հալածի բլլաս ։ —

———

Որ մը ինձ բան մ'է արդեօք կրնաս .
քիչ մը պէր պրէլ պարան Նոմիաս .
ու քիչ մ'ալ կարդալ , կը բան է միայն
քեզի վարժապետ գնեմ վարժարան ։

—o—

« Միտիս » ես բոլն , գրին վարժարան
որ ամէն տղու առնեմ ամուսնան .
և ապրեցնեմ իմ կին ու զաւակ ,
ինչպէս որ իշուկ մեծցնէ գոռոսակ ։

———

Ուսանէն ու խմբէն էր իմ բնաբան
այս էր իմ պարտիք , այս էր ամէն բան ,
աշակերտաբ կուգէն տղոյին , չ'տղոյին ,
բա՛ւ որ ծառայեմ ես լոկ իմ անձին ,
երբէք չ'տեսայ , որ մէկը խորհէր
և խղճի մուօք ինք իրեն բսէր ,
—այս անծանոթ մանկտանք հայրեր ու մայրեր
իրրև բարի մարդ մեզի են յանձներ .
գոնէ քիչ մը հոգ , ու քիչ մը խնամք
մեզի յուսացող այս տղեկաց տանք .

որ թէ երբ մեծնան , օգտակար բլլան ,
Աղգին , Հայրենեաց , և թէ իրենց տան ։

———

Գ .

Մեծ մայ քեզ մեզայ , բազմիցս մեզայ ,
գի երբոր երկրին ես իշխան եզայ ,
կամ վերակացու , կամ թագի խորհուրդ
չ'կրցի անպատուս ակնկիս տալ յապուրդ ,
ու եզայ հպարտ , եզայ անձնասէր
եզայ չհամնալ , ու հաճոյիդ սէր .
սուրբն կարգի ձմեռնեբս համայն
այրիս թաւէին ճանճերու նման ,
—ա՛լ են— կ'ըսէի այս գեղէ մարդ եր
ու կ'անարգէի իրրև անմիտ եր .
հպարտ ու բանս էր անոնց համար ,
թէ չ'յարգէին իմ կամքս յօժար .
չտեսեր կ'ըսէին « ինչ մեծ չարութիւն
ինչ ամբարտաւան բարբարոսութիւն .
բայց քանի հարուստ էի այն ատեն .
ամէնքս , խղճով չ'ունէի մէկէն .
ինչ որ խօսէի , պատրաստ էր բոլոր ,
գի իրաւացին է միայն հզօր .
այսպէս փքացած , ատ՛ոգ օրն ի բուն
շատ անգթութիւն ըրի հայերուն ։

———

Դ.

Մեղա՛յ, որ կապի վանքերու պաշտպան
եղայ վանահայր, հոգևոր հովիտ,
պատկառելու դիմօք, ծանր քայլերով,
համբիչ ի ձեռին, յաղ ձախ ճաճալով,
իբրեւ արարած մի դերմարդկային
խրոխտ չքնեի չարս կազմը վանքին,
օրհնօք կուսական մխրանիներուն
որ միայն ուսերն էր գործ ամենուն,
և զնգա անառակ անձն պատարել —
այսպես կ'ընէին, չկար ինչ արգել,
ես կեցայ անհոգ, զնայս ահաւոր անեղք
վանքը բանդեցին սրախիւ անողոք,
գպրոց մը կար հոն, խրճիթի մը նման,
ուր լուկ կարդային սղայք թերեւան,
այն ալ գոյեցինք, եղաւ աւերակ,
ուր խօսին հնչեայ բուերը սղերդակ,
ես ալ՝ որ առաջ իշուկ մ'ունէի,
զայն հեծանիս պէս հեռացայ, գացի.
սակայն հետ առի մի խայթոց խղճի,
որով ցարդ հոգիս չարաչար տանջի։

——

Ե.

Ժողովո՛ւրդ Հայոց, մեղայ քեզ մեղայ,
որ քեզ եկայ, առաջնորդ եղայ,
պարտիքս էր քեզի հակել հօր նման,
իսկ միտքս էր քեզի կողոպտել միայն.
ինչ որ ունէիր սիրուն ու բարի.
ուսեաստ և հագուստ, դրամ փարելի.
այսպէս գայլ մ'եղայ ձեր մէջ ընդ երկար
ու գառին մորթով խօսքով փրկարար.
շատ տարիներով զձեզ խաբեցի,
փոխան ըլլալու ձեզի հայր բարի.
ո՜հ, կոխան դրի ձեզի օտարին,
ձեր երաւունքներ գոյքեր ազգային.
ձեր եկեղեցին ծածկեցի փոշւով
որ արդ կը հեծէ ցաւով ու ազով։

——

Զ.

Մեղա՛յ, ո՜հ մեղայ ի սեր դրամի
ազգական ու հայր եղբայր մտածեցի.
մոլութիւն վարեց այսպէս զիս բոլոր,
ու հոգիս մեղաց մէջ ձգեց ի խոր.
շատ գառըն արցունք, ու շատ շատ արիւն
ես թափեր տուի ազգիս համարիւն.
վաստութեան կնիքը դրի ճակտիս,
որ այժմ հրոյ պէս վառէ հոգիս։

——

Ը.

Մեզմ՛յ, մենք երկար տարիներ ժողված,
կ՛երդեինք երգեր սիրոյ Հայրենեաց.
կ՛երդեինք երգեր պատուոյ և վճար,
ոգի ներշնչել Հայոց սրտերուն.
ո՜հ, թէ տեսնեիր ինչ դրօշակներ
մենք կը պարզեինք, և հով տարուբեր
քանի ծածանէր, ամենքս միաբան
—կեցցե՛ դոչեինք Ազգն ու Հայաստան.—
մեզմ՛յ այն ամենք առ ոչինչ դայլն
խեղճ Հայաստանին նոր վէրքեր բացին.
պատճառն այն է որ, անփորձ ազգ պէս
եղանք մեր գործոց մէջ անհեռատես։

——

Մեզմ՛յ, Ադամին նման մենք եղանք
ու չար սատանէն ամբողջ խաբուեցանք.
գործեցինք ինչպես գինով կամ յիմար,
այժմ սթափեցանք, սակայն վայրապար.
կորուստն է կորուստ, վնասն է վնաս,
ինչ շահ գարերով թէ նսեմ ու լաս.
Հայաստան չ՛կայ, չ՛կայ Հայրենիք,
տակաւ առ տակաւ և եկեղեցիք.
հազար ազգն Հայկական պէս գետնատջնին
եւրոպ՛ան ծածկե օր մը մէջ երկրին.
ազով քան զամեն հոգինին խռով

ան պիտի տանջի թաղում գարերով.
քանի զայս կ՛ըսեմ, սիրտս սառի,
կ՛ըսեմ հոգւոյս մէջ բաղձ ասկալի։

——

Թաղքներ լեմ երկրի խորերեն,
երկիր կը գոչայ, տարօք սոսկումէն.
հազեր կը պատռին, կը փշրին ժայռեր,
կտրին ապառաժք, կ՛ըլնան վայրեր,
գոքա անէծքի բաղաք են ահել,
մեր վրայ թափին ինչպես մի հեղեղ.
չանթեր կը տեղայ մեր վրայ երկինք,
գոքա մեր Հայոց մեղայ են չանթիք.
մեզմ՛յ, թող թափին, պատիժն է արժան,
թող գան մեզ տանջել մինչև յաւիտեան։

ԳԱՐՈՒՆ

——

Կողն արշալուսին մեաւ արուսեակ,
բնութիւն զարկաւ զարթուցման զանգակ.
ալիքն ի ծովէն գլուխ հանին վեր,
ղոր այգուն զեփիւռ չոյեց տարուբեր.
և մանուածաւալ ձիւնածին փրփուր
ակօս առ ակօս թափեց ամենուր.
որոնք յամրաբայլ յետ յետ ուռուցիկ
առին չառաչել երգեր պայթուցիկ.
գային, և համբոյր տուին եղերայց,
եղերքն ալ համբոյր տուաւ փոխադարձ,
սիրոյ տուրևառ սկսաւ կրկին,
նաւագ ծփանայ խաղայ հեշտագին։

——

Արև որ այգուն դեռ ծծէր առինք,
նաւ յորանէն ղերիի կայտառ մանկիկ,
հայեցաւ յերկիր, չիկնեցաւ անդէն,
ինչպէս որ կ'ելնէ հարսն առաջ առաէն.
երեսին կարմիր կաթեց հոծ ի հոծ,
լեռները գրին գոտկ ոսկեզօծ.
հեծաւ արծաթի կառքը շողշողուն,

ի ծագաց եռուտ սրացաւ իսկոյն.
ճաճանչէ մաղեր թափելով յեսկոյս,
որուն նախանձի ելկնային աւրջ կոյս։

——

Մայիսն արքինցաւ խոտով ու հոտով
կոխած տեղերուն ծաղիկ ափռելով.
չրմիներուն ժպիտ սրսկեց գաշտ ու լեռ,
գաշտ ու լեռ բերին նոր նոր ժպիտներ.
ալբիւրն առաւ ձայն, ծառ բերաւ կանաչ,
երկինքը պայծղեց իր կապուտակ լանջ.
անուահնան էին անուահնան փառաց
բացուեցաւ մտաեան լոյս գրչով գրուած.
ղոր ուրախ երգով ընթերցաւ աշխարհ,
և ծունըր առ այն ինկաւ ի խոնարհ.
բաչաւ իր բերան համային տիեզերք,
վերամբարձ թռան բալսանթիւ օրհներգ.
փառք ու կեանք նոյն ժամ ելան արքինցան,
լցան ամեն կողմ մաղթանք պերճաձայն.

——

Ժամ էր սրբազան կինոց նորահաս,
ժամ էր երկնառաք խորհրդոց անհաս։

—o—

Ցայնժամ անասունք թողին որջ ու բոյն,
եկան ժողվեցան ի մի վայր խմբոյն.
և պաշտելու թեան տաճար կազմեցին,
ամեն մէկն հլու կեցաւ իր դործին։

——

Ա.քլոր իւր թևով կոչնակը հարեց,
Ծոյլերուն քնակն աչքն վառեց.
և ժամկոչ եղաւ, եկաւ կանչեց ժամ,(*)
Համայն արարած արթնցան նոյնժամ։

——

Եկան, չարաչեցան տեսակով կարգով
գմուռս՝ հալուէ՝ լանդ՝ կնդրուկ ծխելով.
Թափօր ու թափօր երկիւղած կային,
որսմ կը հայէր Աստուած ժպտագին։

——

Սապը չերմեռանդ խօսեցաւ հայր մեր,
յոր երկիւղ աղօթք կը դնան ի վեր.
քաղ վիլոն հագաւ, կարգաց չորս կողմէն,
կանոն մը քաղեց սաղմոսաց գլխէն։

——

Գոլան «օրհնեցէ՛ք» լճէն կոկոցաց։
Լճին պղտորած ջուրը փրփրաց.

——

Փոխատաց կեցան ազատնեաց խմբակ,
փոխ ի փոխ ձայնիկ Թոզին ներպաշնակ։

——

(*) Սովոր է յաշխարհիկ քարքառ, եկեղեցւոյ ժամ ըսել։

Ձկունքն ի ծովէն գլուխ վեր հանին,
ալեաց ճղփռմամբ ծնծղայ հարեցին։

——

Ծակոնք գոյնզգոյն հալաւներ հագան,
պարկեշտ ալլկան պէս ամկատ կեցան.
Հովէն փոխ առին մեղմանոյշ շունչ,
պաշտամանն տաճար լցին քաղցրաշունչ։

——

Եկաւ և յետոյ գառնուկ մայելով,
պատարագ մատաւ ճերմակ պղեատով,
ուր խոխոջելով առուակն ու վտակ
«օրհնեա՛ տէր» ըսին, եղան սարկաւագ։

——

Թև առին յայնժամ մեղուն ու բզեզ,
և «խորհուրդ խորին» բզզացին պէս պէս.
Հոն չապիկ հագաւ գեփիւռը մանկիկ,
հեզասահ շնչով սուրբ մեղեդիկ։

——

Տատրակն աղօթից արձակեց «վո՛ւ վո՛ւ»
սարեակն ակաւ սարէն «ալէլո՛»։
առիւծն խրոխտ լեռներ բարձրացաւ,
կենաց փրկութեան քարոզ խօսեցաւ։

——

Սեխակն յանտառին սուրբ աւետման
կարգաց սրտառուչ երգով սիրաձայն.
«Ա՛ւրթ սո՛ւրթ» ձայնեցին հրեշտակք լսին,

ի ծունր եկան երկիր ու երկին,
սարեր ու ձորեր «ամէն» դոչեցին,
գաղանք առնաճան նոյն բան կրկնեցին։

——

Ա՛յսպէս անասունք մանկակից եղան
այս պատարագի կենաց ներդրման.
հոգիք երկնաբուղխ թռան վար ու վեր,
որոնք ընդունել մեծ հաճոյքով Տէր։
վերջ պատարագին բարեպաշտ դառնուկ,
արձակեց, ըսաւ «Օրհնեալ եղերուք»։
Փառք տուին յայնժամ անասունք ողջոյն,
թէ Տէրը իրենց բնրաւ նոր դարուն։

——

Բայց Հայը ցորեկ գիշեր մինչև այդ
օրե՞ր, տարինե՞ր, դարե՞ր դժնդակ
ո՞ւ ի ղուր հայցեց, սպասեց ի զո՞ր,
մինչև որ եղաւ թշուառ ու թափուր.
Գայլերն ու վագրերն Տէ՛ր տուին դարուն,
Օձին, Կարիճին, Շուներն և Աղուեսն.
անթիւ զարդերով երկիրն օտարին
դարձնալ պճնեցին դու դեղեցկապէս.
բայց ըրիր մերին երկիր գեղազարդ
անտէր, ամայի, չորցած անապատ։

——

Ձմեռ մեր գլխին պահեցիր հինգ դար,
ուր փուքն ու քամին չնչեց անդադար,
երկիր ցամքեցաւ, բոյսեր չորացան,
մերկ ու ամայի մնաց Հայաստան,
աւեր աւերի դիզուեցաւ վրայ,
ուր հոգի Հայկին լռաձայն կուլայ.
թէ «փառք, մեծութիւն գնացին աքսոր,
չ'վերադարձան դեռ մինչև այսօր»։

——

Տէ՛ր, պէտք չէ մեզի գարուն օտարին,
օտարին գարուն վիշտ է մեր սրտին.
մենք փոխան ծաղկանց ունինք արտասու,
մենք չունինք գարուն, մեր գարունն է սուգ.
գի դու տուիր մեզ ողբն ու լաց քաժին,
դու տուիր մեզի այս քացախ լեղին։
մեր խաչախույտը դու պատրաստեցիր,
մեզ վշտ պատկ ձեռօքդ հիւսեցիր.
ու մեզ հանեցիր Golgothայ քոյին,
ուր տանջանք ու մահ խրոխտ սաւառնին.
և անդ խաչեցիր, ու մեր սուք ու ձեռք
ծակեցիր, բայց անբաւժելի վէրք,
վշրած ոսկորնիս ըրիր ցիր ու ցան,
զոր աշխարհ առնէ ոտան տակացան.

մեր պատմուճանն ալ դժբեր վիճակի
անօրէն փուրգի , հրդեհ , թալանի ։
և մեր խաչ դրիր քո խաչն նեղութեան ,
մարեցիր սաքիդ տակ անթիւ արև ։

—

Տէ՛ր , այս ամենքը դու՝ և դու ըրիր ,
դի Հայ ազգին հոգ իսնամդ չ՚սարիր .
միշտ քեզ յուսացող անմեղ հոգիներ
թողիր , որ կատղած բզքտեն գայլեր .
Սահման մը եղաւ հայերուն ազգիմ ,
Էշուն ծնօտով զարկիր անողորմ ։

——

Եւ քանդի բնաւ հաճոյ չ՚եղան քեզ
քո անուան համար տրտում ողջակէզ ,
Տէ՛ր , դիտցիր որ այլ չ՚ունինք պատարագ
քանդի տաճարներդ եղան աւերակ .
չ՚ունինք ծնրադիր ազօթք բարեպաշտ ,
որք ջերմ հաւատով քեզ կուգային հաշտ .
չ՚ունինք սուրբ կրօն , չ՚ունինք խաչակիր ,
որ ըլլայ յորտած հօտին անձնապահ .
այլ Հայ անուան տակ լճյան ոյդիք խորդ-
ինչպէս որ գայլը դառին հագնի մորթ

ազգատէր անուամբ արագ խուժեցին ,
ու Հայն արհամարհ ի գերս խլեցին ։

——

Ալ ինչ ընենք Տէ՛ր , քեզնէ յոյս չ՚կայ ,
չիք վստահութիւն օտարին վրայ .
ուստի կը լռենք , մեր անձինքն ըլլան
թող մեկ մեկ սեպած չրչան գերեզման ,
և հան սրբազան մեր պատիք պահովին ,
մինչև գթութիւնք քո առ մեզ հասնին .
ոչ յոյժաժամ մենք ալ կիլիկիոյ քաղաք
կենայ փրկութիւնն ընենք պատարագ .
և հան ձեռնամած վտանգ տանք քեզ ի վեր
թէ—նորոգ գարուն մեզ պարգևեց տէր ։

ՄՓ · ՄՓ (1)

Մութ է, դեռ մութ ամեն կողմ,
սաւառնի մահն անողորմ.
անգութ ճիւաղ քինառու
դորձէ ոճիր ահարկու,
զոր երբ տեսաւ բնութիւն
չ'հանդուրժեց նոյն պահուն,
դառաց երկիր ի հիմանց,
ինչպէս չանթիւք որոտանց,
դետք ու ապթիւրք ցամքեցան,
սարեր ձորեր պատռեցան,
սարսափ տիրեց դոզահար,
ու դղրդեց ամեն վայր։

Մէկը յայնժամ ղօրաւոր,
պատռեց պատանք դարաւոր,
չերմին կնիքը քակեց.
ու ճեպով դուրս արշաւեց.

---

(1) Հրատարակեալ ի Մխիթարեան Լրագրի Գրդ. տարի թիւ 23 յԱպրեհս. փոփոխեալ եւ յաւելուեալ։

բայց ո՞վ էր այն, իմ Աստուած,
Հայկեան հանուրց դիւցազանց.
որ աչքին պայ լոյսիւ
կայծ, վրիժուց ի խնդիր։
դա ինքն Հայկ նախահայրը,
ում ծնրադրէր այս աշխարհ.
եկաւ Մասեաց ի գլուխ,
յորմէ կ'եկնէր թանձր ծուխ.
և հայեցաւ վար ու վեր,
տեսաւ երկիր իւր աւեր.
և արձակեց սրտառուչ
մի հառաչանք հոգեշունչ
ապա գոչեց աստուածային
« ի պէտն քայքեր Հայկազնեան,
« օն ի վրէժ դու.ք ազատ
« թէ է.ք որդիք Հարսգատաւ.
« օն դրկեցէ.ք Միհխիխին
« տիւթիւն այժն է Հայուն.
« և բացէ.ք լանջ ձեր անահ
« վառաց պատկն է Աւրք մահ.
« դացէ.ք ննջել քաղցր ի քուն,
« քանի կենօք գերադոյն.
« և ես ըսեմ ձեզ օր, օր.
« օր օր որդիք իմ օր օր։ »

Ահեղ ձայնէն այս ապի
Թնդաց աշխարհ Հայրենի.
և ազգ կարդաց, և ՝ծը, ՝ծը,
Նահատակաց իւր բոլոր.
Ըսաւ « Սատան մահուան ծով
Ննջեց, գաշտերն են ի կոծ,
պառեց զանկ սեւն ու սուգ,
Չորս կողմ արիւն ու արցունք » ։

——

Եփրատ լսեց, դալկացաւ,
սիրտը հևքով լեցուեցաւ.
Լեզի գարձան իւր ալիք,
պղտորեցան յուսալիք.
վճիռ Ըրեր ձիւնահոյր
դուրս ժայթքեցին սև փրփուր.
Եղերքն անցնիլ ուզեցին,
Լուծիլ վրէժը չարին ։

——

Զայն մի եկաւ երկինքէն,
ալիք փախան ափունքէն.
Դադեց « Հասէք լուռ ձայն,
մինչ Տանի ժամ փրկութեան,
և գու ննջէ՛ սպառար
՝ծը ; ՝ծը, Սատան խէ՛ ՝ծը, ՝ծը ։

Չէլման քալեց օրօրան,
Տեսաւ տեսանէր ամէն բան,
Երբ Հայոց Ջարդն սկսաւ,
սաւիծի պէս կառչեցաւ.
վարած Խաչին ու Ջէնքին,
ճակատ կազմեց քալապին.
ալեսուն հազար տաճկական -
բանակն ըրաւ ցիր ու ցան.
Էհտեմ տեսաւ, սոսկացաւ,
սրտին արիւն ցամքեցաւ.
և զարմանայր, ու կ'ըսէր
Հազարին դէմ տասն ինչ էր,
որ չանվի պէս առասպելին
խամրեց զօրքեր Մահմէտին,
« ո՛չ, ո՛չ, ասի չէ՛ կեանքոր.
« այլ երկինքէն իջած Տուր ։ »
Ըսաւ, դողաց սոսկալի,
Երես դարձուց փախուստի ։

——

Խաչի անուամբ կենսաբեր
Եւրոպ Մահիկ կը պաշտէր,
որոյ առջև ի խոնարհ
Չատ խունկ ծխեց անդադար ։
Հազար հազիւրեց անասօվի
անոր երես գարչահոտ.

ապա ըսաւ « Զէյթունցի՛ք
« Եա՛ քաշուեցէ՛ք , ալ հեռի՛ք .
« պապար տուէք ձեր վէնքին
« որ պարգևն է Երկինքին .
« դրէք ալ սուրն ի պատեան ,
« դարձէք ի տուն հայրական .
« ձեր պահանջները արդար
« պիտի լուծեմ ես անպատճառ .
« պի քրիստոնեայ եմ ես բոլոր ,
« մեզի խրկեց Աստուած որ
« ձեզ անաչառ պաշտպանեմ ես ,
« ւ՛— ազատութիւն ներկայեմ ես : »

——

Զէյթուն եղաւ յուսալիք
երբոր լսեց այս չարիք .
պի չ՛էր հնար եւրոպին
և դէմ դնել քաղաքին .
ուստի դարձաւ հոլանի
դեպի իւր բոյն հայրենի .
արծուի նման իւր խոնջած
թևերն ի յինքն ամփոփած ,
պիտ տխուր , աչք արցունքով
դարձաւ իրեն ձագուց քով ,
և ամփոփեց իւր թևերն
տակ կորիւններն , ամենքն ,

օր , օր կարգաց հայրական
անուշ երգով սիրտ ձայն ,
և ննջեցին քաղցր ի քուն ,
ինչպես ննջէ զուարթուն .
ապա Զէյթուն հետ վհետ
և ինք ննջեց ձագուց հետ .
և երազով փրկութեան
ինկաւ ի քուն թմրութեան
ննջէ Զէյթուն իմ օր , օր .
օր , օր կեանքի փառաւոր .
օր , օր ըսեմ՛ քնանաս
նոր զօրութեամբ արթննաս .
վինչ արշալոյս բանայ քեզ
ազատ կեանայ ասպարէզ :

——

Օր , օր հայոց ազբերդութ ,
օր , օր սրբոց ալէլուի ,
որ լռեցիր պահ ընդ պահ
և ձեզի տուր պատեց վահ :
լսուր ննջեցէք , ձեզ օր օր .
վինչև որ գայ աւետ նոր :

——

Տաճար և տուն ազօթից
և ձեզ օր , օր վշտալից .
պի քահանայը պատարագ

չ՛ունին Սալմոս օրհներգակ
և — Սուրբ , Սուրբ տէր զօրութեանց —
չ՛լսուիր այս ձայն կենաց ։

——

Օ՛ր , օ՛ր կուսանք սրբափին
Ծաղկունք Հայոց աշխարհին ,
օ՛ր , օ՛ր մաքուր դուք Ծնաք ,
օ՛ր , օ՛ր մաքուր դուք մեռաք .
օ՛ր , օ՛ր ըսեմ սիրաշունչ ,
որ կայք ի հոգ անուրուանչ ։

——

Օ՛ր , օ՛ր անմեղ երախայք
օ՛ր , օ՛ր մանկունք դուք մատաղք
որ հրեշտակի պէս թեթև
գայիք յանոհահ ձեր արև ։
օ՛ր , օ՛ր և ձեզ , չատ օր օր
երիտասարդք զօրաւոր ,
որ հոս քալի վեհապանծ
կոթող դրիք անմոռաց ,
և գափնիով հայկական
ելաք յերկինս յաղթական ։

——

Հէք ծերունիք ալևոր
սիպար՛ք հոգւոյն երկնաւոր ,

օ՛ր , օ՛ր , ձայնիւ որդեկան
անուշ ձեր քուն յաւիտեան ։

——

Օ՛ր , օ՛ր եգեմ դեղեցիկ ,
անբիծ Ծաղկանց Հայրենիք .
երբեմն քոյր , և՛ ամեն թոյր
շուրջ սիռեիր քաղցրաբոյր ,
զոր հոտոտար մինչ Աստուած
ի վեհ հաճոյս իւր փառաց ,
իսկ այժմ եղար դու խոպան
օ՛ր , օ՛ր դրախտ աննման ։

——

Օ՛ր , օ՛ր թռչունք անտառին
փառաբանիչք անեղին .
երբոր բանայր դուռ գարնան
կ՛աւետէիք սիրաձայն ,
ձեր ճուռողիւն հոգեզմայլ
տար սրտից քաղցր դայլայլ ,
որով յայնժամ ներսէսնակ
կը հրճուէր մարդ ու հրեշտակ ,
այլ վա՛հ եկաւ խիստ ձմեռ
եկան հողմունք բռնաբեր
աւերեցին չարագոյն
պիսիկաշէն ձերին բոյն ,
գացէք ծործորն ու ծմակ

ուր ձիւն ու սառ կայ հաւիակ
հոն ննջեցէք ձեզ օր օր.
մինչև գարուն դառնայ նոր։

——

Սո՛խակ, մայիս քոյ ընկեր
չ՚եթեաւ վարդ կենսաբեր,
սիրուհիդ մի՛ խնդրեր զուր,
մի դեգերիր դու թափուր,
պի եղանակ քո սիրոյն
ցրտով փքով է լեցուն,
օր, օր, ննջէ դու հանդարտ
մինչ նոր մայիս բերէ վարդ։

——

Գարնանածաղիկ դու՛ք գառինք
անմեղութեան սուրբ կնիք,
չ՚ունիք մարմանդ, գաշան է չոր
պերթ անապատ մի բոլոր,
մի՛ մայէք, մի՛ ոտոտաէք,
այլ ի փարախ ձեր գարձէք,
հոն քուն եղէք բոլոր օր,
և ես լսեմ ձեզ օր, օր։

——

Օր, օր մայրիկ Հայաստան
ուխան ու հոգին հայութեան,
հինդ գար է ոչ ննջեցիր

ննջէ՛, ու քիչ մ՚ալ կեցիր,
գիշերն ունի առաւօտ,
որուն քաշեն միշտ կարօտ։
օր, օր, մօտ է այգաբեր,
և չերմիդ քով այրիներ,
որբեր լեցուած ծնրադիր,
աղօթք կ՚ընեն յուսալիր,
արդար աղօթք, արդար յոյս,
Տէր կ՚ընդունի ի հաճոյս.
օր, օր, բանայ այգ մինչև
գլխուդ նոր օր, նոր արև։

ՍԿԶԲՆԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ

Կը սիրեմ ես Հայաստան,
որ մայր եղաւ նա դիցածին Հայութեան,
եղբ սիրտ, արիւն, ազատութիւն մէկ մէկու
ողջոյն տուին սիրարկու։

ՅԱՌԱՋԴԻՄՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐԻՆ

Կը սիրեմ ես Հայաստան,
որ յաղթանակ տարաւ քաջաց աննման,
եղբ սիրտ, արիւն, ազատութիւն մէկ մէկու
խառնուեցան սիրարկու։

ԱՆԿՈՒՄՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Կը սիրեմ ես Հայաստան,
բայց թշուառին սէրն է սրտին հառաչան,
զի սիրտ, արիւն, ազատութիւն մէկ մէկու
հետ ննջեցին ողբերգու։

ԱԿՆԿԱԼՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Պիտի սիրեմ Հայաստան,
թէ եղբ տեսնեմ հրեշտակ սիրոյ Հայկական
Նոր միութեան կը նեղչնչէ վեհ ոգին,
անմահաբան Հայերին։

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Ա.յս տեղ կը հանդչի Մեծն Հայաստան,
կենաց ու փառաց վսեմ օրօրան.
այս տեղ կ'ամփոփի այն վեհապանծ Հայկ,
որոյ մեծութեան աչխարհ են վկայք։

Ա.յս տեղ ծածկուած կայ Տիգրան ահեղ,
որ պանծացուց իւր անուն փառահեղ,
և չատ պետութիւն առաւ ոտքին տակ,
ինչպէս վառիւ կը վարէ դեռատակ։

Ա.յս տեղ է Ա.րամ, Թորգոմ, ու Վարդան
որք բարձրացուցին անուն հայկական
հոս են դիւցազունք Հայ Ա.պգին բոլոր,
այլ ո.ք հաւասար չ'եղաւ մինչ այսօր։

Ա.յո՛, Հայաստան այս տեղ կը հանդչի
ինչպէս վիրաւոր գինուոր մ'իւ մահճի։

Ա.րէ՛ որ ամեն առաւօ լուսերես
Մասիս սուրբ սարէն կ'ելնէր ի հանդէս»,

Հրատարակեալ ի «Միութիւն» լրագրի Գ. տարի, թիւ 24, Յ'Ա.թենա, ասկաւ ինչ փոփոխա-մամբ։

արև զայս տեսաւ, ու երես ծածկեց.
շողշողուն դէմքը ի սուգ հարակեց։

——

Լուսնակն՝ որ Հայոց վառքին սիրահար,
ամէն մէկ գիշեր այցելու կուգար.
երբ այս գոյժ առաւ, հետ աստեղց երկնէն,
չատ լացին մէկ տեղ Հայոց թագուհին.
բայց մեռա՞ւ արդեօք, կամ է կենդանի,
այս գաղտնիք միայն Աստուծոյ պահի։

——

Երբ ողբեր հասան հովտին ու լերան,
իւր ճգնարանէն դուրս վազեց Մուսայն.
և ինչ կը տեսնէ, չորս հազար տարուան
ազգ մի մեծանուն կը ննջէ անձայն։

——

Ցայս ահեղ տեսիլ, վիճակ սոսկալի,
դողաց, դողդողաց Մուսայն հայեցի.
և արտասուեցաւ դէպ երթ բարձրաձայն,
ում լերինք Հայոց տուին արձագան.

——

« Աբեղնայիր մայրիկ բաց աչքերդ ի լոյս,
« այլ չուրչ սպասէ դեռ վերուխեան յոյս,
« այլ չուրչ սպասէ դեռ արդարութիւն,
« այլ վերայ հակէ երկնից գթութիւն։
« Զարթի՛ր, մի ննջեր, քիչ մ՚ալ համբերէ
« մինչև որ երկինք քեզի այցելէ։ »

կ՚ըսէ, կ՚սպասէ առնել պատասխան,
պատասխան չ՚կայ, լուռ է Հայաստան.
բայց մեռա՞ւ արդեօք կամ է կենդանի,
այս գաղտնիք միայն Աստուծոյ պահի։

——

Կածն ու ողբ ցնցեց, դղրդեց երկին,
մինչ քունն աչերէն փախաւ Անմահին,
ելաւ, և յոսկի գահոյք վեհափառ
բազմեցաւ, և լոյս ճաճանչեց հազար։

——

« Սերոբ ու Գերոբ » որոտաց անդէն,
Սերոբ ու Գերոբ ահա պատրաստ են։

——

« Օն գացէք շուտով դուք եղեմն ի վար,
« ուր նահատակդուն կ՚այցելէի յար,
« և միշտ անոր հետ խօսէի ամպով,
« մարդ՝ Աստուած խառն էր յայնժամ անվրդով,
« բայց երբ սատանէն խաբեութեան գժբաղդ
« և չ՚պահեցին պատուէրըս անսասո.
« անկէ դուրս ելան Ադամն ու Եւան,
« գացին հիմնեցին ազգ ընկերական.
« Հայկ՝ անոնց թոռնիկ պաշտեց իմ անուն,
« լինէմով աճեցուց իրեն ազգութիւն,
« երկիրն ըսուեցաւ երկիր Հայաստան
« որ ինձ նուիրեց բազմաթիւ խորան.

« որով և եղաւ ինձ ապր մի արդար ,
« եղաւ առաջին երկիր սրբավայր ,
« այսպէս քառասուն դար փայլեցաւ միայն ,
« կ՚ըսեն — մահամերձ է այժմ Հայաստան » —
« օ՜ն , գացէք չուտով , կանչեցէք ճարտար
« աշխարհի բժիշկ հազար ու հազար .
« հասկնան ինչ է իւր հիւանդութիւնն ,
« ըսէ՛ք , թող գարման տան անոր խոսքն ,
« և բերէ՛ք փութով ինձ տեղեկագիր ,
« ղի անոր ես մահ չ՚դրի յերկիր : »

——

Ցայս անդիմագիր Աստուածեան պատգամ
երկինք ի հիմանց թնդաց միանգամ ,
Սերոբն՝ ոտ՚ ի ոտ թև առնն , թռան ,
իջան սեամած երկիրն Հայոստան ,
տեսան , որ հէք կին մահու քրտանց մէջ ,
կը մարի ինչպէս կանթեղ մի ի չէջ :

——

Փող հնչեցուցին չորս կողմն աշխարհի ,
այր ուժգին ձայնէն երկիր կը սարսի .
բժիշկներն ի քուն , և կամ թէ արթուն
երբ այս հրաւէր լսեցին , խոսքն
ընդոստ վեր կացին , ելան ճանապարհ ,
մի մի ժողովեցան ի հայոց աշխարհ .
եկան հէք կնոջ շուրջ բոլորեցան ,
խորհուրդներ ըրին խորին ու երկայն .

երակն ու լեղու , և սիրտ վննեցին ,
— Ա՛յս հիւանդութիւն անգարման ըսին :

——

Ուստի արտաքեակ թուղթ գրիչ առին ,
ու տեղեկագիրն այսպէս գրեցին .

——

« Ո՛վ տէրդ տէրանց Աստուած մեծաշոր
« մարդկան դալստիքներ ձեզ բացին բոլոր .
« թէ Հայաստանի ցաւերն ամենայն
« ըլլային դժուար ցաւեր մարմնական ,
« անպատճառ զանի կը բժշկեինք ,
« ղի ամէն ցաւոց դեղ քեզմէ առինք .
« սակայն ինչ ընենք , ո՛վ դու Տէրդ տէրոց ,
« դու որ ամենուս ես բժշկապետ .
« ցաւով կը յայտնենք , թէ Անմխիթարն
« անբուժելի ախտն է , որ Հայաստան
« առած կը մեռնի , եթէ դու ով տէր
« միսիթեան հոգին չտաս կենսաբեր ,
« պաղատիմք , դթա՛ , ձեռքդ դիր վրան ,
« ու հայոց արտերն ըրէ միաբան ,
« կ՚ելնէ Հայաստան կայտառ մանկան պէս
« կը կանգնէ խորան , գարձեալ պաշտէ քեզ .
« զոր աշխարհ տեսնէ , գոչէ միաձայն
« — Հրաշիկն Աստուած յարոյց Հայաստան : —

« Մնամք յերկրպագութիւն Աբարչիդ
ամենախոնարհագոյն ժողով
բժշկաց »:

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՍԱՍՈՒՆԻ ՍՈՒՐԲ ՆԱՀԱՏԱԿ ՀԱՅՑ ՎԱՐԴԸ ԵՒ ՇՈՒՇԱՆԸ(*)

—o—

Ո՞ւր դու այդպէս Սէր իմ աղխիկ,
արցունքներով աչքդ լեցուն.
ու մարդալսի նման քրտինք
Թափես պայծառ ճակտէդ վայլուն։

——

Այդ սև լաչակ գլխիդ կապած,
ու սև հագած վաղես առաջ,
ցրուած մազերդ հովին առած
Հեքով լնուս քո փափուկ լանջ։

——

Ջէնքը ուսիդ, սուրը մէջքիդ
ո՞ւր լեռնէ լեռ կը ոստոստես.
և ուշադիր հայիս չորս դիդ
որդեկորոյս հէք մօր մը պէս։

——

Աչքեդ վրէժ թափի կարծես,
ինչպէս հնոց կը ժայթքէ կայծ,
և ալեկոծ ծովու մը պէս
կը մռնչես դու յեղակարծ։

——

Կուզես երթալ, և փրփրալեզ

(*) Վարդը կամ Վարդանը Շուշանի խօսեցեալն է։

փչրել ժայռերը ծովափին,
որք ալեքարշ ձայնէդ ահել
երերածուփ կը տատանին։

——

Թունդ ես հաներ լեռն ու ձորեր,
սարսափ ձգես ամեն գաշտայ,
և դու կատղած նման վագեր
ծփաս ի մէջ ազի քրտանց։

——

Պահիկ մը կաց, և դադար առ,
անձդ ու հոգիդ թող հանգարտի,
այլ բա՛ւ այդպէս, բա՛ւ չնչասպառ
սիրտդ անձկէդ ի դուրս թռի։

——

Թող որ ճակտիդ քրտինք սրբեմ
ո՛վ դեղեցիկ իմ նշանած,
սուրբ համբուրով կարօտ առնեմ
վարդակարմիր այդ այտերդ ցոլ։

——

Վերջին ողջոյն երբոր քեզի
տուի լալեօք, և հեռացայ,
ա՜հ այն եղաւ տասն տարի
անկէ ետքը քեզ չտեսայ։

——

Այսպէս երկար տարիներով
պանդխտեցայ մշտալարշար,

անուշ սիրոյդ անմահ հրով
խորովեցայ ես ընդ երկար ։

——

Երազներով միշտ անցուցի
այս վառ հասակ երիտասարդ,
և քեզ մտքով պատրաստեցի
ոսկի գահոյք, ոսկի դրախտ ։

——

Երբեմն արթուն, երբեմն քուն
կ'երազէի ես խնդալդեաց,
որ դրկիդ մէջ ոզեկ սիրուն
կը դդուէիր վառն Հայրենեաց ։

——

Ահա՛ այսօր նոր տուն դարձած,
քեզ հարցուցի — ո՞ւր է Շուշան —
ըսին հոս չէ դաշտը գնաց
լուծել վրէժն եղբօրն արեան ։

——

Երբ լսեցի, ո՜հ եղայ թմրած,
բոլոր ապիքս անցան իրար,
նոյն ժամ աչքիս առջև անդունդ
մի բացուեցաւ խոր ու խաւար ։

——

—Ձենքս բերէ՛ք, քաշեցէ՛ք ձիս—
ուժգին ձայնով գոչեցի ես,

ի դուրս թռաւ ամբողջ հոգիս,
սարսեց Մասուն խրոխտ ձայնէս ։

——

Հոլմէն թեթև փոխ առի թև
ու կայծակի պէս սլացայ,
սարի, ձորի, դաշտայ վերև
քեզ խնդրեցի ու չգտայ ։

——

Ա՛յսպէս արիւն քրտինք մռած,
ամեհի ձիս մորակեցի ։
Թուքս յաւրքած, չունչս հատած
Հեղձամղձուկ գոռայ քեզի ։

——

Որչա՛փ քաղցրիկ, ի՜նչ հոգեղէզ
է ուխտ ու սէր նշանածին,
որ սուրբ թելով կենայ անմէզ
կապէ մէկ սիրտ ուրիշ սրտին ։

——

Թող սր ճակտիդ փոշին սրբեմ
ո՛վ սիրեցեալդ իմ նշանած,
սուրբ համբուրով կարօտս առնեմ
չքնաղագեղ այդ այտերդայ ։

——

«Ամէն հայրենի քո սիրոյդ դեմ
«չուտ դրաւեց բոլոր հոգիս,

« պարտք կրօնիս քո պարտուց տեղ
« յաղթահարեց տակար անձիս ։

——

« Ի քա՜յ սիրուն իմ նշանած ,
« բաց տար հաճքոյր քո ուխտաւոր ,
պիս երկնեց հարս գրեց Աստուած ,
« ես հարս ըլլամ պիտի անոր ։

——

« Թող հայր ու մայր եղբայր ամեն
« և նոր հաշտնեղ , ու նոր փեսայք
« կարմիր հագնին , ծաղիկ կապեն ,
« ըլլան իմ սուրբ ուխտիս վկայք ։

——

« Խօսք չեփոյ թող Հայկական
« թող հայոց ռումբ պայթէ ուժգին ,
« որդեկորոյս մայրն Հայաստան
իմ հարսնաւթեան գայ հանդիսին ։

——

« Թող բոլորին գլխիս պսակ
« ռումբ հրացան , նիզակ ու սուր ,
« քօղս արեամբ հիւսեն հարակ
« և մահն ըլլայ ինձ հարսն քոյր ։ » (1)

——

(1) Հայաստանի մէջ սովորութիւն է իբր ծոյր հարսին աղջիկ կամ կին մը իրկել փիսախի։

Ըսաւ քաշեց թուրն , ու խրաւ ,
սէր և հաճքոյր մերժեց ի բայ ,
և յաղ ու ձախ արիւնթաթաւ
պատին փռեց դիակ վատայ ։

——

Ալ լուծուած էր վրէժ եղբօր
վրէժն Հայոց մարտիրոսայ ,
հասած էր ժամը ուխտաւոր՝
ժամ պսակի , ու ժամ փառայ ։

——

Յանկարծ գնդակ մի հրաւառ
չառաչեցաւ դիպաւ ճակտին ,
և քաղ կուսին արեն ի սպառ
մարեց ծածկեց ամպով մթին ։

——

Դողդոջ ոտքով և ճչաձայն ,
սարսափահար վազեցի մօտ .
քեռակորոյս եղբօր նման ,
ըսի —վերջին առնեմ կարօտ ։

——

Թող ար վէրքիդ արիւն սրբեմ ,
ո՞վ սրբափայլ իմ նշանած .
հուսկ համբուրով սէրս կնքեմ
արիւնաներկ այդ այտերուդ ։

——

Ու փարեցայ ես խանդաւառ ,
ինչպէս որ մայր պաւէ մանկիկ .

բազկաց մէջ սիրայօժար
փայփայեցի իմ Շուշանիկ ։

Երկրորդ գնդակ մ՚եկաւ փութով,
և իմ կուրծքիս զարկաւ դաժան .
Երիւքս եղանք անդ արիւնով ,
Հարս ու փեսայ անժպտ թեհան ։

Թող որ քեզ հետ ի հող պառկինք ,
ո՛վ հաճատակ իմ նշանած ,
անկէ ելնենք ի վեր՝ երկինք ,
ի հարսնարան անմահ կենաց ։

Ի թիւռ թնդիւ զոյգ թև առին ,
Շուշան ու վաշտ զոյգ նշանած .
և հոգւոյն թռան պատին ,
ի սրբարան երանելեանց ։

Թէ Սասունին երբ գայ պատն ,
Հայաստանի գաշտեր ծաղկին ։
անկէ մի վարդ Շուշան սիրուն ,
պսակ դրէք զարդ մեր չիմին ։

Թէ երբ լսուին մուխ պիշերի ,
պայ պայերու գերեզմանաց .
Թող լայ Թ՚ալա զոյգ կոկոն ծաղկի ,
—Թառամեցան վաղ Հայրենեաց ։—

ՀԱՌԱՋԱՆԵՔ ԵԻ ԱՐՏԱՍՈՒՔ ՀԱՅ ՈՐԲԻՆ

«Մասեաց սառոյտ՝ ուր չկայ արև ,
«Ի՞նչ է.ք ժողվուած մանկունք անաչև ,
«և մոլորաբոյլ չրջիք թափառկոտ ,
«և ալատ կենաց կը քաշէք կարօտ ։

«Վայրերն ամայի , աւերնք են խոպան ,
«չունին բնաւին շունչ մը կենսական ,
«այրեր կամ խորշեր չկայ ձեզ հարար ,
«որ պատսպարուիք , չըլլաք ցրտահար ։ »

Զայս ըսաւ , հեծեց Մասիս սիրաձայն ,
ինչպէս հեծէ մայր որդւոյն կորսեան
արցունքը կայլակ կայլակ իւր կուրծքին
վրայ թափելեան նման անձրևին ։

«Օն «ըսաւ » ելէք գացէք գուք հեռուն ,
«մի՛ հոս ընդունայն չրջիք օրն իրուն ,
«գացէ՛ք , այլ յուշ ձեզ որդիք հայկական ,
«որ ձեր հոգին ընտրէք ձեզի գերեզման ։ »

Սարսուռ մը անցաւ սրտին աւհնուն ,
և երակաց մէջ սառեցաւ արիւն ,
ուստի սիրտին ձայնով պատասխան
տուին , ու այսպէս ըսին լալաձայն ։

« Այո՛ չունինք տեղ՝ հազուստ՝ ուտելիք ,
« դարման ենք ծնացեր թշուառ եղկելիք .
« ո՛վ Մասիս՝ մայրիկ ըսե՛ ինչ ընեն .ք
« ո՞ր կողմը երթանք , և որի՞ դիմեն .ք .
« ցուրտերուն դէմ մեզի՝ օրերով նօթի
« չկրնալ ու ապրիլ կ'ըլլա՞յ կարելի ։

——

« Կը սիրեն .ք մեր հող , սուրբ է մեզ համար
« սուրբ է Հայաստան՝ մեր հոգւոյն աշխարհ ,
« թէ գիտանա .ք մեր այս կեան .քը վաղանցուկ
« տալով պիտ՝ ըլլան .ք Հայրենեաց նեցուկ ,
« բոլորանուէր յօժար կատան .ք զայն,
« բայց ըսե՛ .ք , ու՞ր է մեզ Հայ օգնական .
« որ քիչ մը չոր հայ , քիչ մը լաթ հինցած
« տայ , ոչ պահպանեն .ք մեր անձը մաշած
« մինչև ղօրանան մեր բազուկ տկար
« մինչև Հայրենեաց ըլլան .ք օգտակար ։ »

——

Մասիս մի առ մի որքերը իւր .քով
կանչեց Հարբուրեց մայրական սիրով ,
ըսաւ « որդեակներ ալ լալն է հերիք .ք
« լացն է որ բերաւ միշտ մեզի չարիք .ք ։

——

« Չէիք Աստուծոյ յանձնեցե .ք պատե .ք ,
« օտար աշխարհի մէջ Հայ խնդրեցե .ք .

« Թէ նորա Հայկին կը կրեն ատիճն
« Թէ կը սիրեն ալէ , ու պահու Հայուն ,
« Թէ գիտեն ինչ է պարտի .ք ազգային ,
« Թէ դեռ կը պահեն սէրն Հայաստանին .
« Թէ մեր Հայ ազգին մեծ սգին Նպարտ
« դեռ կ'ըզգան մաօք , և Հոգւով ալաո ,
« ձեզ կ'ընդունին ինչպես .քայր եղբայր
« այս է ազգութեան պայման փրկարար ։ »

——

—Այո՛ այդպէս է , ալ ճար մը չունինք
իսկ Թէ մեզ չ'օգնէ մարդասէր երկինք ,
Հայրենեաց՝ ազգով՝ նաև կրօնքով
սլնտի կռուելինք կալշ սերտնդով .
միայն Աստուծմէ յուսանք փրկութիւն ,
որպէսզի չերթանք մենք օտարին տուն .
օտարը որպէս դիշատիչ բազէ
գիշեր ու ցորեկ մեզի կ'սպասէ ,
ու յարձակէ առնէ , ու տանի
աւեր ընելով մեր տուն Հայրենի ։

——

Օհ , երթանք խնդրենք Հայն , Հար սպա՝
որ իլլան խղճով ու մտքով ազատ ,
և մեզ անհատիր խնամեն յօժար ,
ինչպէս իւր որդին կը խնամէ Հայր ։

——

Եւ եղբայր խնդրենք, եղբայր համարիւն,
իբրև միամօր զաւակունք սիրուն.
մենք եղբայր խնդրենք, որ կախուած ունէն
«եղբա՛յր» ըսելով փաթաթուինք իրեն.
և պաշտաելով խնդրենք մենք այս քան
որ փրկեն պատիւն Հայոց ազգութեան։ —

Ա՜յն ազգ պատուաբեր չ'ըլլար բնաւին,
երբ իւր որբերը յանձնէ օտարին.
—ինչ սիրտ. հայրենի տունէն վանել դուրս.
չանթ՛ մը, որ կ'երթայ կը խրի հոգւոյս։

Սրտեր կը խնդրենք, սրտեր զգայուն,
ինչպէս վոյել է վեհանձն մարդուն,
սրտեր մարդկային, որ ըլլան անկեղծ,
գթոյ՝ պարտուց մէջ մեծցած անախեղծ.

Մենք մայր կը խնդրենք, մայր դաստիագործ,
որ դաստիարակով որբին ընդ գութ,
թոյլ տայ, որ դնենք մեր գլուխ ծունկին,
մօր ծունկ կեանք կուտայ լքեալ մանկիկին.
բաւէ ինչ քաղցր է փիրկը մայրական,
զոր Աստուած չինեց օրօրան մանկան.
հոն գրաւ գորով ու խանդաղատանք,
որ միայն մանկիկ կը գտնէ փրկանք։

Բայց հէքն Հայաստան եղաւ որբատան,
եղաւ տանջի անապատ միայն.
ահա չինք եղբայր, ոչ հայր և ոչ մայր,
ամենք գերեզման իջան վշտահար.
և մեզ ձգեցին երես ի պետին,
անտէր՝ անբնակ հեծել ցաւագին.
մինչև որ գայ մահ մեր գլուխն վերև,
մարե մեր մոտաց կենացը արև։

Երթանք ա՛լ երթանք որբուկ եղբայրներ,
ա՛լ չենք գիմանար նուաղին սրտեր.
լոյսը աչքերնէս հեռացաւ ի բաց,
թուի այս աշխարհ մեզ խաւարամած։

Ա՛յսպէս յուսահատ կարի ցաւագին,
հայր, մայր, ու եղբայր ի գուր խնդրեցին.
խղճալի որբեր նօթի և անլոր,
եկան ոյր երթան քաղաք, գիւղ բոլոր.
պատառ մը չոր հաց, քիչ մը լաթ հինցած,
ողթալով մուրան հալէ ողորմած,

Մին Մուշէն եկաւ հոգն համբուրելով,
ուր անած մեծցած է տարիներով.
և վերջին կաթիլ թափեց արտասուաց,
արտասուքն ատո՛ղ մահն է թշուառաց.
իւր յետին ողջոյն տուաւ հեռացաւ,

ղէր տեսան լացէն, անձաւ քարանձաւ.
քանիկ տաքերով կսկեց քար ու փուշ,
որք ապիտեցին տաքերը քնքուշ։

——

Ուրիշ մը թողուց իւր սիրելին վան,
ուր որ կը հանդչին քաջեր Հայկական.
որոց յիշատակը պահին սրբագին,
այց վերայ հակէ արտասուաց լուսին,
ինքն ալ արտասուեց, և ճիւղ մը ծառի
առաւ յիշատակ երկրին հայրենի.
դլուխը սեւով ծածկեց ու գնաց,
արձագանք տուին ձայնքն հառաչանաց։

——

Մին Շաւարշանի վրայ անձկագին
մէկ մը հայեցաւ, ու մէկ մ'ալ յերկին
հոգեմաշ հեկեկ մը ելաւ սրտէն,
ում գետ պատասխան չեկաւ երկնքէն.
ու դառն Աստուծոյ ձգեց ու գնաց,
յեռկրա թողելով աղաղակ լալեաց։
Մին հեծեծանօք ելաւ յԱեսրայը
ուր կենաց վարդեր փթթէին հազար,
գնաց, ծաղիկ չաքեց աղբիւրի մ'առջև,
որ արծաթի պես կը տասեր թեւ թեւ.
պաղուկ ու վճիտ կարկ քաղցրագին
սրտէ կը խնճն հրեշտակք երկինքին։

——

Կուրծքը բաբախուն, անձը լի դողով
հոն խաչակնքեց երեան հատատքով,
և այն կենսատուս նեկտարէն խմեց,
մարմնքած սրտին հևքը սփոփեց.
ելաւ, ու մէկ կողմ հեռացաւ, գնաց,
ո՞վ գիտէ խեղճը ուր տեղեր մընաց։

——

Մին երբ Եփրատին ելերքը հասաւ,
կեցաւ, ու ծնաց, երկայն չունչ մ'առաւ.
սիրատենչ աչքեր իւր յառեց ալեաց
որք խոխոջէին սիրուր երգ լալեաց.
եղանակելով կ'երթային յառաջ.
այն չ'էր եղանակ, այլ սրտի հառաչ։

——

Տեսաւ Եփրատին չուրջ ծաղիկ անհուն
որք բացուած էին գետ գեղեցկագոյն,
ձեռքը երկնցուց, ծաղիկ մը առաւ
խանդակաթէ սիրով իւր կուրծքին դրաւ.
իբրև մխիթար իւր կենաց վերջին.
իբրև յիշատակ կենաց չափ անգին։

——

Մին վաղեց գնաց այն չիմայ վրան,
ուր իր ընտանիք հանդչին լռաձայն.
փարեցաւ չիրմայ ծնաց չնչասպառ.
ո՞վ այս ցաւերուն կրնայ դիմանար։

——

Որոտաձուլ ձայնիւ գոչեց «Ել մայրիկ,
հետ եկէք ու՛ հայր ազգարիկ քաջիկ,
տեսէք ձեր զաւկին, ու եղբօր ազգր
վիճակ, զոր տալին օտարք անազգամ.
տեսէք և վերջին տուէք ձի համբոյր,
որ իջնայ հոգւոյս մէջը քաղցրաբոյր,
լայի, չատ լայի, ալ ինչ լամ հերիք
«ըսաւ, ես կ'երթամ քարեաւ Ճտասկիք։»

— —

Մնասկիր բարեաւ սիրուն հայրենիք,
քաղաք Սասունոյ, զուարթնոց տեղիք.
ինձ հեշտալ ըլէ քու օդն ու ջուր,
որ եղաւ ինծի կենաց խանձարուր։

— —

Մնասկիք բարեաւ ձորեր ու լերինք
անտառք ու պարտէզք դաշտեր ծաղկալիք։
Ճտասկիք բարեաւ ցիս մէջ ձեր ծոցին
պահեցիք ինչպէս որդի ծոցածին.
ձեզ այժմ աւազ խնդում ու երթամ
այլ կ'ուխտեմ յաւէտ, որ ձեզ չմոռնամ։

— —

Մնասցիր բարեաւ լուռեակ ազբերդս,
երբ դաս մեր տխուր չիրմայ այցելու,
անցիր ու գնա աչխարհ օտարաց,
հոն են մեր չիրիմք սեւով ծածկուած։

— —

Ա.յսպէս ամէն մէկն ազբ առած քերան՝,
մէկն հոս ու մէկն հոն լալով հեռացան.
պատառ մը չոր հաց, քիչ մը լաթ հինցած,
պզին, որ մնացան Հայէ ազգրնած.
որքերը լացին երկինք ազատատուց,
Հայաստան աչխարհ ի խորոց հնձեց։

— —

Խեղճ որբևիկներ ճամբայ ելան,
լեռ հանդչելով, ձոր պառկելով,
պզին մէկ մէկ տեղեր հասան,
մին հևալով, մին ոքալով։

— —

Միոյն ճակտին քրտինք ի վար
յորդ աղբիւրի նման հոսէր,
կուզէր որ տեղ մ'առնէ դադար,
զի կայնելու ալ ճար չունէր։

— —

Ա.յս միջոցին առն մը տեսաւ,
ունէր երկու խոշոր դռներ,
ու ինքն իրեն այսպէս բսաւ
«Հոս բնակին գուցէ Հայեր։

— —

«Երթամ խնդրեմ պատառ մը հաց,
«յանուն գիտց և Հայաստան.

« երթամ խնդրեմ լաթիկ հինցած ,
« իմ մերկ անձիս պատռպտրան ։ »

——

Հէք որբիկ չէր վարժ մուրալու ,
շատ կ՚ամչնար , բայց ինչ ընէր .
անձը հասած էր սառելու ,
ծօթաւթենէն կը հառաչէր ։

——

Գնաց ու այն դուռը բախեց ,
սիրտ ի տրոփ , ձեռք երերուն ,
և լի յուսով անդ սպասեց ,
դողդողալով ընդդէմ ցրտուն ։

——

Դուռը բացաւ մի խստադէմ
մարդ , կը սոսկաս եթէ տեսնես ,
խրոխտ ձայնով երեսին դէմ ,
գոչեց « Ալիկ ի՞նչ կը խնդրես ։»

——

Նշճուկ ձայնով մը պատասխան
տուաւ , բսաւ « Հայ որբ մի եմ ,
տունէ տեղէ հալածական ,
երեք օր է անօթի եմ ։

——

Ցանուն փրկչին պատաս մի հաց
տուէք , և հին լաթի կտոր ,

որ հացն ուտեմ , ու լաթն հագած ,
պատռպտեմ անձս բոլոր ։

——

Տես բոպիկ եմ , գլուխս բաց ,
բոլոր մարմինըս կ՚երեւին ,
չեմ գիմանար ես այս վշտաց ,
ողորմեցէք Հայ որբիկին ։ »

——

— Որք ես կամ Հայ , ի՞նչ փոյթ մեզի ,
ասկէ գնա՛ , ու հեռացիր ,
յայս մ՚ունեմնար հացի լաթի ,
կուզես ապրէ , կ՚ուզես մեռիր ։ —

——

« Թէ չես ուզեր , տէրոջդ ըսէ ,
« Հայ է , դուքէ Հայու որբին
« վրայ գթայ , և կը լսէ
« իմ ողբերուս կոկոզագին ։ »

——

— Շատ կը խօսիս — պոռայ խակին
« և զայրացած դուռը դոցեց ,
« ո՞ւր երթալի ես նոյն ժամուն ,
« երկնից լուսին կանխեզ վաղեց ։ »

——

Աչքը երկինք դարձուց , այնժամ .
դառնահամբոյր լի ցողերով ,
կ՚աղաչանէր և ժամէ ժամ ,
այս աղօթքը մեծ հաւատքով .

——

«Արդարութիւնն և գթութիւնն
«ո՞վ մարդասէր Տանուրդ Աստուած
«դու խնամէ որբերն Հայկեան,
«որբէ աղի չլինիս արտասուաց։»

———

Ապա գլուխն ի կախ գնաց,
պառկիլ մեծկակ ծառի մը տակ.
առաւօտուն ո՞ղջ թէ մեռած,
Աստուած գիտէ անոր վիճակ։

———

Որբերն այսպէս անէծ ի տուն
և աստանդական խռովութեան,
և քաղաքէ քաղաք հեռուն
դացին, չատէն մերժուեցան։

———

Գանուեցան բարի Հայեր,
սիրով ապգին և կրօնքին,
և բաւական խռով որբերը,
սիրայօժար խնամեցին։

———

Երթէկ անոնց, և փառք Տալոյ,
որ սիրեցին զաւկ՝ Հայրենիք,
և վա՜յ անոնց, վա՜յ անձնասէր,
զոր պիտ՝ գտանէ արդար Երկինք։

ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՇԽԱՐՇԻ(*)

———

Խոր հեծեծանք զարհուրելիան ունին սար,
ողջ Տարկանէ և արևմուտք վշտահար.
տակաւ տակաւ ցաւք պաշարին զամենայն,
Հարաւ Հիւսիս Տամակ ի սուգ են Տամայն.
—Լանջ դիշերն —ասեն— ա՛չ եկն այդաբեր,
արշալոյսն աչք ի լոյս ոչ բացան դեռ.
ահն ի կորուստ, լոյս ա՛չ ուրեք երևի,
խաւար գերկրյաս Տամատարած պարսպի.
չի՛ք ինչ չարժուն՛ք, ոչ բնաւին տուր և առ,
ժամանակաց չղջա՛ք առին զգագաթ.
օրն ի գիշեր՝ ահա՛ խառնեալ գիշեր յօր,
չփոթեցան Տարևայն տարերք բիւրատար.

———

(*) Նկատելով որ աշխարհի ներկայ վիճակը գերջանալու մօտեցած է, ու վերանալ է Աստուծոյ արդարութիւնը՝ մանաւանդ Հայաստանի արհաւիրներուն առիթականներու մէջ, կարեւոր նկատեցինք հետզհետէ մի քանի հատուածք յանդուգնաբար հրատարակել, զոր ի լոյս ածած ենք 1884 թուականին «ԹՈՇՆԵԱՆ ԾԱՂԻԿ կամ ՊԱՆԴՈՒԽՏՆ» անուն գրոցիկին մէջ։

Ս. Փ.

և հարցանեն թէ —ո՞ր հղօրն, ո՞ր ազատ
զայս աշխարհի զքայլ կացոյց մեծաստատ,
իւր չարժմանեն անընդհատ։

Կորոյս զիւր ժամն հաւիտեան՝ այդուն հրաւիրակ,
ոչ լու եղև առաւօտուն ներդաչնակ.
օր չէր գիտակ թէ, գի՛ եղև գի արփին՝
դեռ ոչ յարեաւ ի խոր քնոյ գիշերին.
և կամ գիա՞րդ գազար եւ իւր պաշտամանն,
կամ անասանել կարաց զանդարձ վճռմանն
այնը, որ էն ամենայն։

Ծոցն զնոցիկ ի զուր խնդրե գյուղիչ
խաղաղական իւրոց ալեաց զարթուցիչ.
և կայ ծնայ արուսեկին գալառեան,
որոյ հասեալ էին իւր կեանքն ի վախճան,
կացին անտառք, կացին չչունչք ի հողմոյ.
ոչ ծառք ի չարժ գան, ոչ տերևք են ի կոծ,
կացին հառաչանք, և առ գազար բնութիւն,
ի տեսլեանէս ծնայր անդէտ մարդն ի քուն,
էր, այլ սակայն լծուէր թէ, չէր տիեզերք.
չէր օ՛չ արև, և ոչ լուսին, և աստեղք.
ինչքն յոչինչ փոխեալ գոգոյս ամենայն,
մեռելութիւնք ընդ բովանդակս ընկղմեան,
և ընդ քնաւս տիեզերան։

Խոչ էր խորհուրդն, էր և անհաս տեսարան,
և անցանէր անդր ըստ սահման գիտութեան.
ո՜հ, այս գազար հառաչ էից սոսկալի
չարագուշակ ինչ էր ցաւոց լիուլի.
քանզի երկիւղ այն ահարկու լռութեան
ունէր ղոգիս, ունէր ղշունչս ամենայն.
Համայնք ի դող, համայնք ի հոգ, ի տարած,
միահամուռ սիրեալ կային գեռնամած։

Պահ ոչ բաղում էանց ընդ այս երևոյթ,
այլ պահ սխուր եկաց յաչերդ փոյթ ի փոյթ.
և գի՛նչ, ահա՛ ի նմին խակ ի պահուն
կալաւ անդէն գերկիր սաստիկ դղրդիւն.
գերթ գծփանս մրրկայոյզ ինչ ալեաց,
տարուբերէր, չարժէր յուժգին ի ցնցմանց.
և որոտմունք, թնդմունք ահեղ սոսկալիք
լցին գերկիր, լցին գծով, և գերկինք։

Զի՞նչ պատահար, Աստուած իմ գի՛նչ պատուհաս
եւիս գաշխարհ գառըն մահաւարք վաղահաս.
բայց, հարիւր միմեանց ճեպեն տիեզերք,
վայրագաւալ հոսին լուսին և աստեղք,
ա՜հ, գիրարիւ ահա առին սոսկաձայն,
չառաչ ահեղ հառուն, հառնայնք փշրեցան.
փուչ ընդ հունս խաղայ, գնայ բովանդակ,
հանգոյն ծխոյ, որ բարդ ի բարդ տայ կուտակ
ձորք լեռնացան, լերինք գաշտայ հաւասար,

ծովն է յանաք, յանաքն է ծով ընդանալը,
ո՜հ, վի՛ճ է այս, վի բիւրք անկան ի վրդով,
և ընչաւար. ւ՛անշունչ էակք ի խառն,
հեք մնդրկն յայնժամ ահիւ ընդոստ յարեաւ վեր,
այլ անապատն, վի պա էր ժամ մահաբեր,
ասոմ խուսել հնար չէր։
Քանզի տարերք խառն ընդ իրեար,
խառն են երկիր, և երկինք,
մի վճռով յահել պայքար
որոմընդոստ դան չանթիւք.
և ծով տեղի տայ խորութեան.
անդր ըստ տահման խուժեն ջուրք,
Ալիք յաչիս թագչիլ փութան,
վախչիլ վախչին և հանուրք։
Ահա՛ խորշակն արձակեցաւ,
չնչէ տաստիկ բոցապին,
և բոյթ համայն, և տունկ ամբաւ
խառնեալ ի հող անկանին։
Հա մերկացան դաշտք և հովիտ,
և ձոր և խոր, և լերինք,
չանգին պարտեզք դեղոյ ժպիտ,
մերկ են անտառք դեղեցիկ։
Դաշտն զծագիկ խնդրէ ի զուր,
ծառն զտերև իւր կանաչ,
և ընդոնային ապրիւրք ջուր,

խնդրէ վտակն ջուր կարկաչ։
Արագ արագ դնայ տագնապ
ընդ ջուր, յառաք, ընդ այեր,
սկիզբն առնու և հոյլ տապ,
բնաւք հալին ի ճեռճեր։
Մահն անողբ գայ, ի վախուտ
վարէ զոր լինչ ահեռային,
գհետ պնդեալ ճեպէ կոտաւ
և կոթածանմունք բազմանան,
և աւերմունք դիզանան։
Ահա՛ և վարդս տայ աւետիս չտապաւ,
բայց ո՞ւր, ոչ ևս նմա անձաւ՝ թարանձաւ.
և փուշ ի փուշ բաշք իւր ցցեալ վեր ի վեր,
մանչաձայն ընաւ գերկիր և գեմեր,
ի տակմանէն կայ ի տագնապ յուտասատ,
և մերթ գջուր խնդրէ, և մերթ զանապատ.
և նուաղեալ ծնայ յերկրի գերթ թռչուն,
որ վիրաւոր զոգի փչէ դողդողուն։
Անդուստ և վարդն դադար խնդրէ յապաստան,
դադար չիւ ուրեք, անդխուխճ է համայն,
հատատաւիմ և չունն գաչեր իւր ի բաց
լծղեալ՝ ընդ այս, ընդ այն գնայ ճեպընթաց.
ագերտարկու աչք իւր երկնից յանդիման։
Կաղկանդին առնայ յաղերս լինչ ի ձայն։
Կով բառաչէ, խնդրէ գերինչ իւր մատաղ,

նա ի ապագայ ի մէջ հովտին կայ նաւալ ։
Խաչն ղեռանուկ , որոնէ այծն զուլիկ ,
Ուրն ի դաշտին կայ խանձոռեալ ջերմի ծաղիկ.
վիշապն անդուստ թաւալգլոր դալարի ,
հարեալ ընդ խուժ , լքեալ յերկիր կործանի ,
արջն դանդաղ ղեհա դայլոյ սրընթաց
վայրէ ի վայր , խորչէ ի խորչ դործէ դարձ ,
այլ ո՞ւր է վայր , այլ ո՞ւր է խորչ , ո՞ւր դաղար.
հուրն ընդ բնաւս էառ տեղալ անդադար .
Պատառէին խորք , ահա՛ ժայթքեն ծծումբ հուր,
վրէժ և հեռ , ցասումն ի դուրս վազեն սուր.
Եւ բռնկեալ ջերմի հնոց ,
վառիլ կալաւ հողագունայ ,
ի վեր ի վայր ահեղ բոց
ծուխ արձակեաց գունդագունդ .
վինչ սոսկալի ժամ ահաւոր ,
վինչ ազեքայլ տեսարան ,
ո՞հ . ամենայն չունչ կենսաւոր
առին հեծել ողբաձայն .
ճիչ , ամենուստ , և ազաղակ
Նման երկիր ցաւագին ,
պատ երկինք , լացին հրեշտակք ,
պնաք արտասուաց յորդեցին .
Ժպրոխելով յոտս Անմահին
յաղերս խնդրել զխուժին ,

բայց ոչ չինաւ նոր Սոդոմին
Ա՛յս հուր , չ՛եղև փրկութիւն ,
Զի այս վախճանն էր մարդոյն ։
Մթին էր պահն . ժամ էր պատժոյ վաղահաս ,
երկունէր խաւար ահեղարձական պատուհաս .
երկունէր երկինք , երկունէր և հող երկունէր ջուր ,
երկունքն ահա զանծախական ծնան հուր .
և մինչ առ այս անթիւ լալեաց ձայն ի վեր
աղիողորմ դոչմամբ յերկինս ելանէր ,
—Ահն ահա՛— որոտաց ձայն մի անդէն ,
և ի ձայնէն ցնցուծին էառ , որ լինչ էն .
բնաւք ի բան եկեալ՝ ահիւ ասացին ,
—Եղեցի՛ն կամք քո , եղիցի՛ն , եղիցի՛ն—
ապա —Տէր՛ք դղրդեցաւ այլ պատգամ ,
ի պատգամէն թնդաց երկիր միւսանգամ .
..Տարե՛մք. տարե՛մք— ձայնք կրկնեցան դող ի դող ,
նոյն ժամ հնչեաց ի չորս ծագաց աստիկ փող .
ւ՛ի մթութեան վայրաստակեաց անդէն խաչ ,
և ցոլացան ճաճանչք լուսոյ ընդ առաջ .
արեգական անդ անստուեր ճառագայթք
լուսապայծառ եկ յերեսան դեղալարդ .
չօշափելի խաւարն եզարձ ի փախուստ .
տեղի կալաւ կենսաբեր լոյսն յամենուստ .
Սերոբ Քերոբ կացին խոհոյն օրհնաբան ,
և —ովսաննա՛— գոչեցին բիւրք միաբան .

–Օրհնեալ, որ գայդ յանուն Տեառն. օրհնեալ դու,
–օրհնեալ յաղթողդ բոլորից ախարհաւ.
քո է երկինք, քո երկիր, քո են համայնք,
–վայելումեան կնիքդ ունին յաւիտեանք,
–երկինք աթոռ քո է, երկիր պատուանդան,
–ոգիք ծառայք են քոյ կամացդ աւետեան.—
ապա յաղթողն անդ վարպետաց բանակաւ
լուսացնցուղ ամպով եկեալ բազմեցաւ.
և լոյսն յայնժամ նորոգ չքնաո առ կրկին
նոր աւուր, նոր կենաց, և նոր աշխարհին.
Որ չէրն էին, եղև յայնչ հուսկ ապա,
և այն որ էրըն, է և այժմ, և յապայ.
Համայնք անցին, անանց յաղթողն միայն կաց,
նոյն էնքն Աստուած, նոյն էնքն ակերն կենաց
Էնքն յաւիտեան յաւիտենից։

ԳՃՈՒՔ

Խաւար արտաքինք, խաւար դժոխքին, ցնցմունք նոր,
դեռեան ընդ դաշտ, ընդ սարս, ընդ ձորս ահաւոր.
և կայծարձակ բոցք ի խորոց ժայռից ածին
ընդ բարդ ի բարդ ծուխս թանձր ի թանձր մահաբոյր.

և ծաւալեալ էնուն գնացս համօրէն,
գնաղ, և գօդ, և գայն, յոր աչք և գօրեն.
չունչք և հոգիք կեանք ընդ նաքօք պարարին,
և սև ի սև գոյն առնու ծանձն ի ծխին.
կապոյտ կամար մածեալ ի ծուխ, և ի ցօղ,
լծախիտ գերկրաւ պատէ, սահմանք են ի դող.
և գայչահոտ լինչ ծծմբոյ և նաւթի
յայ և յահեակ, յառաչ և յեղ ծաւալի.
չիք ի միջի, չիք ընաւ, չիք լինչ ուրեք,
այլ ի խորոց գան աղեբարչ եղերերդ.
և ի սարէ գնան ի սար հեծեծանք,
սարսին լերինք, սարսին և ժայռքն համակ.
և չառաչմամբ պայթին վշրին քարանձաւք,
բարձ գոգա են կորառեան երկանց ցաւք,
զոր ոչ լսել տանին էակք հոգածին,
ոչ հանգուրժեն և սուրբ հոգիք ի յերկին.
գինչ երեւոյթ սոսկատեսիլ, անմրբեր
գայ անողորմ վոխել գերկիրս այս յաւէր.

Բաբէ վիա՞րդ գողայ հովիան և անասուն
ի մռնչմանց, որ անդ լսին անդադար.
և վի՞նչ գոքա, վի՞նչ տեղի, վի՞նչ ժամանակ,
քառմնաբեր վի՞նչ պատահար է խառնակ.
գա չէ գիշեր, վի յայգմ ոչ գոյ լուսին,
գա չէ և օր, վի ոչինչ լոյս ի գիմին,
չէ և երկինք, չ'ունի ոչ ամպ, ոչ եղեր,
և ոչ երկիր, վի չ'ունի ինչ կենսաբեր.
չօշափելի խաւար և եղ լի է անդ.
տեսիլն ահեղ վայրն սոսկալի մանաւանդ.
անդ սիս, անդ քէն, և անդ վրէժ անողոք,
գա ահաբկուն է գժոխք։

———

Ուր խորք անհուն, ահա յատակ անսահման,
բացափրփուր գա ինքն հրոյ ովկեան,
եռայ, վեռայ իբր ի հալոց վկապար,
վիժեալ ընդոստ ի գուրս չանիթիս կայծառար.
խարխուլ երկիր. չիչապատեալ կայ միակ
յանծախական ինչ բոց, ե'ի ծուխ միայնակ.
նոր էր տեսիլն, նոր արհաւիրք երկնաձայս,
նոր վհանգէս մահու բանայր պատուհաս.
քառմնաբեր մինչ ժամք լռին, և խորին
զանիծապարտ մարդոյն կորուստ երկնեին,
'Նա, թաւթ ի չեզտ տուեալ, անցեալ ուժգնապէս
ընդ ի'անձրաւած ծալս ամպոց պեղ ի պեղ,

աւր ընդ առաջ, հուր վիհաւ բոցապոյն,
յայնժամ Սերովբէն հեղձամղձուկ գայ խոկոյն,
զանդարձ վճիռ բերեալ յերկնից գլխաբարձ
Զերթ վկայծակ, որ ընդ յետ կոյս չ'ունի դարձ
և գժոխոց վկայ առեալ յանգիման՝
զայն ընթեռնու ի մեծաստաց ինչ ի ձայն.
անդնդային սարսուռ վիշապն անդ անիւ,
և ի ձայնէն դողայ երկիր իւր լրիւ։

— —

Ա.յս էր պատգամն.—բացցի՛— ասէ Տէրն հզօր,
—տանջանարան բացցի արանց մեղաւոր։
—Թող յառաջինն մատուցցին այն հոգիք,
—յոյց ի ճակատ իմ սրբութեան կայր կնիք։
—և յերկրորդին դեպքն իշխանքն աշխարհի,
—որք անիրաւ արեամբ անձ իւս եկին լի,
—և պատասխանց.քըն՝ ոյց առաւ ընտանիք,
—Թող յերրորդումն վարեսցին գասալիք.
—Լեակ ի չորրորդն ամփոփեցէք զայնոսիկ,
—որոց ոճիր ևցե գործեալ սոսկալիք.
—և զանձնասէր, և գյխամոլ զմոլին
—ի հինգերորդն արկէք վիհ տագնապին։ —

— —

Ասաց Լռեաց պատգամախոսն գաւժական,
և արհաւիրք վա՛ռեն.քամբք պատեցան.
անդ Սատայէլ, որ կայր ի լուր պատգամին,

անձն ի դողդոջ քայլ վոխեր սոն յառին .
երիցս յառաջ մառեաւ , երիցս ընկրկեալ
Տարաւ ուժգնն անդ զգեառնի ի թաւալ .
Լքեալ յուժոյ , անկեալ ծնայր գետնատաճ ,
ժառեր , և ետ հրեշտակին անդէն , և ասայ .
Եկ՛ , ա՛ռ Սառան , ա՛ռ զայս վճիռ դերեզման ,
այս կարգ Տեառն է , կարք կառոյց վեհապոյն ։

Ցայնժամ Սառան սղոսկելով ընդ առաջ
առ զայն , ապա ընդ յետս յետս գարձ ի լանջ .
ի սարսարոս իջոյց , այլ խոյզ սարսեցան ,
արգարութեան սուրն առնեա կայ պահպան .
անդ ամենայն ինչ կատարեալ էր պատրաստ ,
Սառանն ի գործ անգիմաչեան էր անսասո .
գարձ առ անսի ճեպեալ ի գուրս , ուրանօր
կային սև սև հոգիք գԼուխք կախ ի կոր .
և խռովեալ հանգոյն ծովու ալեկոծ՝
ի վեր ի վայր ճարակ առեալ խաղայր բոց .
հէք քք . լայրն , և ճչեցին ընդհատեալ .
քանզի հասեալ էր ժամանակ կորսեան .
անդ ամենայնայ խակոյն բացաւ և անդունդ ,
Սոսկասեռիլ ճիւաղք մառեան գունդ առ գունդ .
ժէն մ՛ի նոցանէ՝ այր ազատանդ էր սիրտ իւր ,
աչքն յարիւն , չուրթն հրաբուխ , և ձեռք սուր ,
յանդիմութեան կոչի պաշտօն ահարկու ,

և պաշտամունքն սկիզբն առնուն լուս ի լոյս ,
սկիզբն առնու անդ պատուհասն անվախճան
ընդ որ գողայ որ ինչ էակ ամենայն ։
ժամ էր չարեաց , ժամ վրիժուց , ժամ մահու ,
քան զոյ չ՛եռաց աչխարհ երբեք ահարկու .
օր , ժամանակ , և ոչ վայրկեան մի ահեղ ,
որ արտասուաց յորդեալ գետոց տայ հեղեղ ,
քառունք , առասունք , ցնցմունք , և դողք յա-
ճախեն ,
խաղան , գնան , և ընդ հառնոյրս վազեն ։
Աւա՛ղ . այսպէ՞ս եղեւ սեռիկն ահաւոր ,
այսպէս ի հուր անկաւ աչխարհ մեզաւոր .
ահա՛ գժոխքն վառեալ գնուրբ ի ր անչէջ ,
ահա տանջանքն սկիզբն առին անդ անվերջ .
ահա ողբոյ հառաչք լսին ձրաւրեկ ,
ապեկաւոր գան հեծեծանք , և հեկեկ ։
Թէ յառաջին մարդաճենճեր սեռասրան
հայիլ և եթէ վարձէ ի սես ոք միայն ,
չ՛հանդուրժէ գաչս ի սեղին ձգել չար ,
ուր ոչ և սիրտ չարչն տակալ կայ երկար .
տակչին սեռասուք , ո՛յք սեաղգեռաք ախտերիկ ,
գեմբ ի կնճիռ , սիրտք ի տագնապ յուսալիք .
ի հրակուտակ անկեալ հնոց գեհենին ,
և բարկութեան անձրաչ հրոյն վառին .
բոցք գմարմինս պատարեն գնոցա ,

վառին հրդիւք, ծուխ ի չրթանցն ի դուրս դայ.
արդարդ պատիժ, և պատուհասն է արժան,
քանզի կեղծեօք զանմեղին սիրտ դողացան.
և զիմաստն պատկր բանիւք խաբեցին,
ի կորստեան վարեալ և վիհ անդրին,
զակարաց բուռն հարին զելիթ անել
դալան, որ զդառն պատառել դայ անմեղ.
ի սուրբ առուեր խաչին մտեալ ի դարան,
չարին նեռիւ հարին զանմեղս աներեան։
Քանի լքեալ կուսանք նոցա յոտս սիրեւռ
առաքինասոս ներկան արեամբ վարդամոյլ.
քանի քանի մատաղ հասակ գեղանի
անկան թաղնեալ ընդ առուերաւ բանսարկուի
պես չուշանին, որ ի հովտին սուր մանդալ
հարեալ տապատ ձգէ յերկիր ի նուազ,
Օծեա՛ք դուքա, ուխտադրուժ դուքա մարդ,
ահա հիւծին ի չարչարանս պատժապարտ,
մեղա՛յ գոչեն, զդարձ խնդրեն, ո՛ւր բարբառ,
արդարութիւն է անողոք անաչառ։

Թէ զաչս յերկրորդ տանջանաւն չըլէ ա՛ր,
չեռնուն իշխանք ի հալեալ նիւթ հրաբորբոք
և խանձառին և տապակին հրաչունչ,
անդ և ցաւոց, և հեծութեանց են չլուռնչ։

Ջ'անմեղ արիւն եռուն հասել տարտարոս,

բիւր որբս այրի թողեալ յերկիր յուսահատ.
ղազդ՝ հայրենիս, զԱստուած առին պատրուակ,
և սին փառաց զհետ պնդեալ միայնակ,
աւերեցին զաշխարհ, և զմարդն կոխան
ոտից առեալ, Աստուածանալ ձկտեցան.
ահա՛ զրկեալն ողբայ թէ, այր մի միայն
զանուն բարւոյ հասարակաց կրթութեան
առեալ՝ պաշտպան եկաց մարդոյ իրաւանց,
պաշտպանութիւն իւր փոխեցաւ ի նախանձ.
միւսմ գեղոյ, այլսմ փառաց հաճոյից
մոլեգնաբար ըզձայաւ սիրան թիւնալից.
և բռնութիւն այսպէս ծնաւ վիշտ, աւեր.
տանջէր զմարդկն, ում աւանդ տուեալ էր.
ա՛ր ինողորմ, այժմ ողբով խնդրեն գութ,
ահակին Աստուած հրեշտակ ընդդէմ են անգութ
զի որ զանպարտն պարտապան ետ արեան,
չէ տալ օրէն նմա չնորհ դիմութեան։

Երրորդն ահա՛. դա ծնողացն է տեսլ,
ուր հետ զհետ կայծակ խորշակ արձակի.
և հարկանէ. և լքանին անդ հառնայն,
որ ի պարտապանց կացին զաւուրս ամենայն,
զկին առնլ յամուսնութեան սուրբ անուն,
այլ պղծեցին զամուսնութեան սրբութիւն.
ուստերք տուան նոցա, դստերք ի խնամ,
այլ խնամոց փոխան թողին անխնամ.

և զոհ եառն զամենեսին մոլութիան,
ամենեցուն չամբեալ զկաթին մոռուան.

Իբրև ոք ոչ, ընու գիմոյն յաղբերց չուրս,
և բաժանին չուրքն առուակ առուակ բիւրս,
որոց և մինն առնէ զվիւս թոռնատուր
նմին հանդոյն է որպին յաղգ իւր բոլոր.
այսպէս ծնողք մոյն մոլութեան դառնապին
եառն չամբել անմեղ որդւոյն ընդ կաթին.
և այն յորդւոց յորդիս խաղայ մահու մոյն,
մինչ մահուամբ գայ, մահանայ անմիւս աւուն,
քան զոճրագործ մեզս մարդոյ ծանր են յոյժ
մեզք ծնողաց, որ որդեկաց չեն գիտայ։

Ոճրագործաց յաւելի վայրն է չորրորդ,
յոր ազատելք նեղեալ բուրեն գալշահոտ
անդ, ուր խառնեալ օձք ասան նոցա խայթոց յաղ,
վէրս ի վերայ վիրաց մողեալ վշտահար.
այսպէս յանվերջ ատգնապ անկեալ ցաւագին,
հեծեծանաց ձայնքըն ոզորմ ծաւալին.
եղե՞ւկ, ի ո՞ւր խնդրեն մոգչիլ խորշ մի գեմ
քանզի պնդին զհնա և ցաւք և ազէտ.

Ի զուր ընդ այս ընդ այն ձգին ճէպ ի ճէպ,
զի յամենեսեան անկանի գոյգ գան հանդէպ.
այսպէս մոխճեալ լքեալ մնան ի վախատ,
չունչք պակասին, հեւք յաճախեն յոյսն հատ,

և ի ժամէ ժամ յառնեն խոր հառաչանք,
վիրապ մեղաց ոտյ զղջանայ արձագանք.
այլ ո՞ւստ՝ օգուտ, որդւոյ մոլութեան անաչառ
լցեալ է չափ, փրկանայ ոչ գոյ հնար.
զի բոլոքին արիւնք հեղեալք ընդ ունայն, —
զի արիւնք են հզօր բոլոք անվախճան։

Ի ձախն՝ յորում ծանրանայ մոանձր խաւար,
է զղուելի անդ մի տեղի ամօթհար.
զ'անձամբերն է հեշտութեանց վաստարան,
գա իսկ չարեաց է հինդ եղբորդ կայարան.
անդ նախանձոտն, անդ է ժլատ, անդ մոլին,
անդ սոսկոտ, անդ ուրացող գարշելին.
անդ այնոքիկ են, որ ի բուռն կրից
վարեալ ի մեզս ական անկանիլ յուսալից.
և օրինաց ընդդէմ ընթացք կացեալ միշտ,
յինքեան նեղ ամբարեցին զիւրեանց վիշտ.
որդւոյն անմեռ խաղան յանձինըս անդ,
ցեց և ուտիչք մաշեն զնիւթըս նոցա.
ապիք ճմլին, լեարդ նուազեալ կայ ի տապ
գոյգ բաժինն է սատկիկ ցաւ, և տագնապ.
օրոց չէր յոյս յաւիտենին նոր կենաց,
այնց և առաւ անյոյս տանկանք յաւիտենից.
ա՛վ ահարկու անդարձ վճիռ մեծատուտ,
ուր ոչ բնաւ ոք չկարէ գնել ատտ.
Ահ, հնդեքին այս պատրաստեալ պատժարանք

զտանջանացն սկիզբն առին կարգ ի կարգ.
ոչք հեծեծանք, ասատիկ գոչիւն ազեբևկ
յերկինս ի վեր ելին գնալ ի հեկեկ.
և Աբելեք, և Աբեմուտք, և Հայեաւ
Հիւսիս տեսեալ զայս պատուհաս անզրաւ
ղղողանի հարեալ անդէն ասկալին,
ընդ որ երկինք երկիր ահիւ սարսեցին.
Թագեաւ արևն յայնժամ ի ծալըս ամպոց,
երկեաւ լուսին յայնչափ ձայնից ոչբակոծ.
ծով սխրեցաւ, զի ոչ չօրեր անդր ի հուր,
և ի տապնապ հատուցանել ումպ մի չուր.
պարապ միչոցք, դատարկ համայն սիեզերք,
լոկ տանջանաց կսկր մշտատև եղերերգ.
ունայնութիւն ունայնութեանց անսահման
ամենայն ինչ ասա՛ չ եղև ընդունայն։

ՎԵՐՋ

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0350113